

**Egy majdnem elfeledett tudománytörténeti
mérőföldkő: Magyarország 1:200 000-es
méretarányú néprajzi térképe**

Adalékok az etnikai térképezés történetéhez

Budapest-Lipcse 2014

Témavezető: Probáld Ferenc

Konzulensek: Bárdi Nándor, Török Zsolt Győző, Ute Wardenga

Előszó

Dolgozatom a Magyarország kényszerű feldarabolódásához vezető első világháború kitörésének századik évfordulója és a közvetve hozzá kapcsolódó úttörő jellegű térképészeti munkálatok közelgő centenáriuma okán aktuálissá váló tudománytörténeti témát boncolgat. A trianoni béke-előkészületek földrajzi vonatkozásait érintő korábbi kutatásaim során tapasztaltam, hogy számos munka született már ebben a tárgykörben, ezen belül pedig több foglalkozik az ekkoriban készült térképek tartalmi elemzésével, valamint politikai-társadalmi hatásaival, beágyazottságával is. Figyelmem alaposabban 2014 februárjában, a lipcsei Leibniz Institut für Länderkunde-nél töltött szakmai gyakorlatom során fordult az ebben a dolgozatban bemutatott térképmű felé. Gyakorlatom során a DAPRO-projekt¹ keretében XX. század eleji, döntően etnikai jellegű térképet vizsgáltunk meghatározott alapelvek mentén. Ekkor lettem figyelmes arra, hogy a rendkívüli jelentőségű térkép eredeti példányai, bár viszonylag sok érintőleges és néhány mélyebb írás is született róla, nincsenek meg, még senki sem közölt róluk képet. Hosszas adatgyűjtés és a releváns budapesti közgyűjtemények és levéltárak végiglátogatása után 2014 júniusában találtam meg a Bátky Zsigmond és Kogutowicz Károly által 1918-ban szerkesztett, 1:200 000-es méretarányú Magyarország néprajzi térképét a Hadtörténelmi Múzeum Levéltárának Térképtárában. Itt Hegedüs Ábel, a levéltár munkatársa óriási segítséget jelentett, elmesélte, hogy körülbelül 5 évvel korábban Filep Antal néprajzkutató is megvizsgálta az eredeti szelvényeket, de cikkében a térkép későbbi nyomtatott, 1:300 000-es verziójára fókuszálva ezeket kevésbé elemezte, nem közölt róluk képet. Filep Antal személyes találkozásunkkor készséggel felelevenítette a cikkében közölt apró részleteket, ezek nyomán kezdtem kutatásokat a Néprajzi Múzeum könyvtárában, illetve Etnológiai Adattárában a térkép eredetének kérdőjeleit illetően. A módszertani előzményeket – különös tekintettel a nemzetközi vonatkozásokra – még februári lipcsei tartózkodásom alatt kezdtem el vizsgálni. A kutatás további szakaszai rengeteg internetes keresőmunkát, illetve személyes utánjárást igényeltek.²

¹http://www.iflleipzig.de/de/forschung/projekt/detail/digitaler_atlas_politischer_raumbilder_zu_ostmitteleuropa_im_20_jahrhundert_dapro.html 2014. 11. 29.

² Az időközben rendkívül szerteágazó kutatásokból kifolyólag az alábbi közgyűjteményekben fordultam meg: Országos Széchényi Könyvtár, Budapest; Fővárosi Szabó Ervin Könyvtár, Budapest; ELTE Egyetemi Könyvtár, Budapest; MTA Néprajzi Kutatóintézet, Budapest; MTA Földrajzi Kutatóintézet könyvtára, Budapest; MTA Történettudományi Kutatóintézet könyvtára, Budapest; Néprajzi Múzeum Könyvtára és Etnológiai Archívuma, Budapest; Országgyűlési Könyvtár, Budapest; KSH-Könyvtár, Budapest; Magyar Földrajzi Társaság Könyvtára és Levéltára, Budapest; Magyar Országos Levéltár, Budapest; Hadtörténelmi Levéltár Térképtára, Budapest; BBTE Egyetemi Könyvtár, Kolozsvár; Nemzeti Kisebbségkutató Intézet könyvtára, Kolozsvár; Leibniz Institut für Länderkunde könyvtára, Lipcse; Biblioteca Albertina – Universität Leipzig, Lipcse; Staatsbibliothek zu Berlin, Berlin; Royal Geographical Society könyvtára és levéltára, London.

Témavezetésemet Probáld Ferenc professzor úr, az Eötvös Loránd Tományegyetem Regionális Földrajzi Tanszékének professor emeritusa örömmel vállalta, ezúton szeretnék köszönetet mondani tanácsaiért, biztatásáért. Továbbá szeretnék köszönetet mondani külső konzulenseimnek: lipcsei mentorom, Ute Wardenga, a Leibniz Institut für Länderkunde igazgatóhelyettese, valamint a Lipcsei Egyetem óraadó tanára a dolgozat kezdeti részeitől hasznos tanácsokkal látott el, valamint a téma kapcsán hasznos tapasztalatokkal gazdagodhattam egy nyugat-európai kutatóintézet mindennapjait illetően. Az MTA TK Kisebbségkutató Intézetbeli mentorom, az MTA TK KI Kisebbségtörténeti és Etnopolitikai osztályának vezetője, Bárdi Nándor különösen a téma társadalomtudományi perspektíváit illetően, illetve a szakma különböző tagjaival való összekötésben volt pótolhatatlan segítségemre. Török Zsolt Győzőhöz, az Eötvös Loránd Tudományegyetem Térképtudományi és Geoinformatikai Tanszékének docenséhez elsősorban olyan térképészeti kérdésekkel fordulhattam, melyek kisebb hangsúlyt kapnak a geográfus-képzésben.

A kutatás során rengeteg egyeztetést folytattam e-mailben és személyesen is az állományi kérdésektől a legprecízebb térképészeti kérdésekig. Ezzel kapcsolatban szeretnék köszönetet mondani Dirk Hänsgennek, Bruno Scheelhasnak, Normann Hennigesnek, Stefan Pietschnek, a Leibniz Institut für Länderkunde munkatársainak, Bereznay András londoni magyar térképtörténésznek, Keményfi Róbertnek, a Debreceni Egyetem Néprajz Tanszékének oktatójának, Jeney János Györgynek, az ELTE és a Drezdai Egyetem térképész doktoranduszának, Reisz T. Csabának, a Magyar Országos Levéltár címzetes főigazgatójának, Bartos-Elekes Zsombornak, a kolozsvári Babeş-Bolyai Tudományegyetem docensének, Hegedüs Ábelnek, a Hadtörténelmi Levéltár Térképtára munkatársának, Filep Antal néprajzkutatónak, továbbá a különböző közgyűjtemények vezetőinek, kezelőinek.

Bevezetés

A dolgozat fókuszában Bátky Zsigmond és Kogutowicz Károly 1918-as, 1:200 000-es méretarányú néprajzi térképe áll. A térkép különlegessége, hogy a trianoni béke-előkészületek első konkrét magyar földrajzi vállalkozása volt.

Az ekkor már négy éve tartó első világháborúban az Osztrák-Magyar Monarchia részeként Magyarország is vesztesre állt 1918-ban. Augusztusban a nyugati front eseményei, majd szeptember végén a bolgár front összeomlása nyilvánvalóvá tette a hamar bekövetkező vereséget. A katonai vereség a hátszág egyidejű összeomlásával is járt az Osztrák-Magyar Monarchiában, így sorra söpörtek végig a forradalmak a térségen, illetve a különböző birodalomrészek sorra deklarálták önállóságukat október végén, november elején; így a soknemzetiségű Monarchia hetek alatt darabjaira esett szét.

Ebben a történelmi helyzetben lépett föl a Magyar Földrajzi Társaság 1918. október elején. Az immár elkerülhetetlen háborús vereség közepette nyilvánvalóvá vált, hogy az ország területi integritása sem marad érintetlen. Miután eddig az időpontig semmiféle konkrét, a béke-előkészületeket célzó munkálat nem történt,³ Teleki Pál, a Társaság titkára vette kezébe a kezdeményezést.⁴ 1918. október 5-én, a Magyar Földrajzi Társaság heti ülésén kezdeményezte a korabeli Magyarország etnikai viszonyait bemutató nagyméretű térkép megalkotását, melynek megvitatására október 7-ére⁵ hívtak össze értekezletet.⁶ Az ülésen négy pályázó, Bátky Zsigmond, Kogutowicz Károly, Littke Aurél és Teleki Pál mutatta be a vázlatait, végül Kogutowicz Károly tervét fogadták el.⁷

³ Cholnoky 1920. VII.

⁴ A trianoni béke-előkészületek magyarországi munkálatait Hajdú Zoltán foglalta össze kiváló írásában. Lásd: Hajdú 2000.

⁵ Cholnoky Jenő szerint a dátumok október 2-ára és 5-ére, Fodor Ferenc szerint október 2-ra és 4-re estek. Lásd: Cholnoky 1920. VII., Fodor 2006. 38.

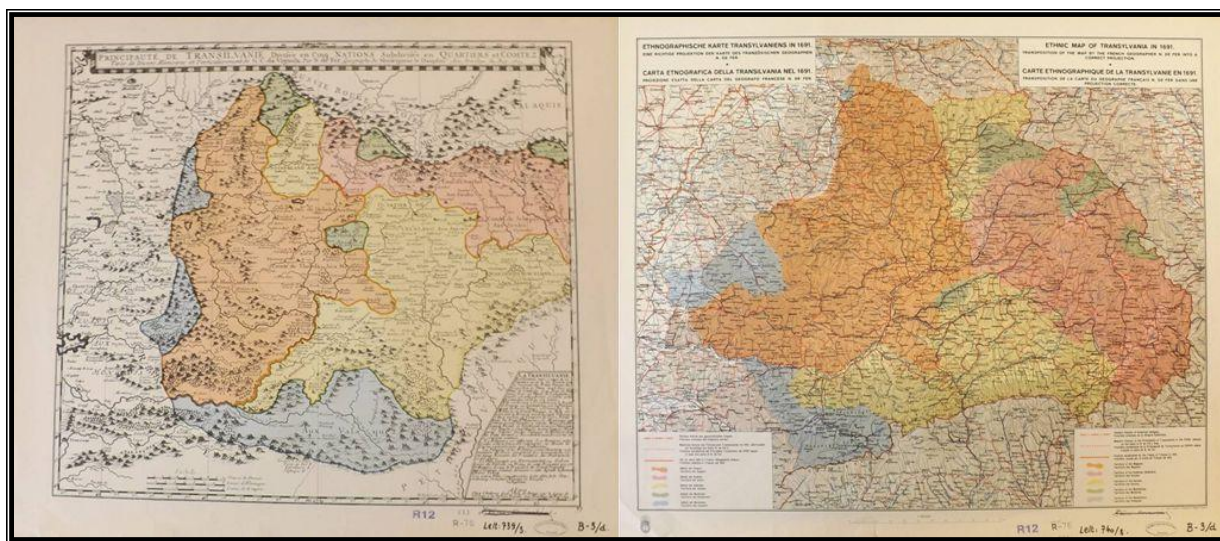
⁶ Kogutowicz 1918. 320.

⁷ Cholnoky 1920. VII.

Korábbi magyar vagy magyar vonatkozású etnikai térképek

A történeti Magyarországon élő különböző népek vizsgálata, illetve térképi megjelenítése nagy múltra tekint vissza. Ezeket elsősorban Kocsis Károly⁸ és Tátrai Patrik,⁹ majd Klinghammer István és Gercsák Gábor¹⁰ foglalták össze írásaikban.

Már a XVII. század végéről ismerünk etnikai jellegű térképészeti alkotásokat. A legelső ilyen ismert magyar vonatkozású térkép a francia Nicolas de Fer 1691-ben készült térképe.¹¹

1. ábra: de Fer Erdély etnikai térképe eredeti grafikával (reprint, balra) és valós vetületre transzformálva (jobbra)

Lelőhely: MTA Néprajzi Kutatóintézet könyvtára

A térkép Erdélyt ábrázolja, az első ismert magyar vonatkozású etnikai térkép, amely színezés útján fejezi ki a népesség nemzetiséget, ugyanakkor nagyon hasonlít Sanson francia térképkészítő munkáira, amelyek azonban még inkább a településnevek után írt betűkódok útján fejezték ki az illető település etnikai hovatartozását.

Ez a térképmű mai fogalmaink szerint megkötésekkel és nehezen értelmezhető, hiszen akkoriban még nem voltak hivatalos népszámlálások, így a térkép adatforrása bizonytalan. Ebben a korszakban a térképszerkesztők jellemzően utazóktól, követektől szerezhették be az

⁸ Kocsis 1996.

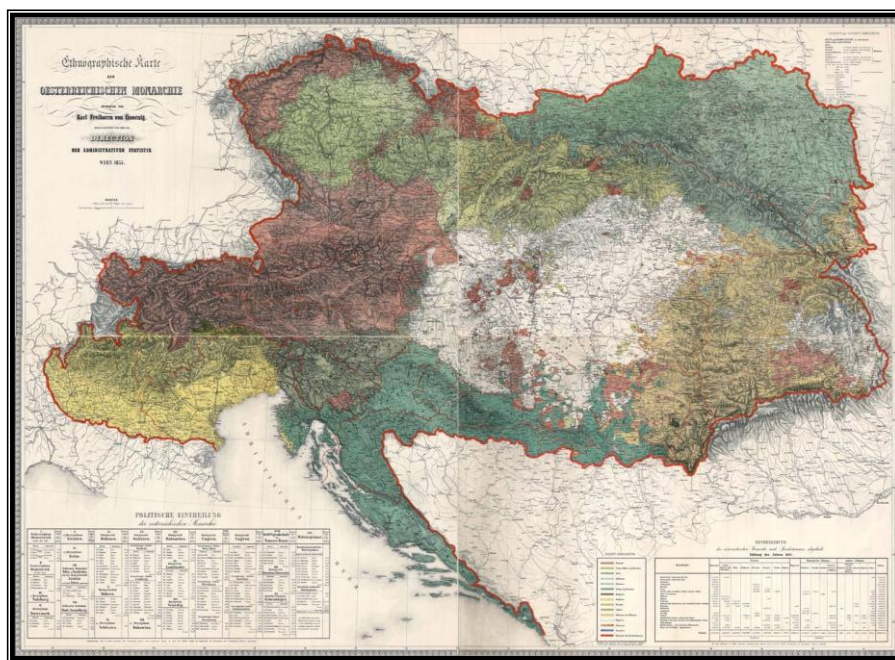
⁹ Tátrai 2007.

¹⁰ Gercsák – Klinghammer 2010.

¹¹ Fer, Nicolas de. 1691 Principauté de Transilvanie Divisée en Cinq Nations Subdivisée en Quartiers et Comtez: Tirée de Divers Memories et Particulierement de G. C. da Vignola. 1:572.342 Paris.

ilyen jellegű információkat. További probléma, hogy az a fajta klasszikus nemzetfogalom, amely alapján a mai értelemben vett etnikai térképekre tekintünk, csak a XIX. század folyamán alakult ki. A korszakban sokkal hangsúlyosabb volt a rendi és vallási tagolódás, s jellemzően az adott vidék földesurának vallása volt meghatározó a sokkal nagyobb létszámú jobbágyság esetében is. A későbbi térképek alapjául szolgáló nyelv, illetve nemzeti identitás marginális szereppel bírt („*Cuius regio, eius religio*”).

Az első, tudományosabb alapokon nyugvó, etnikai térképek a II. József által elrendelt 1784. évi népszámlálás nyomán jöttek létre. Első ezek közül Korabinszky János 1791. évi, 1:1 000 000 méretarányú „*Wasser- und Producten Karte des Koenigreichs Ungarn. Als ethnographische Karte adjustirt*” című, Bécsben kiadott térképe volt. Ezt követte Csaplovics János 1821-es nemzetiségi kiadású, „*Ethnographische Karte des Königreichs Ungarn sammt Croatien, Slavonien, der Ungarischen Militärgrenze und der Seeküste*” című térképe.¹² Az egyik legjelentősebb térképművet a Bach-korszakban, 1855-ben készítette Karl Czoernig. Az 1:864 000-es méretarányú térképhez az 1850. évi birodalmi népszámlálás adatait használták fel.

2. ábra: K. Czoernig: Ethnographische Karte der Oesterreichischen Monarchie I-IV.

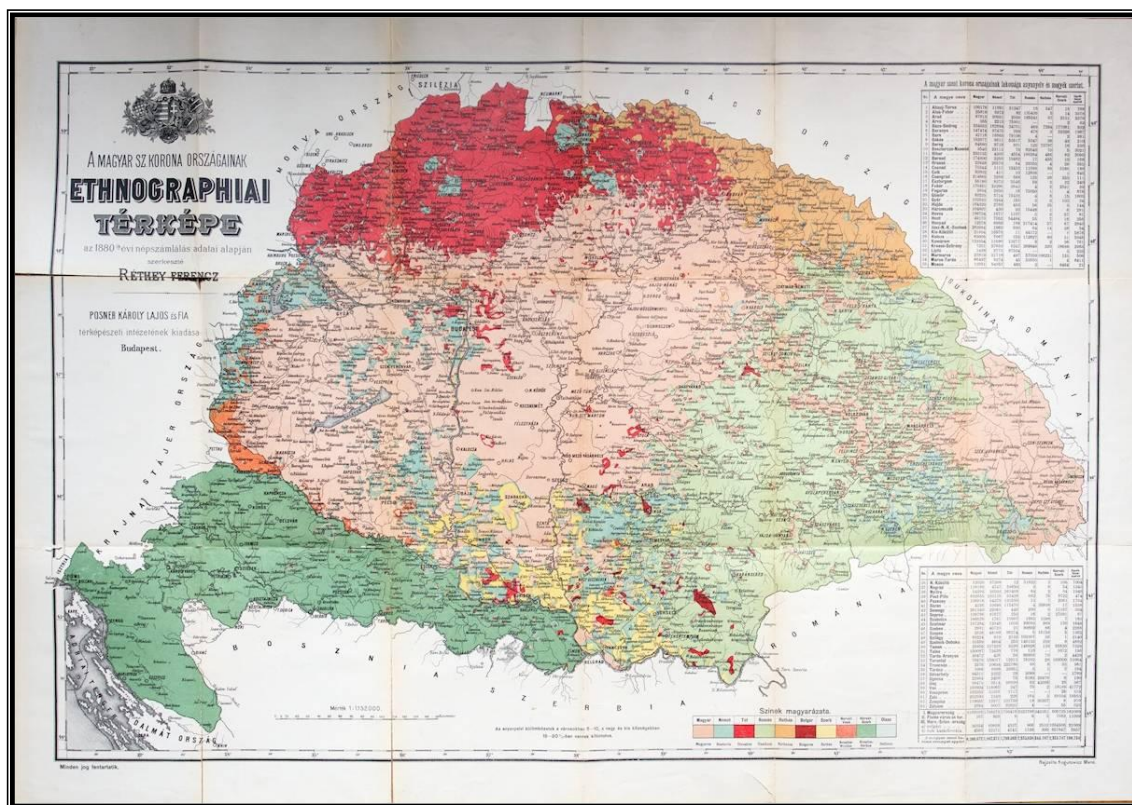
1:864.000. 1855. Wien

Forrás: <https://archive.org/details/ethnographiedero01czoe> 2014. 11. 29.

¹² Gercsák – Klinghammer 2010.

A felületszínezéses térkép még nem volt tekintettel a népsűrűsége, a lakatlan területeket is beszínezte. A színezés a magyarok számára a legkedvezőtlenebb, színezés helyett egyszerűen fehérén hagyták őket, ezzel is tükrözve a Bach-korszak politikai hatásait.

Az első itt bemutatott magyar készítésű példa Réthely Ferenc 1885-ös Magyarország ethnographiai térképe.

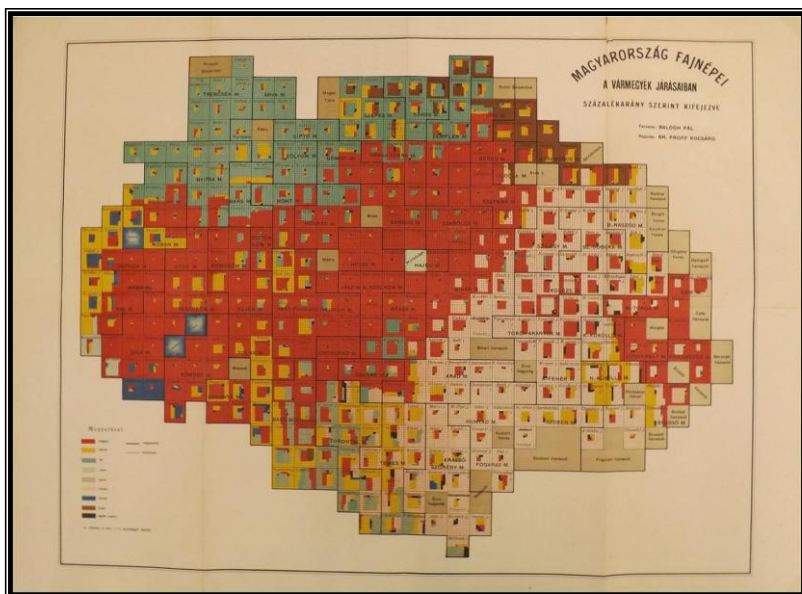
3. ábra: Réthely Ferenc: A Magyar Szent Korona Országainak Ethnographiai Térképe az 1880. évi népszámlálás adatai alapján. 1885. Budapest

Forrás: http://www.ksh.hu/mult_torteneti_kronologia 2014. 11. 29.

A térkép szintén felületszínezéssel készült, a lakatlan területeket nem különbözteti meg a lakottaktól. Az egyik érdekessége ennek a térképnek az, hogy – noha általában a térképkészítő céljai szerint azt a politikailag preferált etnikumot szokták pirossal színezni, melyhez jellemzően a térképszerkesztő is tartozik – itt nem a magyar, hanem a szlovák etnikum van pirossal színezve.

Egy érdekes ágát képviselik a magyar vonatkozású etnikai térképezésnek a Balogh Pál által írt mintegy 1000 oldalas monográfiához¹³ tartozó színes térképmelléletek.

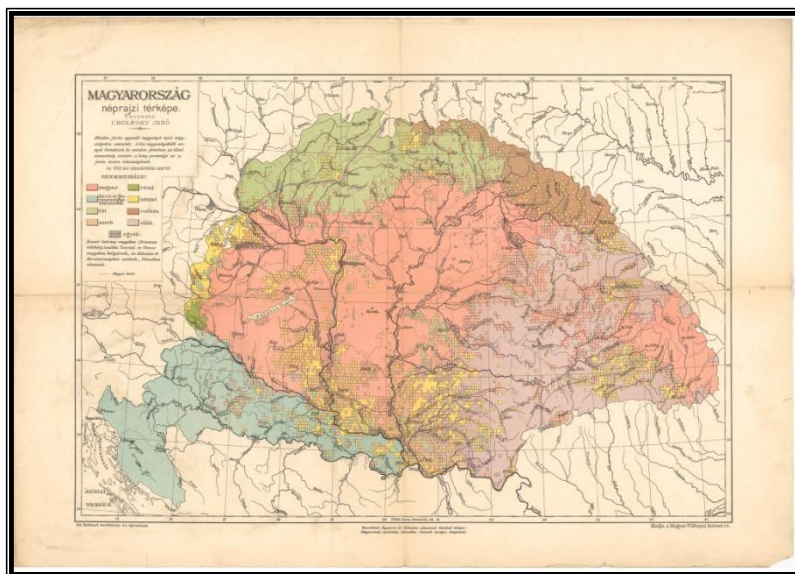
¹³ Balogh 1902.

4. ábra: Balogh Pál: A népfajok Magyarországon. 1902. M. Kir. Vallás és Közoktatásügyi Minisztérium, Budapest

Lelőhely: MTA Néprajzi Kutatóintézet könyvtára

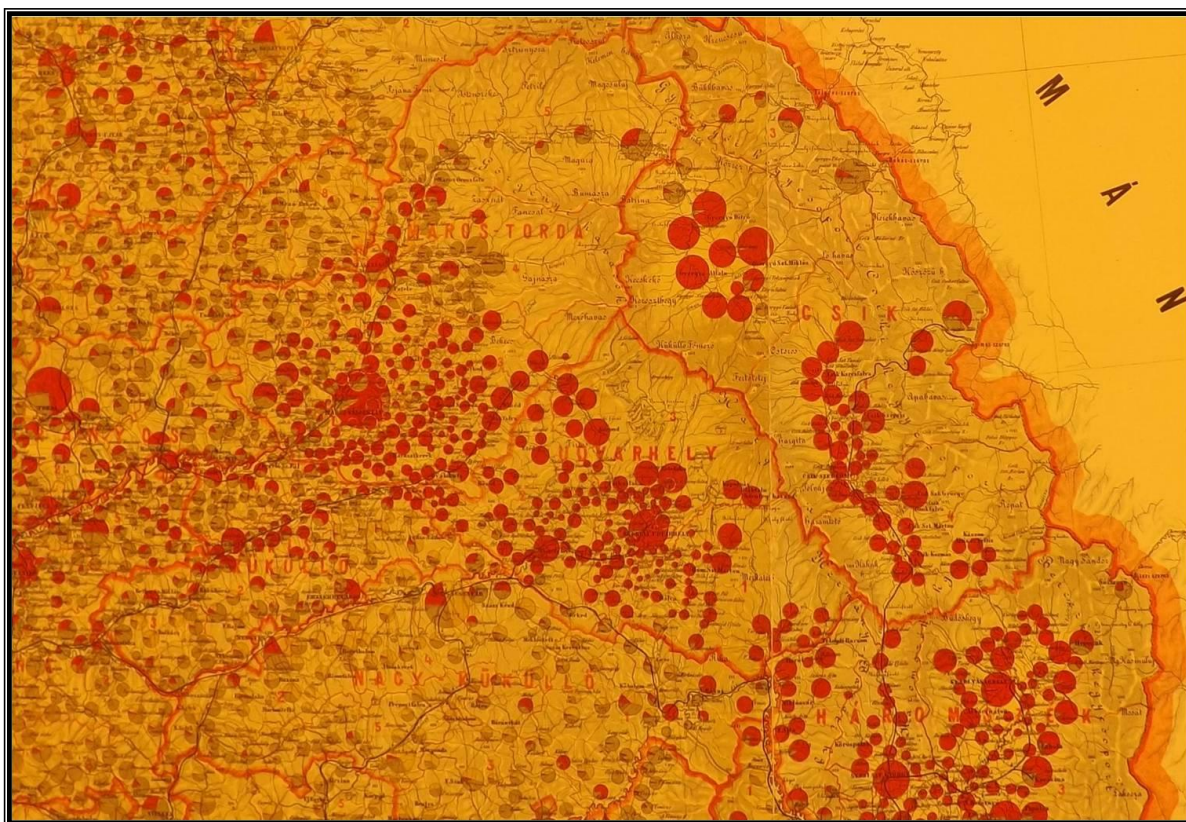
A térkép nagyon sajátos módon egyfajta raszteres rendszerbe transzformálja a földrajzi teret, amelyben a kisebb négyzetek aszerint kerülnek kitöltésre, hogy a nagyobb négyzetek által alkotott közigazgatási egységekben milyen arányban élnek az egyes nemzetiségek. A módszernek ebben a formában nem lett folytatása, azonban hatását érzékelhetjük Cholnoky Jenő 1906-os néprajzi térképén.

5. ábra: Cholnoky Jenő: Magyarország néprajzi térképe. 1906.

Forrás: <https://dea.lib.unideb.hu/dea/handle/2437/100387> 2014. 11. 29.

Az első komolyabb állami szerepvállalással, sőt állami megrendelésre készült térkép a nemzetiségi kérdés előtérbe kerülésével 1904 és 1908 között készült a Központi Statisztikai Hivatal közreműködésével. A munka megtervezéséről kivitelezéséről Keményfi Róbert ad alapos képet.¹⁵ A térkép a néhány évvel korábban megjelent „*A Magyar Állam Közigazgatási Térképe*” című, 1:360 000-es méretarányú térkép szelvényeit használta fel alaptérképként. Az alaptérképi rétegre minden egyes település központjához egy kördiagramot rendeltek, melynek a nagysága a népességgel arányos, a diagram körcikkei pedig az egyes nyelveket mutatják.

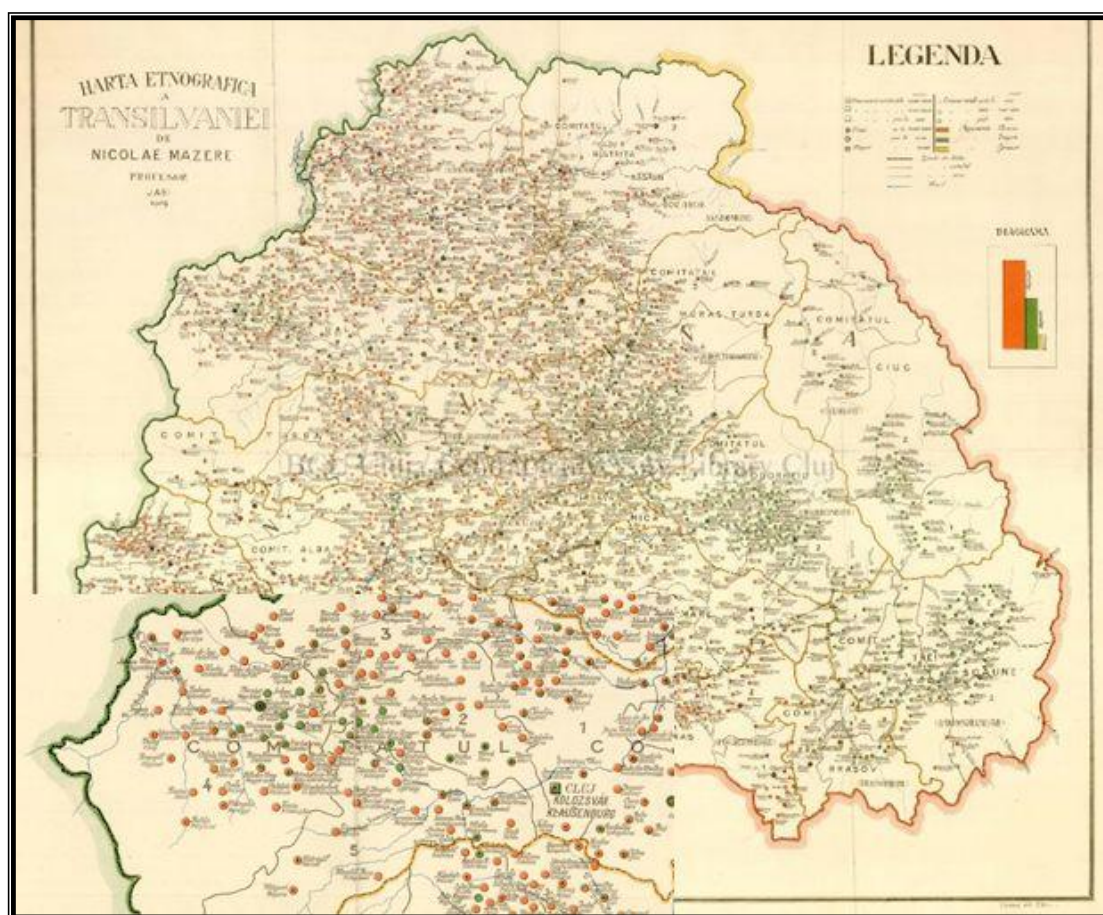
Kir. Központi Stat. Hivatal. 1908. Budapest

¹⁴ Köszönet az információért Jeney János Györgynek.

9

Az olyan nagyobb települések esetén, amelyek kördiagramjai a szomszédos települések diagramjait is elfedték volna (például Budapest), a kisebb települések adatai felülnyomással váltak láthatóvá. Ez volt a legkomolyabb ilyen jellegű térkép Magyarországon egészen a trianoni béke-előkészületekig, továbbá ily módon tökéletesen a Kogutowicz-Bátky térképmű közvetlen előzményének tekinthető.

Érdekességgént bemutatok itt egy korabeli román példát is, amely az első komolyabb kivitelezésű román térkép volt. A térkép 1909-ben Jászvásáron (Iasi) készült, Erdély területét dolgozta fel, az egyes települések nyelvi összetételét kördiagramokkal szemléltetve.

7. ábra: Nicolae Mazere – Harta Etnografica a Transilvaniei. Iasi, 1909.

Lelőhely: BBTE Egyetemi Könyvtár, Kolozsvár

Magyarország 1:200 000-es méretarányú néprajzi térképe

A kutatásaim központi elemét képező Magyarország 1:200 000-es néprajzi térképe (1918) úgynevezett félkéziratot térkép, amely Magyarország területét 45 szelvényen dolgozza fel. Mindössze 22-23 sorozat készült el belőle 1918 októbere és 1919 januárja között, így rendkívüli ritkaságnak számít. A térkép elkészítésének körülményeiről leginkább Kogutowicz Károly 1918-as cikke¹⁶ tudósít,¹⁷ melyet kiegészítenek a feltárt levéltári források. Ehhez képest a további szakirodalmi tételek többnyire másodhivatkozások, így viszonylag kevés új információt nyújtanak, kiemelendő azonban Cholnoky korabeli, 1920-as, többkötetes, a trianoni béke delegáció működését leíró művének bevezető tanulmánya.¹⁸ Később, vélhetően 1919 februárjában, 1:300 000-es méretarányban, nagyobb példányszámban teljesen nyomtatott verzióban is elkészült a térkép.¹⁹ Ehhez 1919. novemberi keltezéssel szabatos, többnyelvű módszertani leírást és háttéradatokat tartalmazó mutató is készült.²⁰ Magam, dacára a kis példányszámnak, az 1:200 000-es kéziratos sorozatot tartom mérvadónak, hiszen a későbbi verziók csak ennek a térképnek a másolatai.

Kogutowicz cikke részletesen ír a kivitelezés nehézségeiről is. A térkép megszerkesztése a pályázat nyomán október folyamán elkezdődött. A térképhez először is új 1:200 000-es méretarányú alaptérképet szerkesztettek. Erre azért volt szükség, mert bár a III. katonai felmérés nyomán rendelkezésre állt 1:200.000-es topográfiai térkép, de két jelentős hiányossága volt: nomenklatúrája nem volt egységes (erős német hatást mutatott), továbbá nem tartalmazta a települések közigazgatási határait. Ezeknek a hiányosságok a pótlására az 1:144 000-es méretarányú adókataszteri térképeket használták fel, több-kevesebb sikerrel.²¹ A térkép eredetileg 53 lapos lett volna,²² azonban – elismervén Horvátország önállósodását – a végleges mű 45 lapon ábrázolta az akkori Magyarország területét, Horvát- és Szlavónország nélkül.

¹⁶ Kogutowicz K. 1918.

¹⁷ Ezt a cikket Fodor Ferenc egyébként a „jelentéktelen apróságok” között tartja számon. Lásd: Fodor 2006. 365.

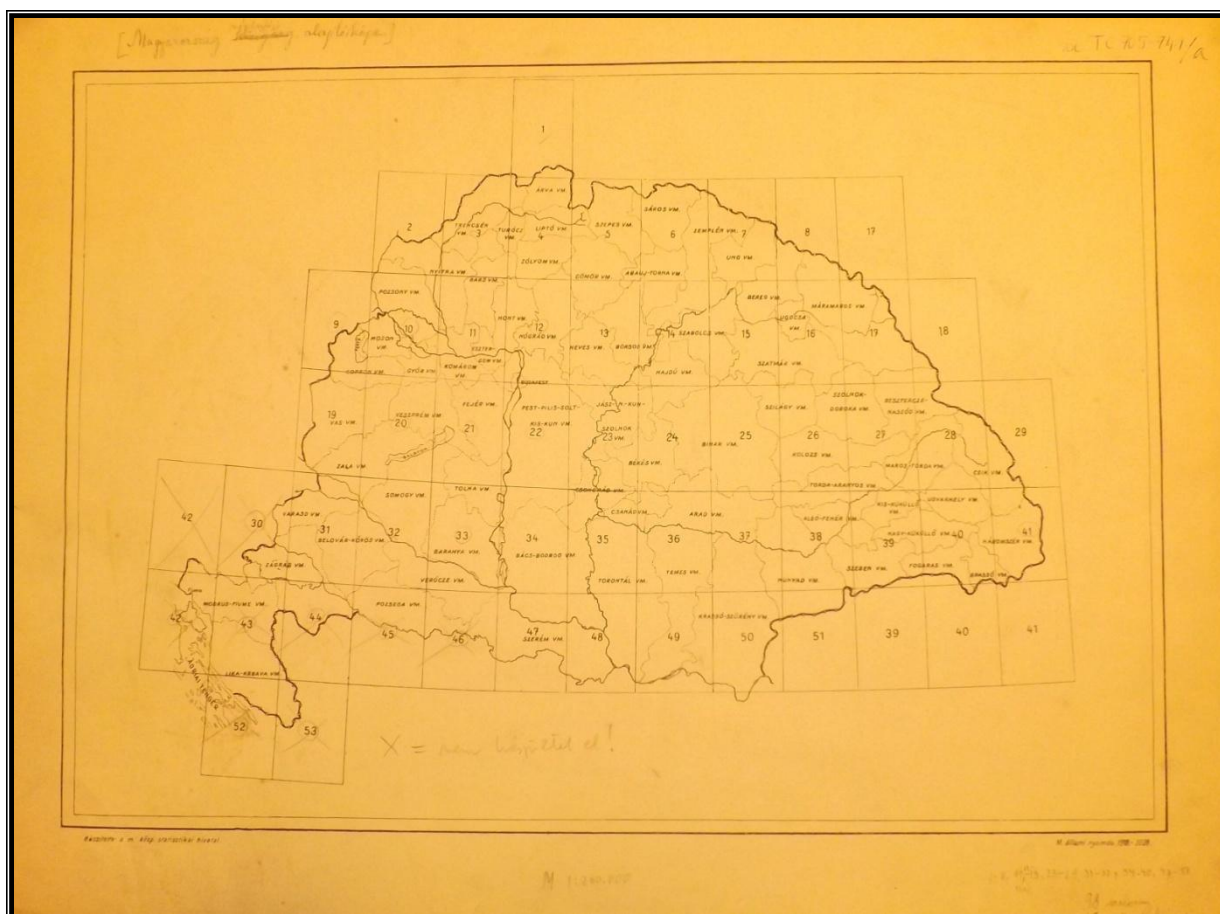
¹⁸ Cholnoky 1920. I-X.

¹⁹ Lásd Filep Antal alapos cikkei: Filep 2010a, 2010b, 2013

²⁰ Bátty-Kogutowicz K. 1919.

²¹ Kogutowicz K. 1918. 325.

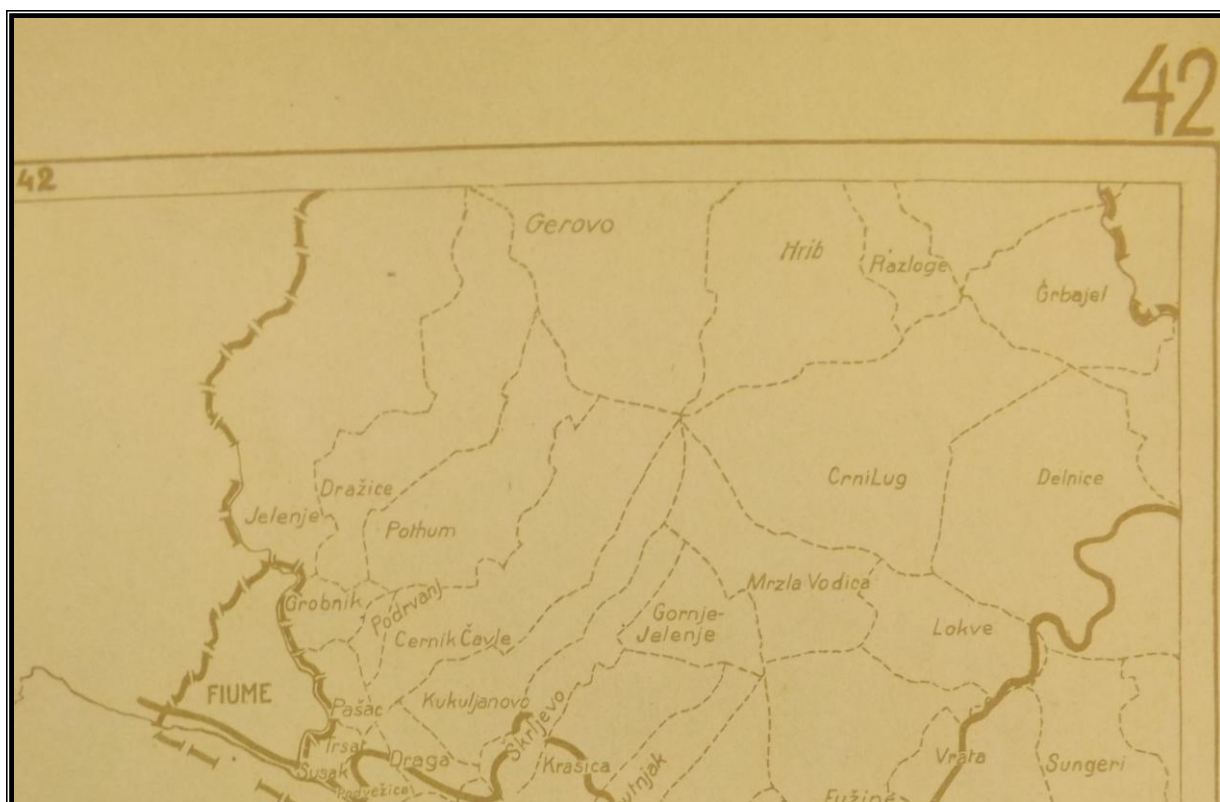
²² Kogutowicz 1918. 324.

8. ábra: Magyarország 1:200 000-es méretarányú néprajzi térképének áttekintő szelvénye

Lelőhely: KSH Könyvtár

Az bizonyos, hogy eredetileg a horvát területeket is fel kívánták dolgozni, mert a Néprajzi Múzeumban található egy olyan sorozat, amely ezeknek a területeknek a szelvényeit is tartalmazza. Mindazonáltal a terület ábrázolását igen korán, már a kivitelezés kezdeti szakaszában elvethették, hiszen az alaptérképnek ezek a szelvényei adattartalommal nem bírnak, nem tartalmazzák a népesség abszolút számát kifejező köröket, félköröket.

9. ábra: Fiume és környéke. Részlet Magyarország néprajzi térképének a horvát területeket ábrázoló, végül nem kidolgozott 42-es szelvényéből.

Lelőhely: Néprajzi Múzeum könyvtára

Az alaptérkép jó minőségű 68x51 cm méretű rajzlapokra készült. Az egyszínű (barna) alaptérképi réteg tartalmazza település-határig lemenően a közigazgatási határokat, továbbá a vízhálózat főbb elemeit és a vasúthálózatot. Ezen kívül minden egyes településnév is szerepel a térképen, rövidítések nélkül, magyarosított formában. A városokat teljes nevük nagybetűs írásával különböztették meg. Az alaptérképek nyomtatását és sokszorosítását a Magyar Királyi Állami Nyomda végezte, 1918-3028-as munkaszám alatt. A szegélyfelirat szerint a térképet „készítette a M. kir. közp. statisztikai hivatal”. Ez az információ elsőre zavarba ejtőnek tűnik, ebből a szegélyfeliratból következik az, hogy a térképsorozatot több közgyűjtemény katalógusa – tévesen – kizárólag a KSH-hoz köti. A térkép szükségességének a Magyar Földrajzi Társaságban való felmerülését és a pályázat lebonyolítását követően – minisztériumi támogatással²³ – valóban a Központi Statisztikai Hivatal segítségével, annak épületében kezdődött meg a munka. Teleki Pál Buday Lászlóval, a KSH akkori elnökével közösen beadványt is intézett az Ipar és Kereskedelemügyi Minisztériumhoz ez ügyben.²⁴ A

²³ Cholnoky 1920. VII..

²⁴ Papp-Váry 1992. 83.

KSH-val való kapcsolatfelvételtől, illetve a munkálatoknak a Magyar Földrajzi Társasághoz kötődő felelőseiről elutazása, majd megbetegedése²⁵ előtt maga Teleki rendelkezett, erről tudósít Telekinek Bátky Zsigmondhoz 1918. október 10-én írott levele²⁶ is, amelyben tudósítja Bátkyt a térkép előkészületeinek ügyében Kogutowicz Károllyal Buday Lászlónál tett látogatásairól. A térkép-sorozatot eredetileg 4 példányban tervezték elkészíteni, amelyekből az egyik egy oleáta-sorozat volt, ez a szám növekedett később 23-ra.²⁷

A munkálatokban a Magyar Földrajzi Társaság levéltári anyagai szerint²⁸ Hézser Aurél, Littke Aurél és Schmidt Tibolt vettek részt Kogutowicz Károlyon és Bátky Zsigmondon kívül. Az alaptérképre fekete tintával nyomtatták rá a népesség nagyságát szimbolizáló köröket, félköröket, amelyekből a nagyobb kör 1000 főt, a nagyobb félkör 500 főt, a kisebb kör 100 főt, a kisebb félkör pedig 50 főt reprezentált. Ezek az értékek valójában kerekített értékek voltak, így az 1000 fős kör 975 és 1024 fő közötti, az 500 fős félkör 475 és 524 fő közötti, a 100 fős kör 75 és 124 fő közötti, a legkisebb, 50 fős félkör pedig 25 és 74 fő közötti népességszámot jelentett, s így már az alig több mint kéttucatnyi lakossal bíró lakott helyeket is tudták ábrázolni. Az egyes kategóriákhoz tartozó körök nagysága egyenesen arányos volt a népesség-kategóriák nagyságával. A konkrét méret meghatározásánál ügyelniük kellett arra, hogy az egyes körök területe nagyjából egybeessen az ábrázolt népesség földrajzi térben elfoglalt helyével, településterületével. Ezt megegyezéssel alapon oldották meg.²⁹ A nagyobbik karika területe 25 mm² volt, ez a valóságban 1 km²-nek felel meg, így a körök területe egy fiktív, 1000 fő/km²-es népsűrűséget ábrázol, míg a köztük lévő üres területeken ezt az értéket nullának tételezi fel. Az egyes településekhez tartozó jeleket úgy igyekeztek elhelyezni, hogy az hozzávetőlegesen visszatükrözze a település földrajzi alakját. Mindezeket figyelembe véve végül sikerült ezzel olyan megoldást találniuk, ahol a jelek „nem vesznek el” a tér(kép)ben, és a legtöbb települést sikerült a saját közigazgatási határai között ábrázolni. Ugyanakkor 6 település, Budapest, Temesvár, Pozsony, Győr, Szombathely és Sopron esetében erre a választott kategóriák mellett nem volt lehetőség, így azokat külön lapon ábrázolták. Az eredeti szelvényeken ezen települések teljes közigazgatási területét feketével színezték ki. Ez az eljárás, noha alkalmazása indokoltnak tűnik, rendkívül lerontja a vonatkozó szelvények vizualitását.

²⁵ Spanyolnátha.

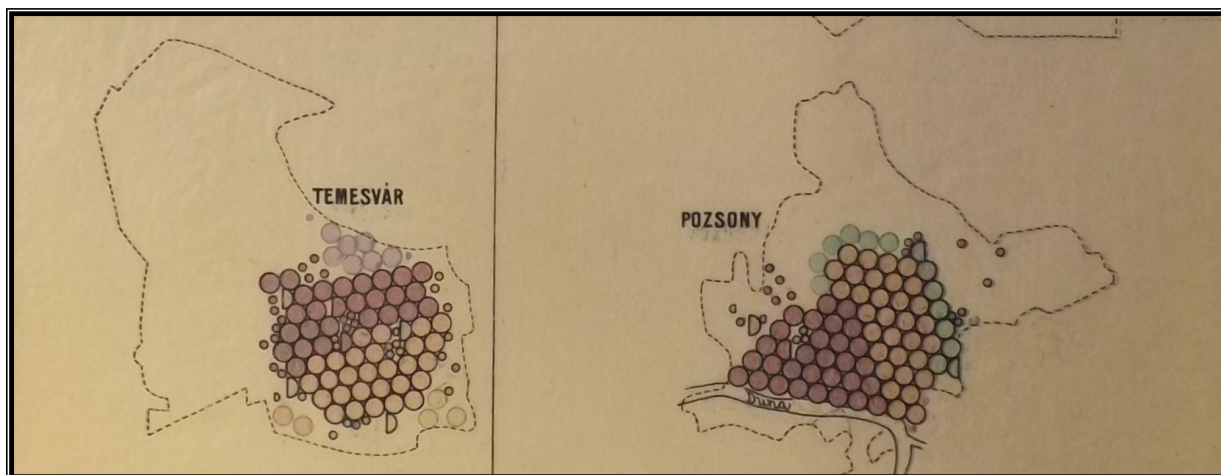
²⁶ MFT 1918/16 (Lásd a függelékben.)

²⁷ Kogutowicz K. 1918. 324.

²⁸ MFT 1919/10 Lásd a függelék.

²⁹ Kogutowicz K. 1918. 323.

A vállalkozás háttéradatait a KSH biztosította és készítette elő rekordidő alatt, ugyanakkor a térképet menet közben is igyekeztek korrigálni, erre utal például az, hogy a vállalkozás elején elkészített oleáta-sorozat adattartalma apróbb különbségeket mutat a végleges, színezett verziókhöz képest.³⁰

10. ábra: A színezett (alsó réteg) és az oleáta-sorozat (felső réteg) közötti különbségek
Temesvár és Pozsony példáján

Lelőhely: Hadtörténelmi Levéltár Térképtára

A KSH-val kiváló együttműködésről ír Kogutowicz a cikkében, azonban a módszertant illetően már véleménykülönbségek adódtak. Az eredeti, Kogutowiczék által preferált eljárás hangsúlyos eleme volt ugyanis, hogy a külterületi népességet a valós földrajzi helyén ábrázolják.³¹ Erre az 1910-es népszámlálás biztosított először – ha nem is teljeskörű – lehetőséget.³² A KSH viszont nem tartotta elégségesnek a külterületre gyűjtött adatok mennyiségét, továbbá túlságosan bonyolultnak tartotta az eljárást, így párhuzamosan hozzálátott egy másik térképsorozat megszerkesztéséhez, ugyanarra az alaptérképre. A végeredmény majdnem megegyezik a Bátky–Kogutowicz-térképpel, viszont alapvető különbség, hogy a népességet szimbolizáló körök az egyes települések központjába halmozva jelennek meg, így ez a térkép egyáltalán nem ábrázol külterületi adatokat. A módszer két előnnyel bír: a népességszám így egyszerűbben összeszámálható, továbbá jelentősen gyorsult a kivitelezés, amely körülmény rendkívül fontos volt a napi szinten változó kül- és

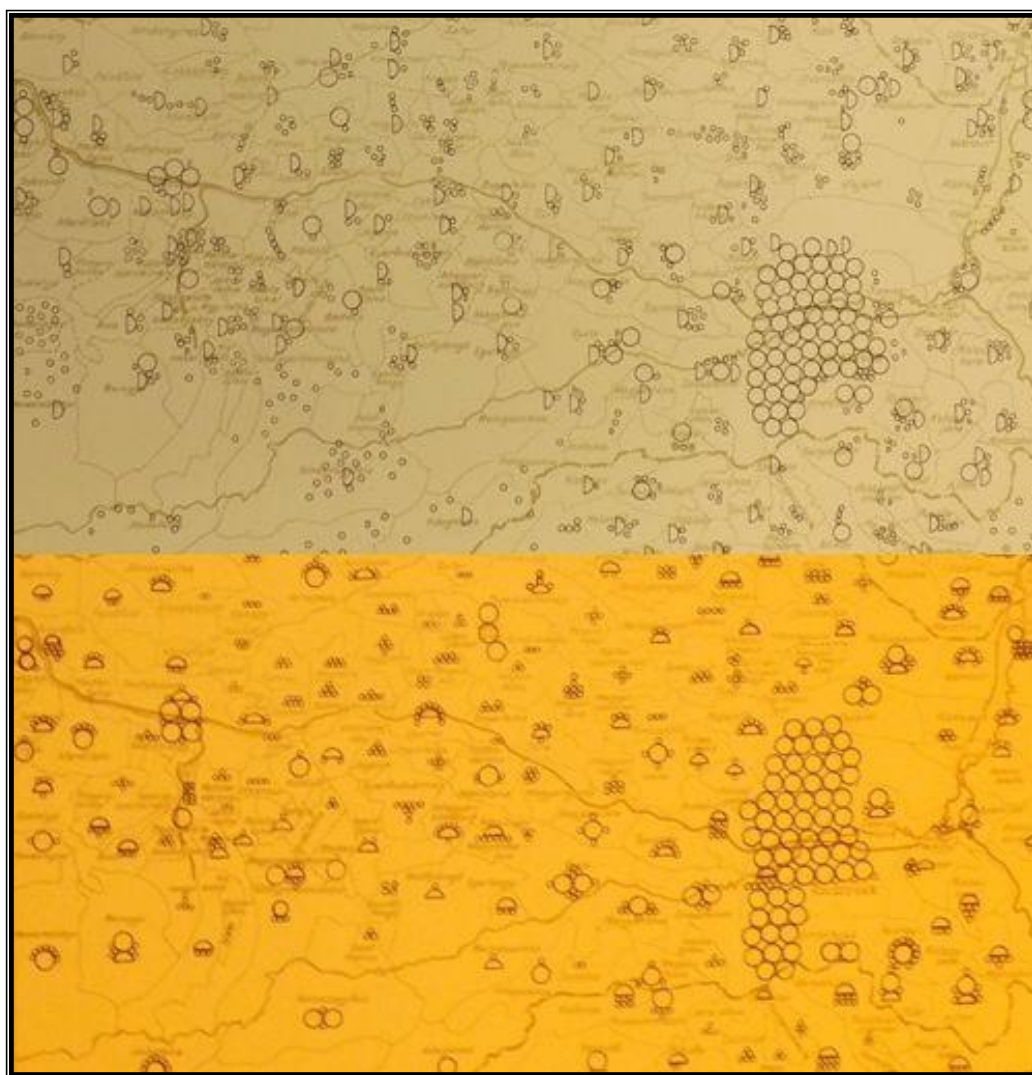
³⁰ Itt szeretném megköszönni Hegedűs Ábelnek, a Hadtörténelmi Levéltár Térképtára munkatársának, hogy felhívta a figyelmet erre az anomáliára.

³¹ Kogutowicz K. 1918. 323.

³² Kogutowicz K. 1918. 321.

belpolitikai helyzet közepette. Az így kapott térképek tulajdonképpen nagyon érdekes módszertani „ikreknek” tekinthetők.

További különbség, hogy a KSH-ban lévő sorozatok csak három féle népességszám-kategóriát különböztetnek meg, nem tartalmazzák a legkisebb, az 50 főt reprezentáló félköröket. Emellett a KSH-sorozatokban csak Budapestet ábrázolják külön lapon, a másik öt kisebb város esetében a szabályosabb elhelyezés miatt már volt lehetőség az eredeti szelvényeken történő ábrázolásra.

11. ábra: A Bátky-Kogutowicz- és a KSH-ban készült sorozatok településábrázolásai közötti különbség

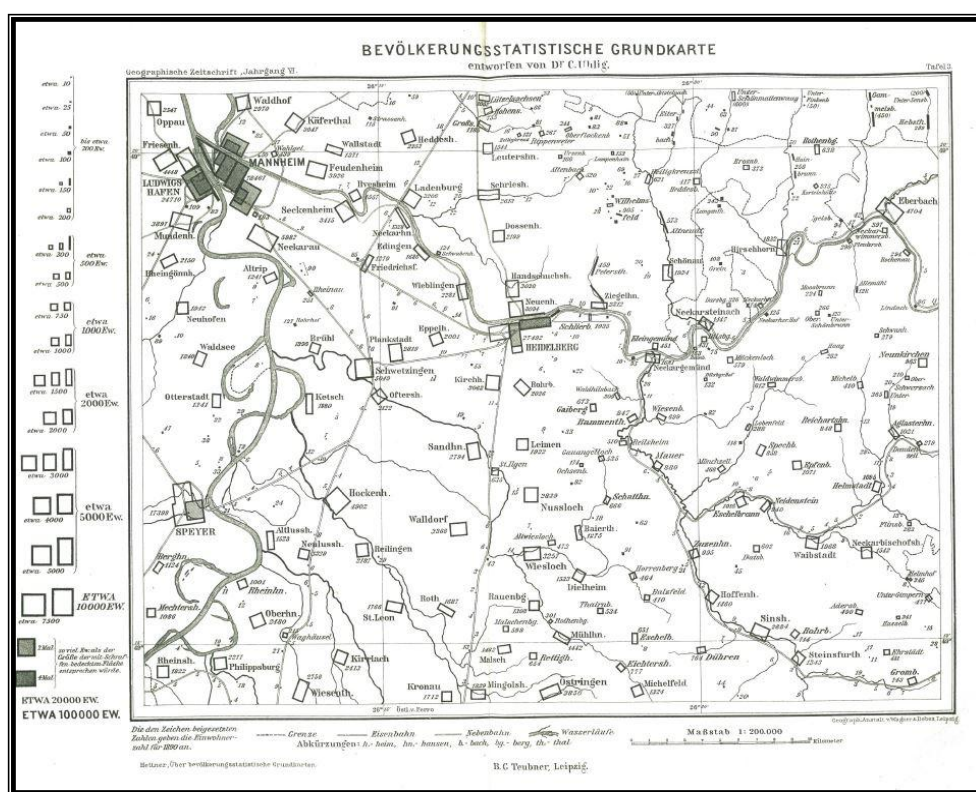
Lelőhely: Néprajzi Múzeum könyvtára, KSH Könyvtár

A fenti ábrán, Kalotaszeg példáján jól láthatjuk a két módszer közötti különbségeket. (Az ily módon történő népességábrázolás az ún. pontmódszeres eljárás.)

Módszertani háttér – előzmények, párhuzamok

A pontmódszer lényege, hogy – kiküszöbölendő a népsűrűség és az etnikai dimenzió együttes ábrázolásának nehézségeit – a népességet abszolút adatként jeleníti meg a térképen, a népesség számát reprezentáló jelekkel. Kogutowicz a Magyar Földrajzi Társaság hallgatósága számára 1918. december 21-en tartott előadásában a térkép módszertanát illetően Alfred Hettner abszolút adatokkal dolgozó népességstatisztikai alaptérképére, illetve az ezzel kapcsolatban az 1899-es VII. Geográfuskongresszuson³³ elhangzott módszertani előadására³⁴ hivatkozott.³⁵

Hettner 1899-es előadásában, illetve az e tárgyban megjelent cikkeiben³⁶ a népesség abszolút adatokkal való ábrázolási lehetőségeit vizsgálta. A C. Uhlig által készített, Heidelberget és környékét ábrázoló térképvázlaton mutatta be a módszert.

12. ábra: Hettner által bemutatott térkép. UHLIG, C.: Bevölkerungsstatistische Grundkarte B.

C. Teubner, Leipzig, 1900

Lelõhely: Leibniz Istitut für Länderkunde könyvtára, Lipcse

³³ Berecz 1899.

³⁴ Hettner 1901/a

³⁵ Kogutowicz 1918. 323.

³⁶ Hettner 1900, 1901/c

A népesség abszolút számát Hettner kis négyszögekkel jelölte oly módon, hogy a négyszög nagysága arányos volt a reprezentált népesség számával. A négyszöget jobbnak tartotta a köröknél, illetve ellipsziseknél, mert szerinte az adott népességszám-kategóriához tartozó négyszög alakjával a lakott területek topográfiai viszonyait jobban ki lehet fejezni.³⁷ A térképen minden egyes ott élő ember szerepel, emellett meglehetősen részletes a térkép jelmagyarázata. A legkisebb jel kb. 10 főt jelöl, a nagyobbak 25, 50, 100, 150, 200, 300, 500, 750, 1000, 1500, 2000, 3000, 4000, 5000, illetve 10 000 főt jelölnek. A jelek nagysága 10 000 feletti népességnél már nem növekszik tovább, hanem színezéssel, illetve sraffozással vesz fel kétszeres, illetve négyszeres értéket. A „szorzó” alkalmazásával elkerülhető, hogy a négyszög nagyobb területet foglaljon el, mint ami a lakott terület valós földrajzi kiterjedésének megfelel. A térkép legérdekesebb vonása, hogy a külterületi népességet, ahol az adatok rendelkezésre állnak, különválasztottan, a valós földrajzi helyen tünteti fel, a lehető legkisebb értékig lemenve. Így fordulhat elő, hogy például a Speyer melletti Altlußheimhez tartozó, összesen 22 fő által lakott négy különálló vasúti őrház adatait is ábrázolták.³⁸ Ez az eljárás legnagyobb újdonsága, hiszen így feltárul előttünk a település-struktúra és a népességszám viszonya. Az egyes lakott helyek pontos népessége minden egyes település neve mellett számmal is fel van tüntetve. A térkép a Ferro-i kezdő-meridiánt alkalmazta. Ugyanakkor ez a térkép, szemben a későbbi, Kogutowicz által bemutatott térképpel, nem utalt semmilyen etnikai dimenzióra. Hettner említést tesz³⁹ arról, hogy a német emberföldrajz megalapítója, Friedrich Ratzel is vizsgálta már a népesség abszolút adatokkal történő térképi ábrázolási lehetőségeit, azonban általa készített ilyen jellegű térképet nem találtam.⁴⁰

Hettner későbbi visszaemlékezésében⁴¹ térképészeti vállalkozását nem tartja jelentősnek a pályaképében. Véleménye szerint, bár kialakult a módszertani előadása, illetve a tárgyban akkoriban közölt néhány cikke körül némi szakmai diskurzus,⁴² érdemi hatást nem váltott ki. Ez változott meg Sten de Geer svéd geográfus⁴³ 1919. évi Svédország-atlaszával,⁴⁴ amelyben Hettner visszaemlékezése szerint az ő módszere került alkalmazásra.

Hogy jobban képet kaphassunk a pontmódszeres térképi ábrázolás fejlődéséről, ezt a térképet⁴⁵ is megvizsgáljuk. Sten de Geer (ahogy Kogutowicz is) négyszögek helyett

³⁷ Hettner 1900. 187.

³⁸ Uhlig 1900. 193.

³⁹ Hettner 1900. 186, 1960. 64.

⁴⁰ Ratzel 1891. 186.

⁴¹ Pfeifer 1960. 64.

⁴² Lásd: Hettner 1901/b. 176-180. 1900. 520-522.

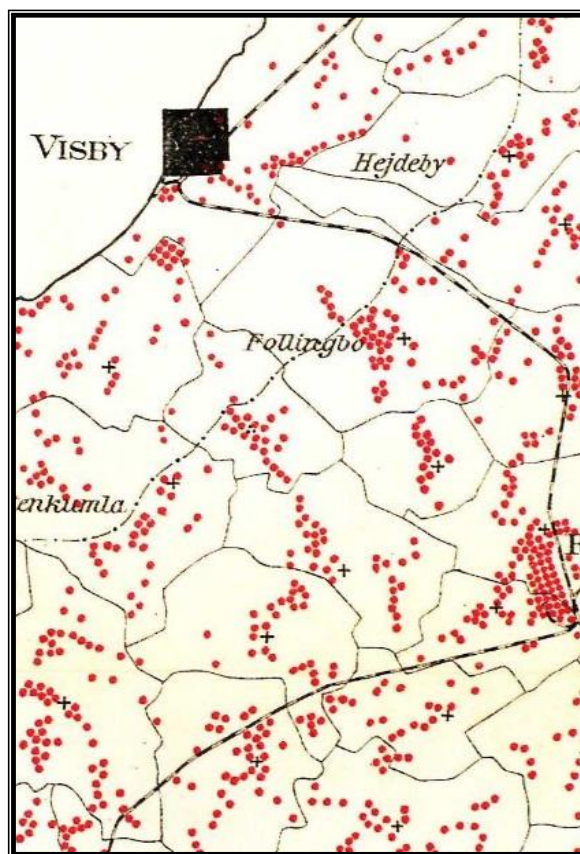
⁴³ Pályaképét lásd: Leighly 1933.

⁴⁴ Sten de Geer 1919. I-XII.

⁴⁵ Angol nyelvű recenzióját lásd: Anrick 1920.

körökkel, illetve pontokkal fejezi ki a népesség abszolút számát. Hettner egyébként ezzel a módosítással kapcsolatban kétségeinek ad hangot.⁴⁶ Sten de Geer térképe Hettneréhez hasonlóan etnikai dimenziót nem tükrözött, a módszertani újítás csupán a népesség abszolút száma és a népsűrűség együttes ábrázolásának nehézségeire igyekezett választ adni.⁴⁷ A módszer nagyon precíz, objektivitásra törekvő, de csak nagy méretarány mellett használható eredményesen.

Sten de Geer már korábban is készített pontmódszeres térképet, amely az Ymer svéd földrajzi szakfolyóiratban, Gotland népességi viszonyait bemutató 1908. évi cikkének mellékleteként jelent meg.⁴⁸ Más skandináv szerzőknél is látunk példát ilyen térképekre ebből az időszakból. Az ekkoriban készült pontmódszeres térképek (pont- és körkartogramok) kiváló áttekintését, illetve rendszerezését adja Prosch 1922-es cikkében.⁴⁹

13. abra: Sten de Geer 1908-as térképe

Lelőhely: Biblioteca Albertina, Universitt Leipzig

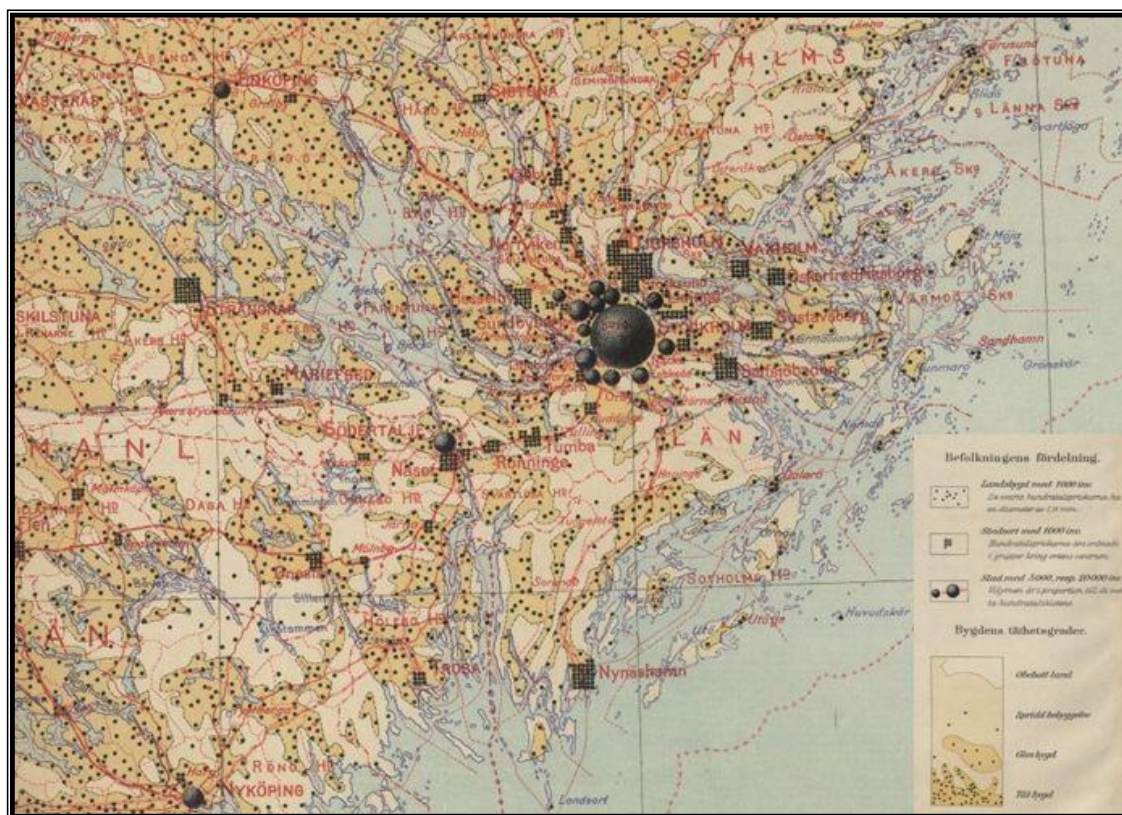
⁴⁶ Hettner 1960. 64.

⁴⁷ A módszertanhoz lásd angolul: Sten de Geer 1922. németül: Sten de Geer 1921.

⁴⁸ Sten de Geer 1908.

⁴⁹ Prosch 1922.

Sten de Geer 1919. évi műve mintegy 295 oldalon keresztül mutatja be Svédország népességi viszonyait. Ehhez tartozik az a külön kötetben megjelent, nagyméretű atlasz, amely 12 lapon dolgozza fel Svédország népességének területi elhelyezkedését. Az atlasz 1:500.000-es méretarányban készült. A népességet 1000 fő alatt fekete színű, kisméretű pontokkal jelölték, amelyek a települések belterületi részein négyzetes alakzatba rendezetten, míg a külterületi részeken a valós földrajzi helyzetnek megfelelően vannak elhelyezve. Az egyes pontok 10 főt jelölnek. Az 1000 főnél népesebb települések esetén térhatású körökkel (gömbökkel) ábrázolták a népességet, melyeknek nagysága arányos az ábrázolt népességgel. A pontos értéket a településnév után zárójelben feltüntetett számadatból tudhatjuk meg. A módszertan lényege így tulajdonképpen csak 1000 fős népesség alatt érvényesül. A pontmódszeres ábrázolással egyidejűleg a népesség térbeli eloszlása színezéssel is kifejezésre került, azonban ez nem egzakt számadatok és kategória-határok alapján történt. A teljesen fehér terület lakatlan (*Obebott Land*), míg a halványsárga területen szórvány-szerű népesség van jelen (*Spridd Bebyggelse*), az erősebb sárga pedig ritkán (*Gles Bygd*), illetve sűrűn lakott (*Tät Bygd*) területeket jelöli.

14. ábra Sten de Geer: Karta över befolkningens fördelning Svergie den 1 januari 1917
(részlet)

Lelőhely: Biblioteca Albertina, Universitt Leipzig

Sten de Geer alkotása valóban nagy visszhangot váltott ki, számos későbbi skandináv⁵⁰ és észak-amerikai térképmű készült az elkövetkezendő évtizedekben ezen módszer szerint, illetve elsősorban az angolszász szakirodalomban meglehetősen publicitást kapott.

A fentiek alapján meglehetősen izgalmas elemzési lehetőségeket nyújt a Hettner-, Bátky-Kogutowicz és a Sten de Geer féle térkép alkotta „módszertani háromszög”. Tulajdonképpen arról van itt szó, hogy Hettner 1899-ben ismertetett módszere csaknem egy időben, 1918-19-ben nagy lökést kapva két irányba fejlődött tovább. Az egyik Sten de Geer nevéhez köthető, aki csak kisebb módosításokat hajtott végre a módszertanban, nem lépett ki a népesség-eloszlási dimenzióból, viszont ebben a formában először alkalmazta az eljárást ilyen hatalmas területen, és a nagyközönségnek szánt művét angol nyelvű módszertani elemző cikkeinek segítségével sikerrel ágyazta be a szakmai diskurzusba. Ezzel szemben a Bátky-Kogutowicz térkép módszertanilag összetettebb, a pontok (körök) színezésével etnikai (anyanyelvi) dimenzióval bír, ugyanakkor célja szerint nem tisztán tudományos, hanem politikai megrendelésre készült térkép volt, így módszertanának megítélését is erősen befolyásolta a történelmi kontextus, amely nagymértékben megnehezítette, illetve speciális csatornákra terelte a tudományos információáramlást. Továbbá fontos körülmény, hogy a Bátky-Kogutowicz-térkép – noha később nyomtatásban nagyobb példányszámban is megjelent, 1:300 000-es méretarányban – eredetileg alig kéttucat sorozatban készült el a béketárgyalásokra szánt háttéranyagként, s így eleve alkalmatlan volt tisztán tudományos, módszertani diskurzusra ebben az időszakban, viszont – mint az a dolgozat későbbi részeiből kiderül – komoly referencia-anyaggá vált az elkövetkezendő 25 év etnikai térképezése számára Közép-Európában.

Cs. Sebestyén Károly szerepe

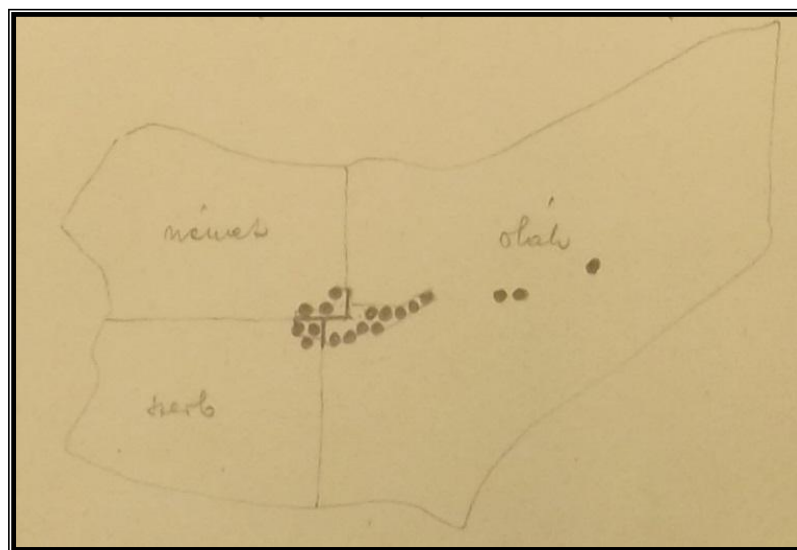
A térkép módszertanának eredetét illetően azonban több kérdőjel is felmerül. Filep Antal⁵¹ egyik '70-es évekbeli előadásához érkezett hozzászólásból kiinduló, kutatásokkal alátámasztott cikkében⁵² kifejti azt az elméletet, miszerint a térkép módszertanát (különösen a

⁵⁰ Példaként lásd: Mead 1962.

⁵¹ Itt szeretném megköszönni Filep Antalnak, hogy 2014. június folyamán a Néprajzi Múzeumban egy személyes beszélgetésünk során felidézte a Bátky-Kogutowicz térkép első példányai felkutatásának történetét, illetve a Cs. Sebestyén szerepét firtató hozzászólást.

⁵² Filep 2009. 2010a. 18.

külterületi adatok valós földrajzi helyen történő megjelenítésére vonatkozó elképzelést) Cs. Sebestyén Károly néprajztudóstól vehette Bátky Zsigmond, hozzájárulás nélkül, konkrétan visszatartva Cs. Sebestyén Krassó-Szörény vármegyéről, a jelzett módszertannal készült, 1:200 000-es, kéziratos térképvázlatát. Cs. Sebestyén Károly visszaemlékezéséből⁵³ kiderül, hogy az állítását egyértelműen bizonyítani nem lehet, mert Cs. Sebestyén szerint a kérdéses térkép a második világháborús ostrom okozta lakástűzben megsemmisült. Ugyanakkor a szerző kézirat-hagyatékában található egy füzet, amely az 1910-es népszámlás adatain alapuló, azonban a hivatkozottal ellentétben 1:150 000-es méretarányú Krassó-Szörény vármegye néprajzi térkép háttéradatait, illetve a vonatkozó számításokat tartalmazza. A füzet utolsó oldalán található szerkesztési alapelvek és a kisméretű grafikus ábrázolás módszerei valóban nagyon hasonlítanak a Kogutowicz-féle térkép módszertanához, de a kézirat pontos keletkezési idejét nem lehet minden kétséget kizáróan megállapítani.

15. ábra: Cs. Sebestyén Károly térképvázlata

Lelőhely: Néprajzi Múzeum Ethnographiai Archívuma

Az ábrára rápillantva megállapíthatjuk, hogy a kivitelezés valóban sok hasonlóságot, ugyanakkor számos különbséget is mutat a Bátky-Kogutowicz térképhez képest. A hozzá fűzött magyarázat (lásd a mellékletben) még tovább árnyalja a kérdést. A legfőbb hasonlóság a két térkép között a népesség-eloszlás visszatükrözésére tett kísérlet. Ezt fekete pontokkal oldotta meg a térkép készítője, amely megoldás ebben a formában leginkább Sten de Geer munkáihoz hasonlatos, szintén nem követte Hettnernek a négyszögekkel való ábrázolási

⁵³ Néprajzi Múzeum Ethnológiai Archívuma EA 6372. Lásd a függelékben.

megoldását. Ugyanakkor Cs. Sebestyén a jelzett kivágaton nagy hangsúlyt fektet a település lakott része alakjának megközelítőleg pontos rekonstruálására, így a pontokat az egyes mikroformákon belül sem rendezi geometriai alakzatba. Egy pont 100 főnyi népességet reprezentál, nincs is más kategória a térképen. Ez a módszer komoly hiányossága lehet az esetleg ezen útmutató alapján készült térképnek, hiszen a külterületi népesség ábrázolására csak erős megkötésekkel alkalmazható. A legfőbb különbség, hogy – szemben a Bátky–Kogutowicz-féle térképpel – a vázlat szerint minden, az abszolút népességet jelző pont egy színű: fekete. A szerző az etnikai hovatartozást nem a pontokkal, hanem a település közigazgatási területének felületi színezésével kívánta szemléltetni, amelyet a népsűrűség függvényében világosabbra, vagy sötétebbre vett. Külön érdekesség – bár ez az egy települést ábrázoló vázlatról nem derül ki –, hogy az egyes nemzetiségek színfoltjait az egyes településeken belül úgy kívánta elhelyezni, hogy lehetőleg határosak legyenek a szomszédos települések azonos nemzetiségeinek színfoltjaival.⁵⁴ Ez az eljárás egészen érdekes annak fényében, ahogy a szerző későbbi visszaemlékezésében⁵⁵ a pontmódszeres eljárásnak az egyes etnikumok térfoglalási gyakorlatának ábrázolására való használhatóságát ismerteti. Ez a gondolatsor ugyanis csak akkor lenne igaz, ha az egyes pontok színe jelentené az etnikai hovatartozást. Ezzel szemben viszont a térkép furcsa módszertani „hibrid”, keveréke a felületszínezéses eljárás egy fejlettebb verziójának, ahol a színezés erőssége a népsűrűséget mutatja, és az abszolút adatokkal dolgozó pontmódszernek. Ugyanakkor elképzelhető, hogy ez a vázlat csak kísérlet volt a térképi ábrázolás kidolgozására, és a jelzett térkép végül nem teljesen ezzel a módszerrel készült. Nincs azonban az eddigi adatok nyomán bizonyíték arra, hogy Cs. Sebestyén Károly ekkor vagy később a pontok színezésével fejezett volna ki etnikai dimenziót.

A fentiek nyomán kérdés, hogy a Bátky–Kogutowicz-térkép módszertana Hettner-től vagy Cs. Sebestyéntől származik-e. Valójában az ellentét nem ennyire kiélezett. Cs. Sebestyén azt állítja, hogy tudomása szerint sem Magyarországon, sem külföldön nem készítettek hasonló térképet. Ő valószínűleg találkozhatott Hettner módszerével, hiszen az 1900-as évek elején rendszeresen tartózkodott ösztöndíjjal Németországban, így 1907-ben Heidelbergben is, ahol ez idő tájt Hettner is tanított.⁵⁶ Ugyanakkor a Magyar Földrajzi Társaság levéltári anyagaiban talált, a szerzői jogokat a Társaság választmányi ülésén

⁵⁴ Néprajzi Múzeum Ethnológiai Archívuma EA 6410 1.

⁵⁵ Néprajzi Múzeum Ethnológiai Archívuma EA 6372

⁵⁶ Néprajzi Múzeum Ethnológiai Archívuma EA 6371

megállapító dokumentum határozottan kijelenti, hogy a térképet Kogutowicz Károly módszere alapján szerkesztették.⁵⁷

A rendelkezésre álló adatok nyomán arra a következtetésre jutottunk, hogy a pontmódszeres ábrázolási módszer közvetetten vagy közvetlenül, de egyértelműen Alfred Hettnerre vezethető vissza. Azt a kérdést, hogy a pontkartogram etnikai dimenzióval való kiegészítése, pontosabban az etnikai összetétel ily módon történő ábrázolása Kogutowicz (illetve Bátky) saját ötlete, vagy Cs. Sebestyén Károly munkája nyomán került-e alkalmazásra, a rendelkezésre álló bizonyítékok alapján nem lehet egyértelműen eldönteni, bár valószínűnek tűnik, hogy Cs. Sebestyén Károlynak jelentős szerepe volt ennek a „térképi evolúciónak” az alakulásában.

Az bizonyos, hogy Cs. Sebestyént élénken foglalkoztatta ez a térképészeti vállalkozás, hiszen majd 30 évvel később is rendkívül zaklatottan írt erről a történetről, továbbá a kézirat-hagyatékban fellelhető két kisebb térkép-töredék, melyek közül az egyik az 1:300.000-es nyomtatott verzió 11. szelvénye,⁵⁸ a másik pedig a rendkívül ritka 200.000-es térkép egy színezetlen sorozatának 50. szelvényének északi része.⁵⁹ Ez utóbbi térképnek a másik oldalára Cs. Sebestyén utazásainak vélhetőleg saját szerkesztésű térképe került kinyomtatásra. Mindkét részlet Krassó-Szörény vármegye környékét ábrázolja. Cs. Sebestyén egyébként könnyedén hozzáférhetett a ritkább 200 000-es sorozathoz is a Néprajzi Múzeumban, ahol ő volt a Rajzgyűjtemény első kezelője az '50-es évek folyamán.⁶⁰ A 200 000-es térképből a mai napig létezik a Néprajzi Múzeumban egyetlen színezetlen sorozat, amelyből többek között éppen a Cs. Sebestyén-iratok között megtalált szelvény hiányzik. Ez a sorozat vélhetőleg Bátky révén – aki egyben a múzeum munkatársa is volt⁶¹ – kerülhetett a múzeumba.

⁵⁷ MFT 1919/10

⁵⁸ Néprajzi Múzeum Könyvtára 3287/1977

⁵⁹ Néprajzi Múzeum Ethnológiai Archívuma EA 6371

⁶⁰ Fejős 2000. 668.

⁶¹ Fejős 2000. 716. (Egyébként az itt hivatkozott adat hibás, a térkép nem 1910-ben, hanem 1918-ban készült, 1910-es adatokkal.)

A térképek névadása

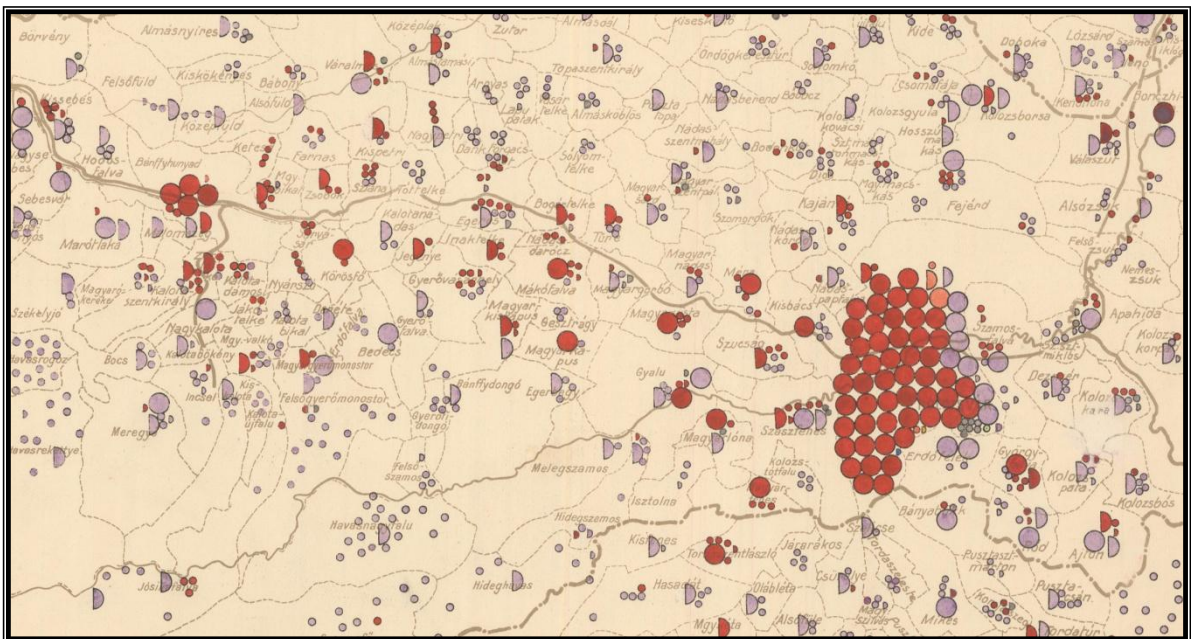
Az alább bemutatott 1:200 000-es méretarányú térképsorozatok névadása nehézkes feladat, hiszen a félkézíratos térképek egyetlen ismert szelvényén sem szerepelt a térképek neve. A szerkesztésben résztvevők, illetve a tudományos szféra a térképek említésekor jellemzően köznyelvi, nem rögzült nevekkkel (például Magyarország nagy néprajzi térképe, 1:200 000-es térkép, stb.) illette ezeket a térképeket. Ez rendkívül megnehezítette az egyes példányok beazonosítását. Az egyetlen címadattal az Amerikai Földrajzi Társaság könyvtárában szereplő három, KSH-ban készült térképsorozattal találkozunk. Itt a térképekhez utólag egy fedőlapot csatoltak, amelyre angolul nyomtatták rá a térkép címét.

A névadás kuszaságát egyszerűsítendő magam a Bátky–Kogutowicz-sorozatot következetesen „Magyarország 1:200 000-es méretarányú néprajzi térképe” címmel fogom illetni az egyetlen, kizárólag ennek a vállalkozásnak szentelt szakcikk⁶² alapján. Azért így járok el, mert ez a cikk volt az első nagyobb nyilvánosság számára elérhető forrás a térképekre nézve, valamint a hozzá csatolt kivágot az egyetlen támpont, amely alapján teljes bizonyossággal lehetett beazonosítani a Bátky-Kogutowicz-sorozatot. Ennek analógiájára nevezem el a KSH-ban megjelent térképsorozatokat is, mivel ezekről is a jelzett cikkben volt először szó. A Bátky–Kogutowicz- és a KSH-ban készült néprajzi térképsorozatot elnevezésükben a szerkesztőjük alapján lehet megkülönböztetni.

⁶² Kogutowicz K. 1918.

„Etnikai” dimenzió

A Bátky-Kogutowicz-féle és a KSH-ban készült néprajzi térkép legfontosabb jelentésrétege az „etnikai” dimenzió volt. Pontosabban az anyanyelvi. Az 1910-es népszámlálás ugyanis még nem kérdezett rá az etnikai hovatartozásra, ez csak az 1930-as népszámlálástól szerepelt a magyarországi népszámlálások kérdéssoraiban.⁶³ Ebből kifolyólag a „etnikai térkép” elnevezés, ahogy arra Filep Antal is rámutat,⁶⁴ tulajdonképpen hibás. Ugyanakkor hibátlan levezetése ellenére nem érthetünk egyet Filep Antal „etnikus térkép” - javaslatával sem. Logikailag leghelyesebb, ha anyanyelvi térképsorozatokról szólnunk.

16. ábra: Bátky-Kogutowicz K. (szerk.): Magyarország 1:200 000-es méretarányú néprajzi térképe (részlet)

Lelőhely: Hadtörténelmi Levéltár Térképtára

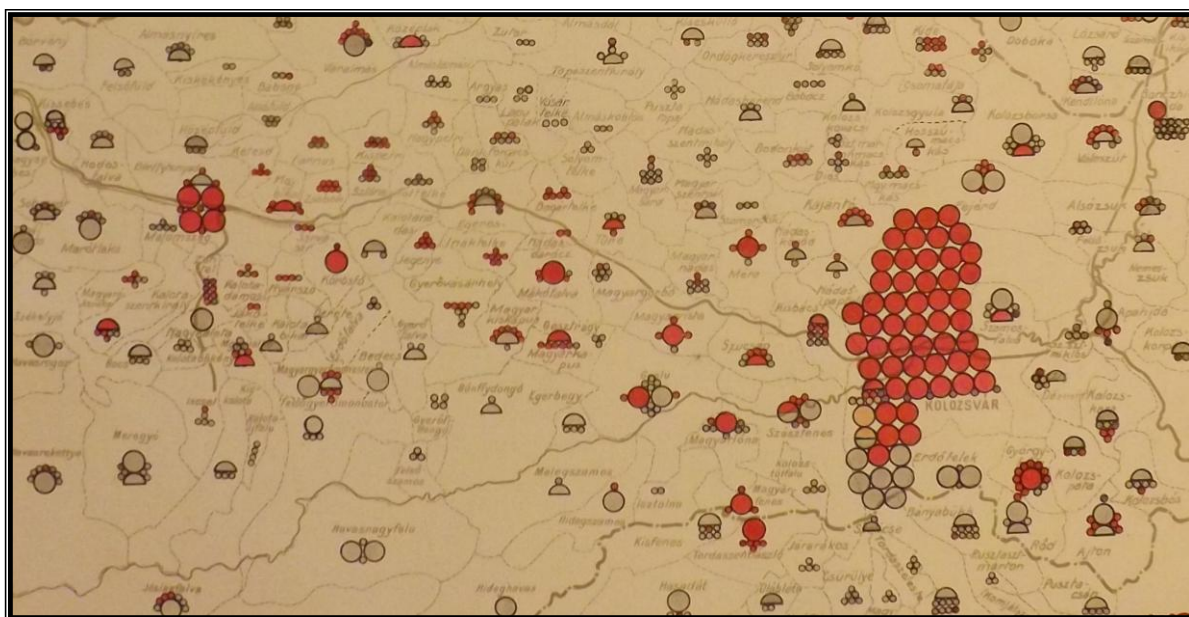
Az anyanyelvet az egyes körök kézi színezése útján fejezték ki. Ekkorra már fizikailag is különvált a két sorozat. A Bátky–Kogutowicz féle térkép színezése az Iparművészeti Főiskola helyiségeiben készült 15, majd 30 rajzoló segítségével,⁶⁵ míg a KSH neve alatt futó sorozatok színezése is a Központi Statisztikai Hivatal épületében történhetett.

⁶³ Thirring L. 1983.

⁶⁴ Filep 2013. 47.

⁶⁵ Cholnoky 1920. VII.

A Bátky-Kogutowicz féle térkép jelmagyarázata kilenc különböző nyelvet (magyar, német, szlovák, román, ruthén, szerb, horvát, szlovén, lengyel), illetve egy egyéb kategóriát különböztetett meg. Ezzel szemben a KSH-sorozat csak hét nyelvet (magyar, német, tót, román, ruthén, horvát, szerb), illetve egy egyéb kategóriát különböztetett meg. A Bátky-Kogutowicz-sorozat minden egyes szelvényének szegélyére ragasztották utólag a kizárólag francia nyelvű jelmagyarázatot, míg a KSH-sorozatok esetében egy háromnyelvű (magyar, francia, angol), egy lapon egyesített jelmagyarázat szolgált a náluk megjelent teljes 200 000-es sorozat közös jelmagyarázatául.

17. ábra: KSH (szerk.): Magyarország 1:200 000-es néprajzi térképe (részlet)

Lelőhely: Központi Statisztikai Hivatal Könyvtára

A fenti kivágatok Kolozsvár környékét, Kalotaszeget, valamint a Móc föld északi részét ábrázolják. Első ránézésre is szembejövő, hogy a KSH-ban készült verzió jóval egyszerűbb kivitelezésű, mint a külterületi népességet külön feltüntető Bátky-Kogutowicz-féle térkép. Ugyan méretbeli problémák miatt e dolgozatban csak kisebb, az eredeti szelvény mintegy harmadát kitevő kivágatok ábrázolására nyílik lehetőség, mindkét térképsorozat esetében tehetünk bizonyos megállapításokat. A legalapvetőbb probléma ezekkel a térképsorozatokkal a méretük. Ezért is szerkesztették meg szelvényekre bontva a sorozatot, ilyen méretarány mellett ekkora területről ugyanis csaknem lehetetlen lett volna olyan térképet készíteni, amely egy lapon ábrázolja a történeti Magyarország területét. Ha utánaszámolunk, rájövünk, hogy a térkép, ha elkészült volna, kb. 4,5 méter széles és több

mint 3 méter magas, tehát majdnem 15 m²-nyi területű lett volna.⁶⁶ A 45 lap kezelése azonban rendkívül nehézkes, ami jelentősen ront a térkép használhatóságán. Ezt a szempontot különösen annak fényében érdemes hangsúlyozni, hogy a béke-előkészületek folyamán ezekkel a térképekkel a többi békedelegációt kívánták tájékoztatni a történeti Magyarország etnikai összetételéről, illetve meggyőzni az álláspontjukról. A küldöttségek tagjai egyébként csak elenyésző részben kerültek ki a geográfusok közül (többségük politikus, diplomata, illetve egyéb tudományterületek képviselője volt), így a térképek által sugallt politikai üzenet emiatt is nehezen érhetett célt.

Az egységes képalkotást a választott módszertan is nagymértékben megnehezítette. A népességet ábrázoló jelek ugyanis, ha a térképet egybeszerkesztve szeretnénk látni, a készítők legjobb szándéka ellenére is „elvesznének” a térben, színüket pedig elég nehéz megállapítani. Ezek a problémák kisebb mértékben megjelennek a Bátky–Kogutowicz-féle térkép későbbi verzióján is.

A térképet az időközben az országba látogató delegációk kiszolgálására teljesen nyomtatott formában, 1:300 000-es méretarányra lekicsinyítve, nagyobb példányszámban készítették el.⁶⁷

A 200 000-es néprajzi térképek legnagyobb előnye a páratlan részletgazdagságuk, illetve a feltüntetett adatok tökéletes visszakövethetősége a népszámlálási adatsorok alapján. Ezek a térképek kiválóak a kisebb területekre kiterjedő, részletes elemzésekhez, illetve pontos etnikai határ meghúzásához (már ti. ahol ilyen egyáltalán létezik). Emellett nagyon hasznosak a más, egyszerűbb módszertanú, és/vagy relatív adatokkal dolgozó etnikai térképek ellenőrzéséhez: mivel kölcsönösen kiegészítik egymást.

Ugyanakkor alapvető különbség a két térképsorozat között, hogy a Bátky–Kogutowicz-féle térkép sokkal átfogóbb képet ad, szemléletesebb; például az itt szereplő kivágaton sokkal szembetűnőbben kirajzolódik a magyar nyelvszigetet képező Kalotaszeg területe, mint a KSH gondozásában megjelent térképen. Ugyanakkor a nagyobb városok, például Kolozsvár esetében megfigyelhetjük, hogy azok népességét kevésbé valósághű eloszlással ábrázolták, mint a kisebb településeket. Ez vélhetőleg azt a praktikus célt szolgálja, hogy az illető települések népességének pontjai elférjenek a közigazgatási területen belül. Így sikerült a Bátky–Kogutowicz térképen külön ábrázolt 6 város adatait is az eredeti szelvényeken feltüntetniük.

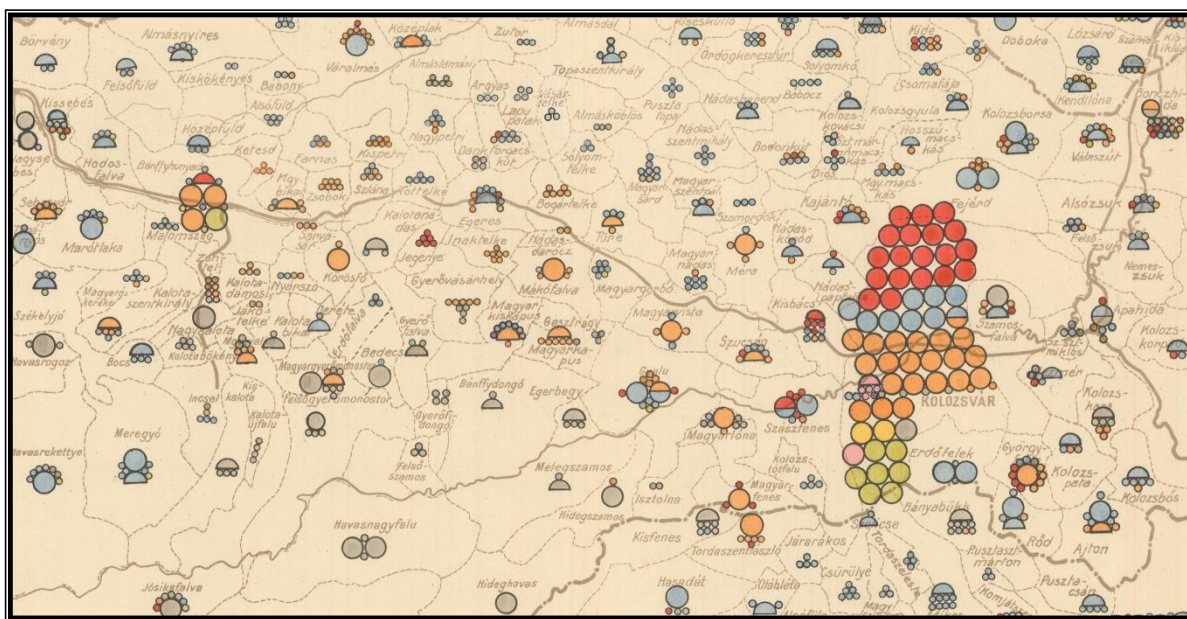
⁶⁶ Fodor Ferenc szerint ez a világ legnagyobb néprajzi térképe volt akkoriban. Lásd: Fodor 1953. 380.

⁶⁷ Filep 2010a. 17.

További érdekesség, hogy a KSH-ban készült néprajzi térképsorozat a Bátky-Kogutowicz-sorozathoz képest megcserélte a román és az egyéb kategória színét, így itt a románok szerepelnek szürkével.

További 200 000-es térképek 1918-ból

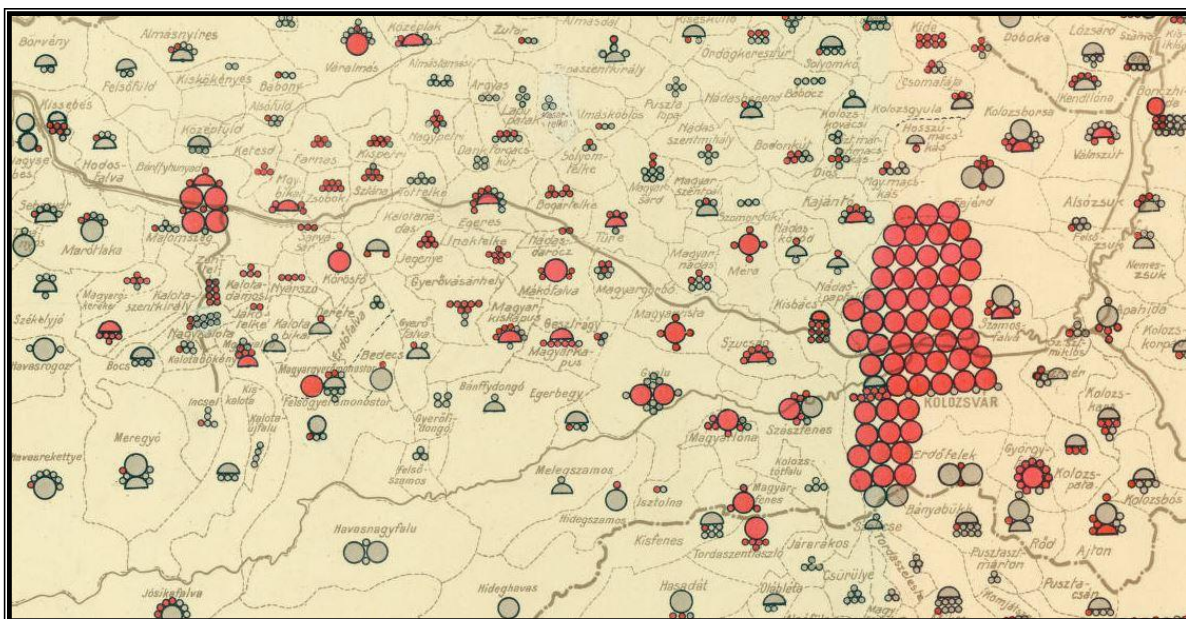
A M. Királyi Központi Statisztikai Hivatal azonban nem csak az anyanyelvek szerint, hanem a vallások, írni-olvasni tudók, magyarul tudók száma szerint is kidolgozta a térképsorozatot ugyanarra az alaptérképre.

18. ábra: KSH (szerk.) Magyarország 1:200 000-es vallási térképe (részlet)

Lelőhely: Hadtörténelmi Levéltár Térképtára

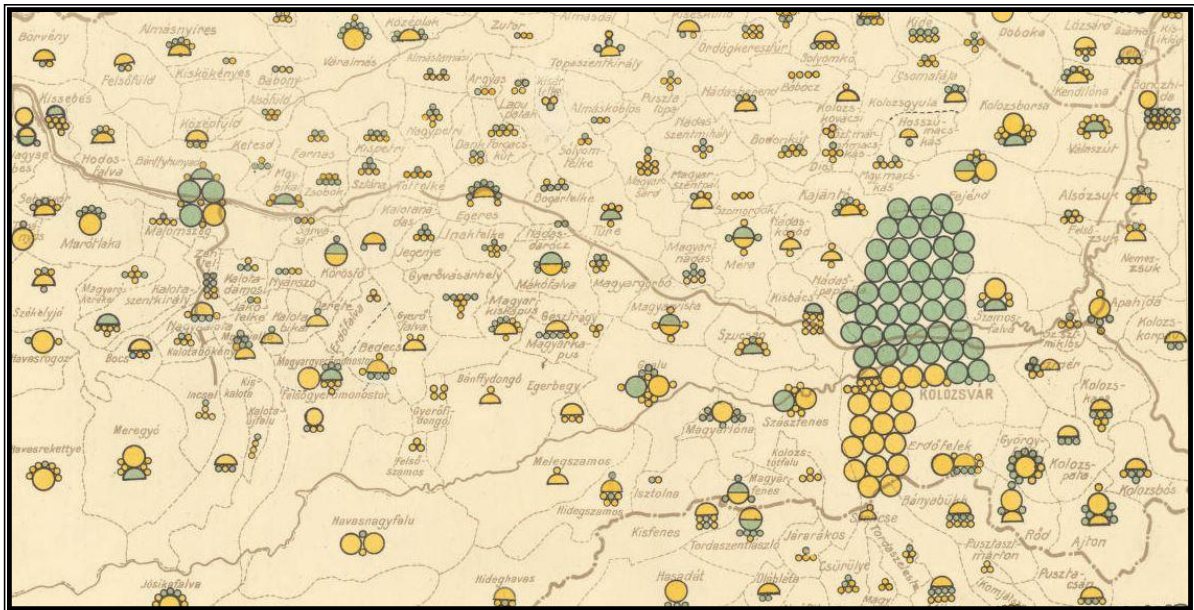
A térképnek az Amerikai Földrajzi Társaság könyvtárában elérhető példányát a *The communes of Hungary showing the distribution of the religions* címen katalogizálták. Ebben a térképsorozatban vallások szerint a római katolikus, görög katolikus, református, evangélikus, görög keleti, unitárius, izraelita, illetve az egyéb kategóriát különböztették meg. A legfelfutóbb piros színnel a római katolikusokat jelölték.

19. ábra: KSH (szerk.): Magyarország 1:200 000-es térképe a magyarul tudók száma szerint (részlet)

Lelőhely: American Geographical Society Library (Milwaukee)

A térképet az amerikai közgyűjteményen a *The communes of Hungary showing the persons speaking Hungarian* cím alatt katalogizálták. Az itt bemutatott térképrészlet azt mutatja, hogy jóval többen vannak az (egykori) államnyelvet, a magyart beszélők, mint a magyar anyanyelvűek. Különösen igaz ez a városokra, például kb. 60 000 fős népességű Kolozsvár esetében azt láthatjuk, hogy nagyjából 2500 olyan lakos lehet, aki egyáltalán nem beszél magyarul, miközben csak mintegy 51 000 fő vallotta magát magyar anyanyelvűnek 1910-ben. Ezt azt jelenti, hogy az akkori kisebbségek legalább kétharmada magyarul is tudott. Ezzel szemben az olyan tömörszerű, falusias, illetve szórványos településstruktúrával bíró kisebbségi területeken, mint a Móc föld, jóformán senki sem beszélt magyarul.

20. ábra: KSH (szerk.): Magyarország 1:200 000-es térképe az írni-olvasni tudók száma szerint (részlet)

Lelőhely: American Geographical Society Library (Milwaukee)

A térképet az amerikai közgyűjteményen a *The communes of Hungary showing the persons able to read and write* cím alatt katalogizálták. Jól látható a kivágaton, hogy Kolozsváron és környékén az analfabetizmus főleg a vidéki, elsősorban a kisebbségi szórvány-területeket sújtja. Ezeken a területeken az analfabéták aránya sok esetben 90% fölötti. A kalotaszegi magyar falukban jobb a helyzet, de itt is 50% feletti volt az analfabéták aránya. A városokban, Kolozsváron, illetve Bánffyhunyardon az írni-olvasni tudók aránya 66 és 75% körül mozog.

A fellelhető példányok

A 200 000-es térképsorozatok hatástörténetének megértéséhez érdemes megvizsgálni fellelhetőségi helyüket. A Bátky–Kogutowicz-féle néprajzi térkép pontos darabszámát illetően nem egységes a szakirodalom, a korabeli szerzők 22-23 példányról tesznek említést.⁶⁸ Ezek közül eddig összesen hat példány ismeretes. Három sorozat található a Hadtörténelmi Levéltár Térképtárában: két színezett sorozat, valamint az elsők között elkészült ún. oleáta-sorozat. Az idekerülésükről sajnos sok információval nem rendelkezünk, de az bizonyos, hogy a mostani térképtári katalógusba annak megnyitásakor, már az '50-es években bekerült. Elképzelhető, hogy már 1919 óta, a Katonai Földrajzi Intézet felállításának első hónapjaitól a Kapisztrán téren voltak ezek a példányok megőrzésre. A további példányok közül az egyik, egy színezett sorozat a Központi Statisztikai Hivatal könyvtárának állományában van, ahol azonban csak néhány éve katalogizálták, előtte meghatározatlan ideig a rendezetlen anyag részét képezte. Az ötödik sorozat a Néprajzi Múzeumban található. Ez a sorozat végül nem került kiszínezésre, további különlegessége pedig, hogy Horvátország alaptérképi szelvényeit is ábrázolja, így valószínűleg az elsők között készülhetett el. Ezt a '60-as években vezették be a Néprajzi Múzeum Etnológiai Adattárának érvényben lévő katalógusába, azonban valószínű, hogy már jóval előbb ide került, talán Bátky Zsigmond⁶⁹ révén. Ez utóbbi sorozat bizonyítja, hogy eredetileg Horvátország területével együtt akarták megszerkeszteni a térképet, és csak menet közben álltak el ettől. Kérdés, hogy végül miért nem színezték ki a sorozatot, és hogy vajon ez is beleértendő-e abba a 23 sorozatba, amiről a korabeli szakirodalom tudott, vagy esetleg több alaptérképet nyomtattak.

A hatodik sorozat magángyűjtemény részét képezi. A Magyar Földrajzi Társaság levéltári anyagai arról számolnak be, hogy ebből a térképsorozatból hármat sikerült tájékoztató célzattal külföldre juttatni,⁷⁰ de egyelőre ezek pontos helyét nem sikerült azonosítani.

A KSH-ban készült 200 000-es térképek néprajzi sorozatainak darabszámát illetően Cholnoky Jenő,⁷¹ illetve Papp-Váry Árpád⁷² is hat sorozatról tesz említést. Papp-Váry Árpád tanulmányában azonban megkülönböztet a KSH-ban készült sorozatok között külön néprajzi

⁶⁸ Kogutowicz Károly a térképet bemutató cikkében 23 darabról tesz említést (Lásd: Kogutowicz K. 1918. 32), míg Cholnoky Jenő 22 darabról ír. A dolog kuszaságát mutatja, hogy Fodor Ferenc 1953-as munkájában 23, míg 2001-es posztumusz művében 22 darabról tesz említést. (Lásd Cholnoky 1920. X., Fodor 1953. 380. Fodor 2001. 39.)

⁶⁹ Bátky Zsigmond néprajztudós, a Néprajzi Múzeum munkatársa is volt.

⁷⁰ MFT 1919/2

⁷¹ Cholnoky 1920. X.

⁷² Papp-Váry 1992. 84.

és anyanyelvi sorozatot. Ez valószínűleg téves, a két sorozat ugyanaz lehet, hiszen ahogy fentebb is írtuk, a néprajzi térképek adatai ekkoriban valójában anyanyelvi adatok voltak, és más szakirodalmi tétel nem tesz különbséget néprajzi és anyanyelvi térkép között ezeknél a sorozatoknál. Ezek közül eddig három példány ismeretes, melyekből két sorozat a Hadtörténelmi Levéltár Térképtárában, egy pedig a KSH Könyvtárában található. A KSH példányának érdekessége, hogy azon utólag a trianoni határt is feltüntették.

A vallási térképsorozatból Cholnoky szerint⁷³ három, míg Papp-Váry Árpád szerint⁷⁴ egyetlen sorozat készült. Papp-Váry Árpád állítása biztosan téves, hiszen ezekből már legalább két példány ismeretes. Az egyik szintén a Hadtörténelmi Levéltár Térképtárában, a másik az Amerikai Földrajzi Társaság könyvtárában található, Milwaukee-ben.

Az írni-olvasni tudók és a magyarul tudók számát bemutató térképsorozatok Cholnoky szerint⁷⁵ három, míg Papp-Váry szerint⁷⁶ egyetlen példányban készültek el. Ezekből eddig kizárólag az Amerikai Földrajzi Társaság Milwaukee-i könyvtárának állományában találtam egy-egy sorozatot. Az amerikai példányok egyes szelvényein talált pecsétek alapján (*Loaned by the American Geographical Society Broadway at 156th st., New York to the Peace Conference at Versailles, 1918-1919.*) az Amerikai Földrajzi Társaság adta kölcsön a térképeket az amerikai béke delegáció számára. Ez a részlet kiemelt jelentőségű a tekintetben, hogy eddigi tudomásunk szerint ezek a térképek nem kerültek ki a béketárgyalásokra, sőt a Teleki-féle vörös térképen kívül semmilyen magyar térképet nem tekintettek meg a béketárgyalásokon. A pecsét szövege ugyanakkor arra enged következtetni, hogy a térképek mégis ott voltak Trianonban,⁷⁷ azonban nem a magyar, hanem a béketárgyalás asztala mellől idő előtt felálló amerikai delegáció birtokában, és azóta az Amerikai Földrajzi Társaság állományában vannak. Ez a körülmény azért is lényeges, mert ennél részletesebb térképészeti anyaggal a magyar fél sem rendelkezett, így kijelenthetjük, hogy e tekintetben elméletileg az antant-hatalmak ugyancsak birtokában voltak a legrészletesebb információknak a korabeli Magyarország belső viszonyairól. Érdekes, hogy egyelőre a fölmerülő politikai szempontok szerint legjelentősebb néprajzi térképsorozatok egyik verziójából sem találtam magyarországi példányt.

A KSH-ban készült sorozatok színezetlen alaptérképeiből is ismerünk két sorozatot. Mindkettő a KSH-könyvtárban található. Az egyik csaknem teljes, a másik viszont csak az

⁷³ Cholnoky 1920. X.

⁷⁴ Papp-Váry 1992. 84.

⁷⁵ Cholnoky 1920. X.

⁷⁶ Papp-Váry 1992. 84.

⁷⁷ Sőt akár háromszor is áttutazhatták az óceánt rövid egy esztendő alatt, amennyiben Magyarországról egyenesen Amerikába vitték őket.

Erdély területére vonatkozó szelvényeket tartalmazza. Ez utóbbit a KSH-ban folyó kutatások részeként Molnár Endre használta fel egy 1733-as erdélyi nemzetiségi viszonyokat vizsgáló kutatás tervezett térképmellékleteként. A vállalkozás körülményeiről kitűnő képet ad Thirring Lajos, a KSH munkatársának (1919-1959) 1967-es visszaemlékezése.⁷⁸ Molnár Endre az eredeti térképet - színes ceruzával - felületszínezéses nemzetiségi réteggel látta el.

A térképek érdemi hatást nem gyakoroltak, politikai szempontok miatt nem is gyakorolhattak a béketárgyalások kimenetelére, azonban egyáltalán nem voltak érdektelenek a nemzetközi szakmai közvélemény számára. Mint fentebb láthattuk, a kis példányszám ellenére ezek a térképek eljutottak külföldre is, továbbá, ahogy a továbbiakban látjuk majd, a nemzetközi szakirodalomban is előfordultak, de a legnagyobb jelentősége ennek a vállalkozásnak az volt, hogy számos későbbi térkép számára kiindulópontként, referenciaként szolgált az elkövetkezendő évtizedekben mind bel-, mind külföldön.

⁷⁸ Lásd a függelékben.

A nyugati tudományos közvélemény megnyilatkozásai

A vizsgált térképsorozatok a békekötés után, a '20-as évek elején kerültek a nemzetközi tudományos érdeklődés homlokterébe. Politikai szerepük ekkor már nem volt, illetve az legfeljebb a majdan kibontakozó revíziós törekvések tükrében értelmezhető, mégis érdekes megvizsgálni, hogy milyen reakciót váltottak ki a térképek a nemzetközi szakmai közvélemény, kivált az antant-hatalmak képviselői körében, illetve ezzel összefüggésben milyen mozgatórugók, beidegződések uralták a korszak tudományos gyakorlatát.

Az első nemzetközi reakció a Bátky-Kogutowicz-térkép 1:300 000-es, nyomtatott verziója kapcsán született Emmanuel de Martonne (1873-1955) francia geográfus tollából.

De Martonne a francia emberföldrajzi irányzat egyik legtekintélyesebb képviselője, a béketárgyalások meghatározó geográfusa, a román kérdés referense volt. Doktori értekezését is Havasalföldről írta, a béketárgyalások folyamán pedig maga is készített etnikai térképet Romániáról.⁷⁹

1920 márciusában megjelent cikkében sorra vette a korszak román vonatkozású etnikai térképeit. Ezek között említette meg a 300 000-es térképet.⁸⁰

"(...) La nouvelle carte de Hongrie de Batky et Kogutowitz a poussé jusqu'à la figuration de chaque localité de 100 habitants sur son emplacement, avec la forme approximative des villes. C'est une transposition graphique fidèle de la statistique, réunissant tous les avantages que peuvent avoir les systèmes analytiques, mais sans pouvoir éviter leurs inconvénients. (...) Chaque localité est figurée par un certain nombre de petits ronds coloriés, représentant un nombre déterminé d'habitants. Les ronds, divisés en demi-cercles, si cela est nécessaire, sont assemblés de façon à reproduire à peu près la forme du contour externe des agglomérations importantes. La part laissée à l'arbitraire est aussi réduite que possible. L'exécution est parfaite."

„(...) A Bátky–Kogutowicz-féle új Magyarország-térképen a mindössze 100 fős települések is láthatóak, valóság-hű alaki ábrázolásban. Ez a statisztikához hű földrajzi megjelenítés az analitikus rendszerek minden előnyét magában foglalja, vannak azonban bizonyos hátrányai is. (...) A helységeket apró, színes körök jelölik, amelyek meghatározott számú lakosnak felelnek meg. Kiterjedt vonzáskörzettel rendelkező települések külterületeinek

⁷⁹ Emmanuel de Martonne: Répartition des nationalités dans les pays ou dominant les roumains. 1919. Paris

⁸⁰ Martonne 1920. 86.

*ábrázolásakor a köröket szükség esetén félkörök váltják fel. A térkép készítői jóformán semmit sem bíztak a véletlenre: a kivitelezés tökéletes.*⁸¹

A leírásból kiderül, hogy de Martonne szakmailag nagyra tartotta a térkép módszertanát, mindamellett, hogy egyébként a magyar kiadású térképek adatforrásait rendre azzal vádolta, hogy a magyar népszámlálások adatai csaltak, több magyart vettek fel, mint amennyi valójában az adott területen élt, így kritikával érdemes közelíteni ezen alkotásokhoz.⁸²

A térképről brit vélemény írott formában jelenlegi tudomásunk szerint nem jelent meg. Ugyanakkor Kogutowicz Károly a trianoni békeszerződés aláírása után kísérletet tett arra, hogy térképének kritikáját a Royal Geographical Society (Királyi Földrajzi Társaság) folyóiratában, a The Geographical Journal-ban megjelentesse.

A Royal Geographical Society levéltári anyagaiban talált levelezésből kiderül,⁸³ hogy Kogutowicz Károly 1920. június 9-én, tehát alig 5 nappal a békeszerződés aláírása után levelet írt J. A. Lyonsnak, Budapesten tartózkodó brit a gazdasági delegáció vezetőjének, hogy továbbítsa a néprajzi térképének két példányát a brit Királyi Földrajzi Társaság számára. Ahogy levelében fogalmaz, szeretne volna elérni, hogy a térképről politikai célzásoktól mentesen, tudományos nézőpontú kritika szülessen róla. J. A. Lyons 1920. június 12-én továbbította a levelet a Társaságnak, illetve Bertie Cotterell Wallisnak azzal, hogy ez a térkép ugyan a mostani viszonyok feltűntetése nélkül a háború előtti Magyarországot ábrázolja, de zseniális módszerrel ábrázolja a népsűrűséget és a különböző nemzetiségeket, így mindenképpen számot tarthat az érdeklődésre. Érződik ebből a levélből, hogy az angol delegátat valóban lenyűgözte a térkép.

A levelek 1920. június 22-i dátummal kerültek bevételezésre a Társaság titkárságán, illetve ezzel párhuzamosan, június 21-én a könyvtár állományába felvették a Batty-Kogutowicz-féle néprajzi térkép 1:300 000-es verzióját. Hogy mindkét példány ez volt-e, azt nem lehet tudni, de az egyik minden bizonnyal, hiszen Kogutowicz nevéhez ebből az időből ezen (illetve az eredeti 200 000-esen) kívül nem kötődött ilyen komoly térkép.

A Társaság titkársága június 25-én írt egy levelet az éppen távol levő B. C. Wallisnak, hogy kaptak egy nagyon bonyolult néprajzi térképet Magyarországról, és ha legközelebb bejön, vizsgálja meg, hiszen nála jobban senki sem ért a kérdéshez.

⁸¹ A fordításért köszönet Novotnik Ádámné Arató Annának.

⁸² Martonne 1920.

⁸³ RGS/CB8 B. C. Wallis. Lásd a függelék.

Wallis valóban a magyar kérdés első számú brit szakértőjévé vált a korábbi években. 1915 végén tartott egy előadást a Társaság székházában a nemzetiségi (anyanyelvi) összetétel ún. izovonalas térképi ábrázolásának lehetőségéről, Magyarország példáján, mely 1916-ban a Társaság folyóiratában cikként is megjelent.⁸⁴ Az elkövetkezendő években az American Geographical Society (Amerikai Földrajzi Társaság) folyóiratában közölte Magyarország, illetve a Monarchia területét részenként, illetve nemzetiségenként izovonalas térképekkel feldolgozó cikkeit,⁸⁵ amelyekről de Martonne is említést tesz.⁸⁶

J. A. Lyonsnak küldött válaszában a titkárság biztosítja őt, hogy nagy érdeklődéssel fogadták a térképet, megvizsgálják, és összehasonlítják B. C. Wallisnak a Magyarországról készült összetett térképművével. Mindazonáltal a levél írója ugyanakkor megjegyzi, hogy a térkép szerkesztője bizonyára nem pártatlan, így szükséges a korábbi referenciáinak megvizsgálása, mielőtt elfogadnák a cikket, így nem feltétlenül tudják garantálni a cikk megjelenését.

B. C. Wallis véleménye, válasza nem ismert. A térképről a The Geographical Journal 1921-es térképészeti mellékletében a többi, a Társaság tulajdonába került térképpel együtt rövid, de más térképekénél hosszabb ismertetés⁸⁷ jelent meg:

„Hungary

Batky and Kogutowicz

Ethnographical map of Hungary (colonisation and population), designed by order of the Foreign Ministry of the Hungarian Republic, by S. Batky and Ch. Kogutowicz.

Scale: 1:300.000 or 3'33"/M (1 inch to 4'7 stat. miles). Twelve sheets, each 28 by 35 inches. Budapest: Hungarian Geographical Institute, 1919. Presented by the Hungarian Geographical Institute.

This map comprises altogether twelve sheets, nine of which measure 28 X 35 inches, and three 28 X 11 inches. Its comparatively large scale has rendered it possible to show with fair legibility much more detailed information than can be given on most ethnographical maps. It consist of an outline of the whole country, with the boundaries of the countries, districts, town and villages clearly drawn and distinguished by a system of numbering. Only the names of the more important places are given on the map, and those of the smaller places (each with its number and population) will be found in an accompanying list. The numbering throughout is

⁸⁴ Wallis 1916.

⁸⁵ Wallis 1917, 1918a, 1918b, 1918c, 1918d, 1918e, 1921

⁸⁶ de Martonne 1920. 85.

⁸⁷ Reeves 1921. 262. Lásd a függelék.

similar to that of the volume giving the returns of the 1910 Hungarian census upon which the information is based, which facilitates reference from this report to the map. The distribution of the various nationalities inhabiting Hungary and the relative density of population of different parts of the country is shown graphically by an ingenious arrangement of groups of differently coloured small circles and semicircles placed within the various boundaries. The larger of these circles represents one thousand inhabitants, and the smaller one hundred, while the semicircles indicate half these numbers in each case. These symbols are differently coloured according to nationality, so that the number of inhabitants and the nationality can be seen at a glance. A few spot heights are given in figures on the map. In addition to the principal map there are insert maps on small scales giving the density of the population, uninhabited regions, forests, and administrative divisions. There are also various diagrams dealing with population percentages in connection with various nationalities, religions and languages. The title and explanatory notes are in Hungarian, English, French, and German; but the English needs thoroughly revising.”

Ez az írás nem önálló térkép-kritika, mint amilyenekkel például Sten de Geer atlaszával kapcsolatban találkozunk⁸⁸ ezekben az években, hanem egy rövid, leíró-jellegű ismertetés, amely csak érintőlegesen szól a térkép értékeléséről, azonban a hangnem pozitív, ugyanakkor felhívja a figyelmet az angol nyelvű szövegek hibás voltára is. A levelezés és a benne szereplő apró hangsúlyok ugyanakkor kiváló mikrotörténeti adalékkal szolgálnak arra nézve, hogy a jobbára általános elismerést keltő, tudományos alapokon álló térképmű politikai jellegű előítéletek mentén miként képezett eleve „gyanús”, nyilvánvalóan részrehajló anyagot a britek szemében, utalva arra, hogy az eredeti magyar szándékhoz képest miért nem jelent meg önálló cikk a térképről.

Az Amerikai Földrajzi Társaság folyóiratában 1922-ben megjelent, a korszak európai térképészeti munkáit összegző terjedelmes cikkében⁸⁹ Joerg említi a térképeket. „*Count Teleki was indefatigable in working out material bearing on the geography, especially the ethnography of Hungary for the peace conference. The following are some of the publications of which he was the author or editor: four series of Hungary in 1:200.000 showing (1) nationality, (2) religious adherence, (3) ability or inability to speak Hungarian, (4) ability or inability to read and write, which because of their large scale and the consequent placing of the colored circles, of size proportional to the number of inhabitants, in the actual locations*

⁸⁸ Anrick 1920.

⁸⁹ Joerg 1922. 479.

where people live, give an intimate picture of conditions, (...) Ethnographical Map of Hungary, 1:200.000, 53 sheets (8 not finished) in portfolio Hungarian Geogr. Soc., Budapest, 1918. Similary: The Communes of Hungary Showing (2) The Distribution of Religions; (3) The Persons Speak Hungarian; (4) The Persons Able to Read and Write. Data on all maps are handcolored.”

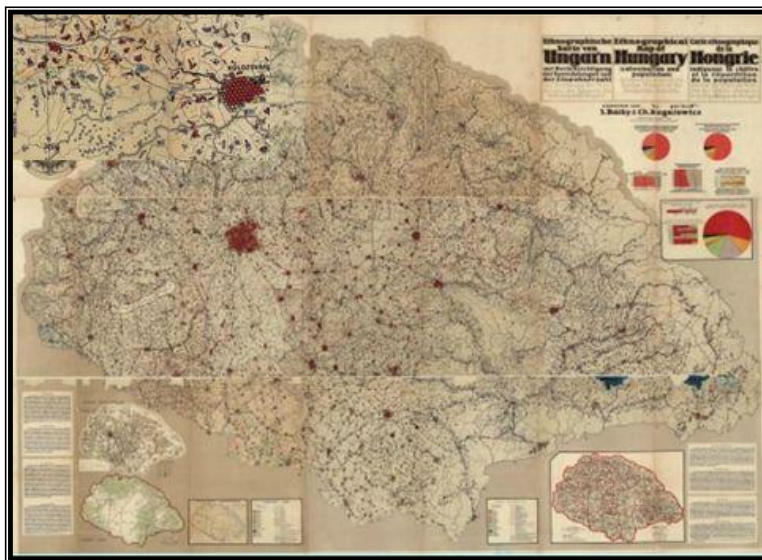
A felsorolás-szerű cikkrészlet Teleki Pál szerkesztőmunkájának tulajdonítja a Bátky-Kogutowicz-féle 1:200 000-es néprajzi térkép mellett valamennyi 1:200 000-es KSH-sorozatot is. A leírás egészen pozitív színben tünteti fel a térképet, különösen annak módszertanát méltatja, ugyanakkor Teleki szerkesztősége, mint korábban is láttuk, csak közvetve igaz: ő volt a térkép elkészítésének szerkesztője, az előkészületi munkákból is alaposan kivette a részét, de a konkrét kivitelezés jelentős részében betegeskedett, illetve a saját térképét dolgozta ki. A cikkrészlet alapos információkat ad az egyes térképek tulajdonságairól, ugyanakkor ezek több helyütt pontatlanok. Helyesen hangsúlyozza a Bátky-Kogutowicz térkép esetén az egyes jelek valós földrajzi helyzetnek való megfelelését, ugyanakkor módszertanilag nem tesz egyértelmű különbséget e között a térkép között és a KSH-ban készült 200 000-es sorozatok között, amelyeket egyébként jelenlegi ismereteink szerint egyedülként ismertet a nemzetközi szakirodalomban. Emellett a cikk nem említi a KSH-ban készült néprajzi térképsorozatot, csak a másik hármat. Ez akár utalhat arra is, hogy az amerikai delegáció 1919-ben ezt a sorozatot nem vitte magával, viszont a Bátky-Kogutowicz-féle sorozatról adott alapos leírás arra enged következtetni, hogy esetleg ebből vihettek magukkal, ez azonban eddig nem került elő az állományból.

Összességében elmondhatjuk, hogy a nemzetközi közvélemény ismerte és jellemzően elismerte ezeket a térképeket, és főleg rendkívül alapos módszerüket, ugyanakkor az antant-hatalmak tudományos közvéleménye politikai előítéletekkel viseltetett a térkép és annak szerkesztői iránt.

A Bátky-Kogutowicz-sorozat nyomán közvetlenül, vagy közvetve készült későbbi térképművek

Leginkább a Bátky–Kogutowicz féle térkép közvetett, vagy közvetlen hatását lehet kimutatni az elkövetkezendő időszak számos hazai és nemzetközi térképén. A legelső, közvetlen utódja a vállalkozásnak a már fentebb is előkerült, ugyancsak Bátky Zsigmond és Kogutowicz Károly által szerkesztett 1:300 000-es térkép.⁹⁰ Ez gyakorlatilag egy az egyben történő átvétele a 200 000-es Bátky-Kogutowicz sorozatnak, adattartalmát és az ábrázolt területet tekintve – kisebb korrekciókkal – teljesen megegyezik az eredetivel. Azonban adódik a fentebb már jelzetteken túl néhány egyéb különbség is. A 300 000-es térkép jelmagyarázata a 200 000-es sorozathoz képest külön tünteti fel a cseh és a bolgár etnikumot is, továbbá minden egyes települést a főlapon ábrázol. Különbség továbbá, hogy csak a nagyobb településneveket tüntették fel, a kisebb települések neveit számokkal jelölték, melyek az 1919. novemberi keltezésű mutató alapján azonosíthatóak be.

Ez a térkép eredetileg 12 szelvényen készült el, azonban ismeretes több összekasírozott, falitérkép-formátumú verziója is.⁹¹ Ezek is hatalmas, 268x195cm méretűek.⁹²

21. ábra: Magyar Földrajzi Intézet: Magyarország néprajzi térképe település és lélekszám szerint 1919

Forrás: http://mnl.gov.hu/a_het_dokumentuma/a_voros_terkep_arnyekaban.html 2014. 11.

12.

⁹⁰ Magyarország néprajzi térképe település és lélekszám szerint. Magyar Földrajzi Intézet, Budapest, 1919.

⁹¹ Ilyen összeszerkesztett példányokat láthatunk a Néprajzi Múzeumban és a Fővárosi Szabó Ervin Könyvtár Budapest Gyűjteményében.

⁹² Fodor Ferenc szerint ez volt a legnagyobb méretű nyomtatott néprajzi térkép akkor Magyarországon. lásd: Fodor 1953. 380.

A választott ábrázolási mód egységes kárpát-medencei léptékben leginkább a településstruktúrát tükrözi vissza, azonban ennek érzékelését is nehezítheti optikailag az, ha nincs megfelelő kontraszt az alaptérkép és a népességet ábrázoló jelek színezése között. Ezt a problémát láthatjuk a 300 000-es térkép esetében.

A térkép kivitelezésénél igyekeztek ügyelni az esztétikai szempontokra is, így kaphatott a térkép díszes címet is. Talán éppen a díszes, négy nyelvű (magyar, német, angol, francia) címben („*Magyarország néprajzi térképe település és lélekszám szerint a Magyar Népköztársaság külügyminisztériumának megbízásából szerkesztette: Bátky Zsigmond és Kogutowicz Károly Mérték: 1:300.000*”) szereplő Károlyi-érára utaló „népköztársaság”-kifejezés lehet az oka annak, hogy a későbbiekben ez a térkép nem örvendett akkora népszerűségnek.⁹³ A térképen számos, az eredeti 200 000-es sorozaton nem megtalálható melléktérképet, találunk. Ezek a népsűrűséget, az erdőségeket, illetve az 1910-es állapotok szerinti közigazgatási beosztást mutatják. Ezen kívül a térkép szegélyén négy nyelvű magyarázószöveg található, amely a térkép szerkesztési alapelveiről, illetve az adatok származási helyéről tudósít. Emellett több diagramon mutatják be a magyarság arányát a különböző társadalmi csoportokban a térkép jobb felső sarkában.

Ezt a térképet már jóval nagyobb példányszámban készíthették el, számos magyar és nemzetközi közgyűjteményben⁹⁴ akad belőle példány, emellett rendszeresen használatban volt, erre mutat Thirring Lajos és Bátky Zsigmond levelezése is.⁹⁵

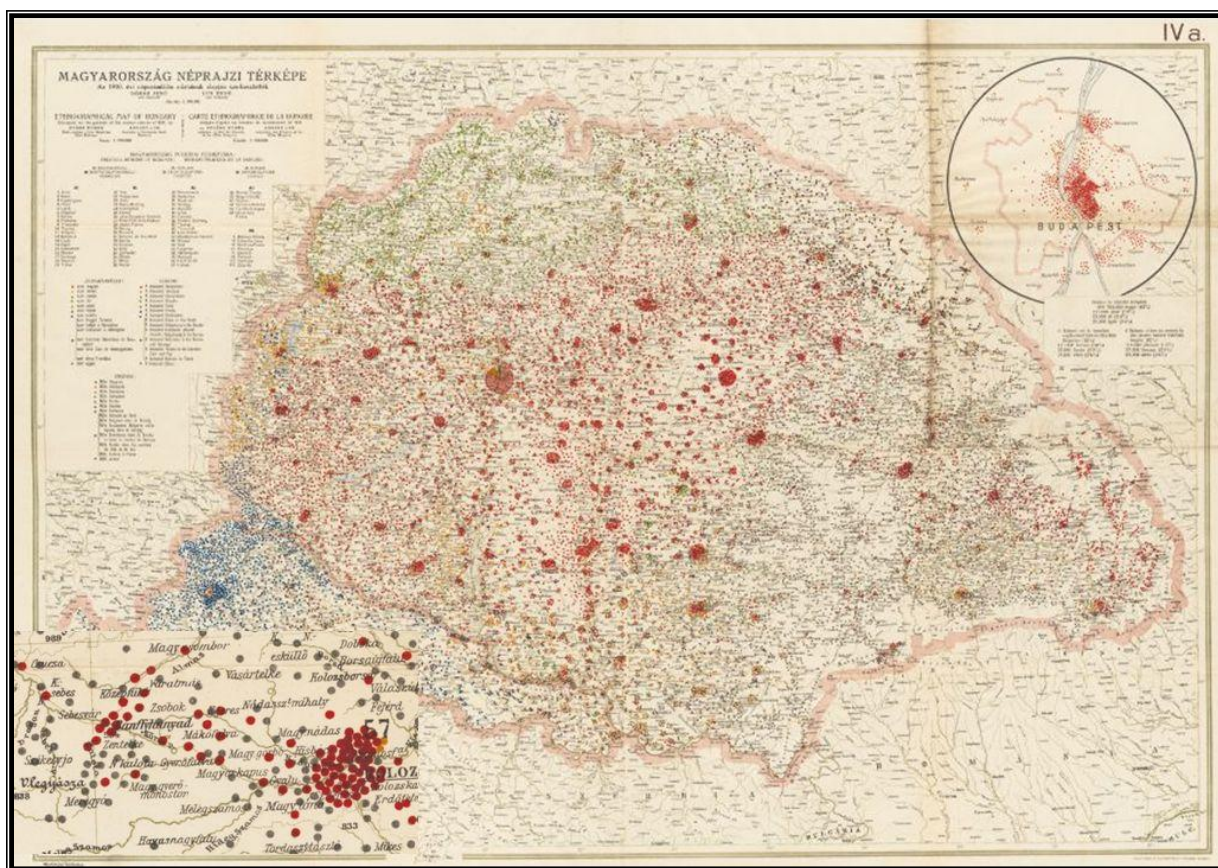
A soron következő térkép Dörre Jenő és Lux Ernő vasúti főmérnökök által szerkesztett Magyarország néprajzi térképe. A térképmű 1919-ben készült 1:900 000-es méretarányban. A térkép jelmagyarázata szerint csak egyetlen, ezer főt reprezentáló kört használ a térkép. A színezés kapcsán adódik a három nyelvű térkép egyik érdekessége, miszerint a lengyel, bolgár, krassován, bunyevác, vend és olasz kategória ugyanazt a színezést kapta, azonban a jelmagyarázatban az egyértelműség kedvéért megadták, hogy mely csoport jellemzően melyik régióban fordul elő. A módszer valamelyest vitatható, érdekesebb lett volna több színt alkalmazni. Az egyetlen, viszonylag nagy népességek kategória ellenére a térkép igyekszik megjeleníteni a településstruktúrát a külterületekkel együtt, de mindenképpen hasznos lett

⁹³ Filep 2010a. 18.

⁹⁴ A teljesség igénye nélkül: Bibliothèque nationale de France, Párizs, British Library, RGS Library, London, United Nations Geneva, Genfm AGS Library, Milwaukee, Harvard University, Cambridge, Ball State University Library, Muncie

⁹⁵ Lásd a függelékben.

volna egy kisebb kategória bevezetése is. Mindazonáltal elképzelhető, hogy erre a rendelkezésre álló rövid idő miatt nem volt lehetőség, a térkép ugyanis - az itt bemutatottak közül egyedülként - szerepelt a magyar béke delegáció hivatalos térképészeti anyagában.⁹⁶ Ezek között egyedülálló a térkép abban is, hogy ábrázolta Horvátország területét is.

22. ába: Dörre Jenő – Lux Ernő: Magyarország néprajzi térképe. 1919? Klösz és Fia
Térképészeti Műintézet, Budapest.

Lelőhely: Herder Institut für historische Ostmitteleuropaforschung

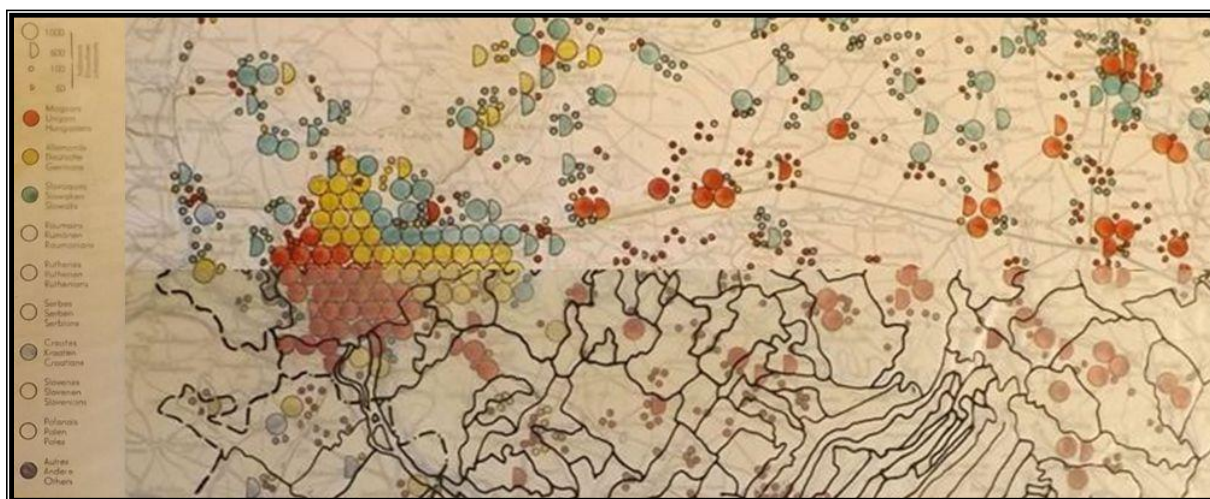
A térkép módszertana, az egyes körök elhelyezése különösen a külön ábrázolt Budapest esetén jelentős hasonlóságot mutat a Bátty-Kogutowicz-féle 200 000-es sorozat eredeti szelvényeivel, erre cikkében Filep Antal is felhívja a figyelmet.⁹⁷

A következő térkép egy 1:200 000-es méretarányú anyanyelvi térképsorozat, amely szinte teljesen megegyezik az eredeti Bátty-Kogutowicz sorozattal. Ez a sorozat a Magyar Királyi Állami Térképészetben készült. A pontos darabszámáról, készítésének céljáról, illetve

⁹⁶ Lásd Cholnoky 1920. 3/B IVa.

⁹⁷ Filep 2010b 7.

pontos keletkezési idejéről egyelőre nem rendelkezünk közelebbi információval, az egyetlen ismert példánya a Hadtörténelmi Levéltár Térképtárában található. A keletkezési időt tekintve azonban támpontot adhatnak a térképszelvények szegélyére nyomtatott, az adott szelvény utolsó javítását mutató dátumok, illetve a nyomtatás megrendelési száma. Ezek alapján a legkésőbbi dátum 1927. január 15, tehát ez előtt semmiképpen nem keletkezhetett a térkép. A sorozat alaptérképét a III. katonai felmérés a '20-as évek folyamán a trianoni országterületre magyarosított 200 000-es szelvényei képezik. A térkép valószínűleg belső felhasználásra, és nem túl nagy példányszámban készülhetett el, legalábbis erre enged következtetni a minden egyes szelvény alján található „*Utánnnyomás tilos!*” felirat. Alaposan megvizsgálva a térképet, az is kiderül, hogy a színezés ez esetben is kézzel történhetett, ami szintén a kis példányszámot valószínűsíti.

23. ábra: Magyarország 1:200.000-es méretarányú anyanyelvi térképe (1927?) Pozsony és környéke. (részlet)

Lelőhely: Hadtörténelmi Levéltár Térképtára

A térkép különlegessége, hogy, mivel a településhatárok az eredeti katonai szelvényeken nem voltak feltüntetve, azt egy külön oleáta-rétegen tüntették fel, melyet az aktuális szelvényre ragasztottak. A sorozat jelmagyarázatát és kategóriáit, sőt a külterületi lakosok jeleinek elhelyezését tekintve is teljesen megegyezik az eredeti Bátky-Kogutowicz féle sorozattal. Ami különbség a hártyapapíron kívül, az az, hogy itt, ahogyan ez Pozsony esetében is látható, a Bátky-Kogutowicz térképen eredetileg külön ábrázolt 6 települést is a térképen ábrázolja.

A térkép felhasználásának legintenzívebb időszaka a revízió, illetve a 2. világháborús hatalmi törekvések idején jött el.

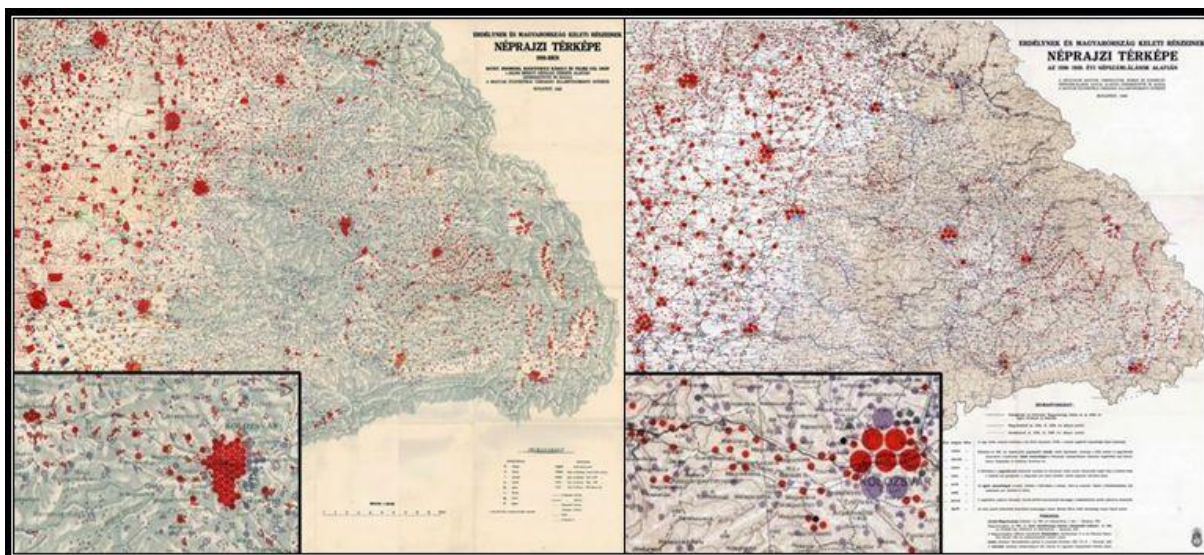
Az 1926-ban felállott Államtudományi Intézet (1941-től Teleki Intézet) az első és második bécsi döntéshez kapcsolódóan számtalan háttéranyagot készített, a nagy méretarányú térképeik esetében továbbvive az eredeti Bátky–Kogutowicz féle térkép módszertanát, vagy akár egy az egyben magát a konkrét térképet. Összesen négy ilyen magyar térképről tudunk. Ezek mindegyike már teljesen nyomtatottan készült.

1940-ben készült el Magyarország néprajzi térképe 1:500 000-es méretarányban, négy lapon, valamint Erdélynek és Magyarország keleti részeinek néprajzi térképe szintén 1:500 000-es méretarányban, egy lapon. Ezek a térképek az átfedésben lévő keleti területeken teljesen megegyeznek egymással, az 1910-es népszámlálás adatait használják. A térképek közvetlen leszármazását az eredeti Bátky–Kogutowicz-féle térképtől egyértelművé teszi a térképek alcíme: *„Bátky Zsigmond, Kogutowicz Károly és Teleki Pál gróf 1:200 000 méretű néprajzi térképe alapján szerkesztette és kiadja a Magyar Statisztikai Társaság Államtudományi Intézete”*.

A térkép valamelyest egyszerűsítette a jelkulcsot, csak 1000 és 100 főt reprezentáló jeleket láthatunk ezeken a térképeken, továbbá a feltüntetett nyelvek száma is eggyel csökkent az eredeti sorozathoz képest, a lengyelek lemaradtak. Megfigyelhetjük, hogy a nagyobb városok esetében (pl. Szeged) további változás is történt. Ezeknek a városoknak az adatait kördiagrammal ábrázolták, hasonlóan a KSH 1908-as 1:360 000-es méretarányú néprajzi térképéhez. Ezek a térképek már jóval nagyobb példányszámban jelentek meg, a nagyközönség számára is elérhetők voltak, hazánk máig legismertebb néprajzi térképei közé tartoznak. A térképeknek elkészült az 1930–39-es adatokra alapuló verziója is úgy Magyarországra,⁹⁸ mint Erdélyre⁹⁹ vonatkozóan.

⁹⁸ Magyarország néprajzi térképe az 1930-1939. évi népszámlálások alapján. Államtudományi Intézet, Budapest, 1940.

⁹⁹ Erdélynek és Magyarország keleti részeinek néprajzi térképe az 1930-1939. évi népszámlálások alapján. Államtudományi Intézet, Budapest, 1940.

24. ábra: Erdélynek és Magyarország keleti részének néprajzi térképe 1910-ben (balra), Erdélynek és Magyarország keleti részeinek néprajzi térképe az 1930-1939. évi népszámlálások alapján. (jobbra) Államtudományi Intézet, Budapest, 1940
Forrás: <http://mek.oszk.hu/04700/04729/html/1.html> (2014. 11. 21.)

Az 1930–39-es népszámlálásokon alapuló térképek már jóval egyszerűbb kivitelben készültek. Megtartották ugyan az 1000 és 100 fős kategóriákat, azonban a körök elhelyezése általában geometriai formát követ, külterületi adatot csak ott ábrázol, ahol ez eléri a 100 főt. Ily módon kivitelét tekintve ez a megoldás inkább a 200.000-es KSH-sorozatokhoz hasonlatos. Fontos különbség, hogy az 1930–39-es adatokat ábrázoló térképek már nem anyanyelvi, hanem etnikai adatokat tartalmaznak. Ezt az újítást a népszámlálás adatgyűjtési körének bővülése tette lehetővé. Ez a változás tette lehetővé a zsidóság külön történő megjelenítését is, ti. az eredeti 200.000-es szelvényeken, mivel azok anyanyelvi adatsorokból indultak ki, még nem szerepeltek.

Ebben az időszakban, a második bécsi döntés idején valóságos „térképcsata” bontakozott ki Magyarország és Románia között, mely alól ezek a térképek sem képeztek kivételt. Ugyan itt nem érzékeltethetjük a térkép valós méreteit (az erdélyi verzió esetében ez 84,5x103cm), mindenképpen leszögezendő, hogy ez a méretarány a pontmódszer alkalmazhatóságának felső határa, már ennél a léptéknél is rendkívül zsúfolt a térkép. Igazából ennél a méretarálynál és területi lefedettségénél látszik csak igazán, hogy a választott módszertan mennyire nem alkalmas egységes kép átadására. Elég egy pillantást vetni például Székelyföld környékére, és rögtön látszik, hogy nem tükröződik egyértelműen a régió etnikai

(nyelvi) határa, sokkal inkább a belső természeti tagolódás (pl. a Hargita vonulata), és a településstruktúra differenciáltsága az, ami szembe szökik.

Kevésbé ismert, hogy ugyanígy elkészült külön, egyszerű szigettérképként a Bácska és a Bánát néprajzi térképe is. A térkép – követve a fenti térképek példáját – két verzióban készült, az egyik 1:500 000-es méretarányban, az 1918. évi 200 000-es térkép nyomán az 1910-es népszámlálás adatait alapul véve, a másik pedig az 1930–39 közötti népszámlálások adatait véve alapul, 1:750 000-es méretarányban készült el, a Magyar Királyi Honvéd Térképészeti Intézet adta ki őket.

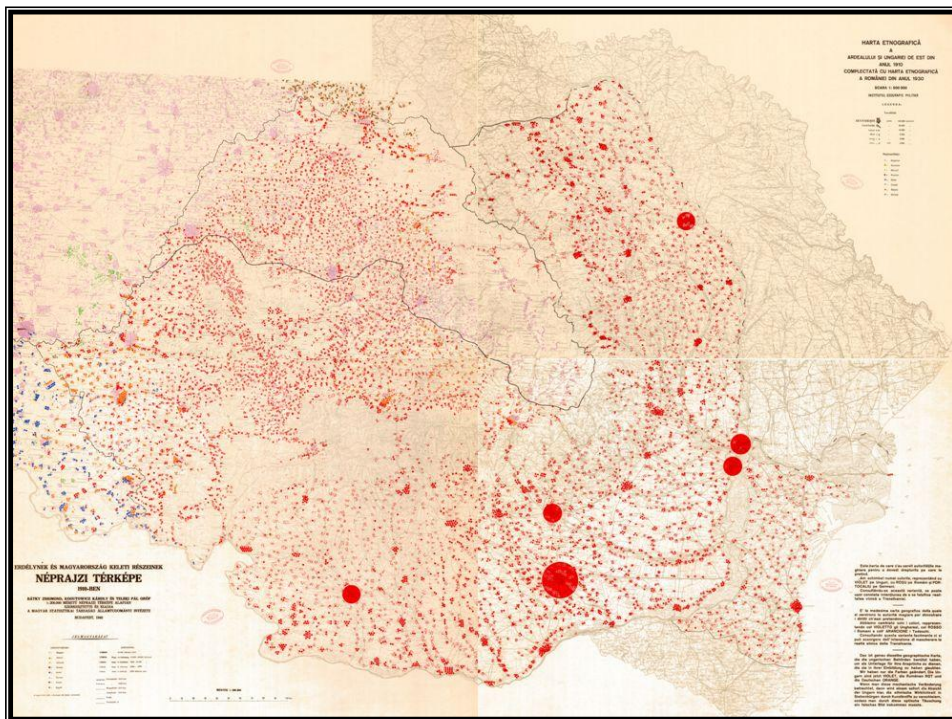
25. ábra: A Bácska és a Bánát néprajzi térképe az 1910-es (balra) és az 1930-39-es (jobbra) népszámlálások alapján. Magyar Királyi Honvéd Térképészeti Intézet, Budapest, 1940?

Lelőhely: magángyűjteményből

A térképek kizárólag német nyelvű jelmagyarázattal rendelkeznek, a pontos kiadási évet nem ismerjük. Pontosan nem tudni, hogy milyen céllal készültek a térképek, azonban kivitelezésük alapján igen valószínű, hogy közvetlenül kapcsolódnak az Államtudományi Intézetben a '40-es évek elején lezajlott térképszerkesztési hullámhoz. A két térkép fizikailag egy lapon, egymáshoz képes 180 fokkal elfordítva került ábrázolásra. A térképek jelmagyarázatánál szereplő római hármas és négyes szám arra enged következtetni, hogy a térképeket eredetileg egy nagyobb mű részének, vagy mellékletének szánhatták. A térkép által ábrázolt terület és a kizárólagos német nyelv okán a térkép keletkezési idejét 1940-re, vagy 1941-re tehető. A Bácska és a Bánát a történelmi Magyarország etnikai szempontból talán legkevertebb területe. Figyelemre méltó a terület lehatárolása is. A Bácska határai a térképen a természeti határokat is jelentő Duna és a Tisza, északi határát azonban önkényesen a

trianoni Magyarország határánál húzták meg, amely nem esik egybe a Bácska történeti határával, a trianoni Magyarország területére eső bánáti részek sem kerültek ábrázolásra.

A fentebb bemutatott erdélyi térképek nyomán Romániára vonatkozva készültek román kiadású, ugyanilyen módszerű térképek. Ezekből összesen négyféle készült az Institutul Geografic Militar¹⁰⁰ kiadásában, 1940 körül. A második bécsi döntés árnyékában megvalósuló vállalkozás lényege az volt, hogy vették a „Erdélynek és Magyarország keleti részeinek” mind az 1910-es, mind az 1930-39-es adatokkal dolgozó verzióját, és azt kiegészítették az ó-román területekkel, illetve azok adataival. A forrást a térképek szegélyein fel is tüntették. Ezek a román térképművek így közvetlenül azonosítható leszármazási viszonyban vannak a dolgozat központi elemét képező 200 000-es Bátky-Kogutowicz-térképpel. A módszertanilag legközelebb álló térképek az Erdélyre vonatkoztatva az 1910-es adatokkal dolgozó térképek.¹⁰¹ A térképet két változatban készítették el. Az egyik megőrizve az eredeti színezést, a magyarokat tünteti fel piros színnel, a románokat lilával, a másik a színezést megcserélve a románokat tünteti fel pirossal, a magyarokat pedig lilával. A többi színt változatlanul hagyták.

26. ábra: Institutul Geografic Militar: Harta etnografic a Ardealului și (...) 1910. (...)

Lelőhely: Staatsbibliothek zu Berlin

¹⁰⁰ Katonai Földrajzi Intézet

¹⁰¹ Harta etnografică a Ardealului și Ungariei de est din anul 1910, complectat cu harta etnografică a României din anul 1930. Institutul Geografic Militar, Bukarest, 1940?

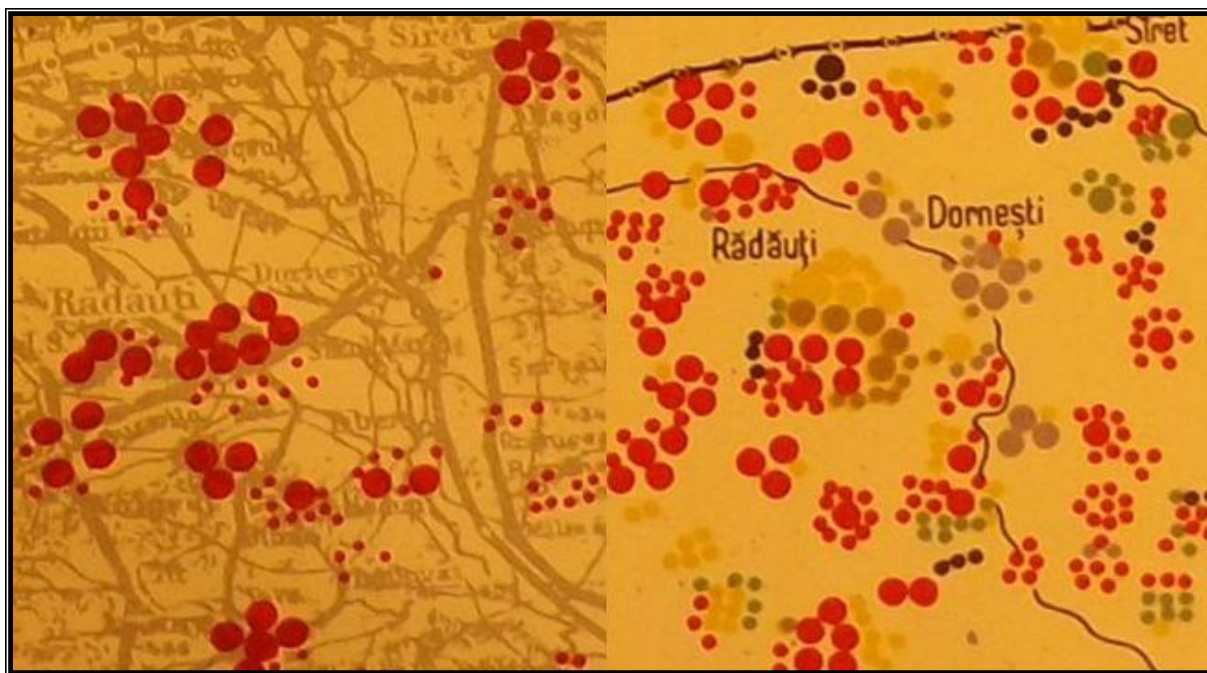
Világosan látszik, hogy a román vállalkozás célja elsősorban az volt, hogy rámutasson a fenti magyar térképek színezési gyakorlatának részleghajlására. Ezt megerősíti a térkép szegélyén olvasható többnyelvű felirat is:

„Ez pontosan ugyanaz a térkép, mint amit a magyar hatóságok használtak képzeletükben élő követelései alapjaként. Csak a színezést változtattuk meg. Most a magyarok lilák, a románok pirosak, a németek pedig narancssárgák. Ha figyelembe vesszük ezeket a változtatásokat, azonnal világossá válik a magyarok szándéka arra nézve, hogy hogyan akarják különböző trükkök segítségével elrejteni a valós etnikai összetételt Erdélyben, így ezen optikai cserén keresztül hibás képet kapjunk.”

„Das ist genau dieselbe geographische Karte, die die ungarischen Behörden benützt haben, um als Unterlage für ihre Ansprüche zu dienen, die sie in ihrer Einbildung zu haben glaubten. Wir haben nur die Farben geändert. Die Ungarn sind jetzt VIOLET, die Rumänen ROT, und die Deutschen ORANGE. Wenn man diese mechanische Veränderung betrachtet, dann wird einem sofort die Absicht der Ungarn klar, die ethnische Wirklichkeit in Siebenbürgen durch Kunstkniffe zu verschleiern, sodass man durch diese optische Tauschung ein falsches Bild bekommen musste.”

A térkép színezésében rejlő lehetőségekre való rámutatás jogos, ugyanakkor a korszakban csak nagyon kevés példát találunk arra, hogy ettől a gyakorlattól eltérnének. Ugyanakkor a román térkép egy jelentős manipulációt is végrehajt, amelyre az 1910-es térképpel kapcsolatban az Államtudományi Intézetben kiadott elemzés¹⁰² mutat rá.

¹⁰² Staatwissenschaftliches Institut 1942. 39.

27. ábra: A Harta etnografic a Ardeaului (...) 1910. (...) által ábrázolt bukovinai terület népességi összetétele (balra) és a Teleki Intézet szerinti összetétel (jobbra)

Forrás: Staatwissenschaftliches Institut: Rumänische ethnographische Landkarten und ihre Kritik. Budapest 1942.

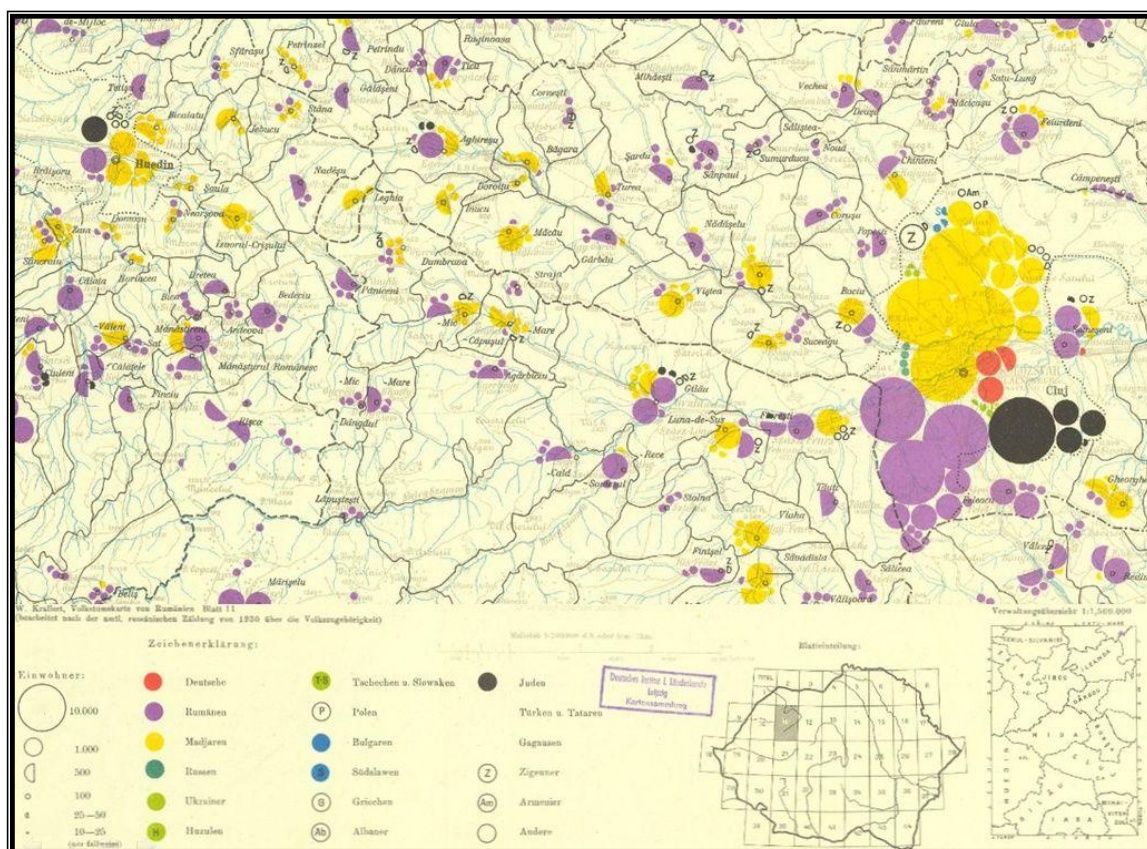
A feltehetőleg Rónai Andráshoz¹⁰³ köthető elemzés szerint a térkép úgy igyekszik a román népesség súlypontját a valóságosnál nyugatabbra, Erdélybe tenni, hogy a regáti területeken jóval kisebb népességet ábrázol a valóságosnál, továbbá ezeken a területeken jóformán semmilyen etnikai csoportot nem tüntet fel a románon kívül.

A következő példa Wilfried Krallert 1:200 000-es, 1941-ben megjelent Volkstumkarte-sorozata.¹⁰⁴ A térképek szintén 1:200 000-es méretarányúak, alaptérképként szintén a III.katonai felmérés (felújított) szelvényeit alkalmazzák, így az átfedő részekben a szelvényezés teljesen megegyezik a Bátky–Kogutowicz-sorozatával. A térkép elkészült Romániára (44 szelvény), Szlovákiára (9 szelvény), Magyarországra (23 szelvény) és Jugoszláviára (40 szelvény) is, ezek eredetileg külön sorozatokként jelentek meg. Ha a négy sorozatot együttesen szemléljük, valószínűleg máig a legnagyobb méretű etnikai

¹⁰³ Ő volt a Teleki halála után Teleki Intézetnek átkeresztelt Államtudományi Intézet román referense, majd vezetője.

¹⁰⁴ W. Krallert: Volkstumkarte von Rumänien, Volkstumkarte von Slowakei, Volkstumkarte von Ungarn, Volkstumkarte von Jugoslawien. Publikationstelle Wien, Bécs, 1941.

térképsorozat a lehet világon. Ha az egyes sorozatok határ menti, így több sorozatban is szereplő szelvényeket leszámítjuk, akkor 98 szelvényt tesz ki a vizsgált terület.

28. ábra: W. Krallert: Volstumscharte von Rumänien. Publikationstelle Wien, Bécs, 1941.

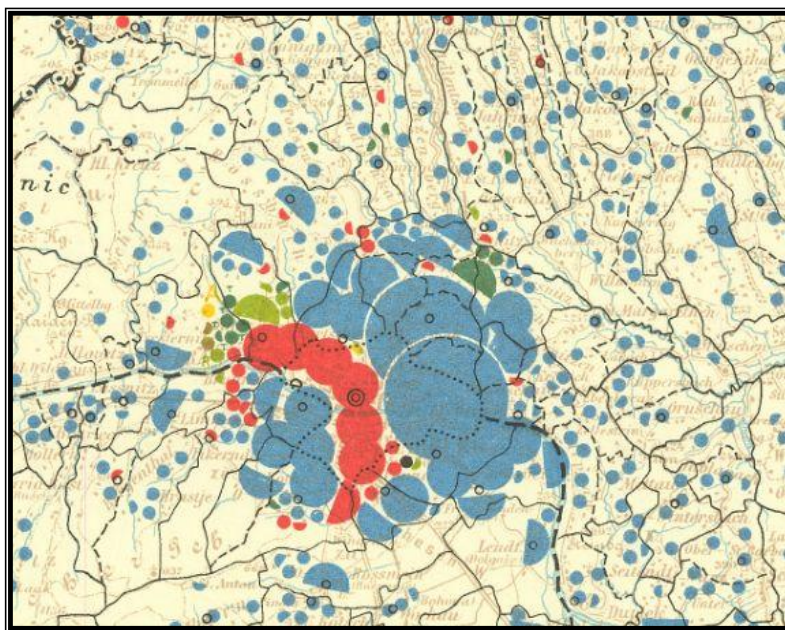
Lelőhely: Leibniz Institut für Länderkunde könyvtára. Lipcse

Krallert térképei Románia, Magyarország, Szlovákia, illetve Jugoszlávia 1930 körüli népszámlálási adatainak alapulnak. Mind módszertanilag, mind kivitelezésüket tekintve egyértelmű, első ránézésre szembeötlő hasonlóságot mutatnak ezek a térképsorozatok az 1918-as Bátky–Kogutowicz-sorozattal. Még a jelkulcsban szereplő népességszám-kategóriák és az azokhoz társított jelek (körök-félkörök) is teljesen megegyeznek, annyi módosítással, hogy Krallert bevezetett egy plusz felső (10 000 fő) és egy alsó (10-25 fő) kategóriát.

A jelek kivitelezésénél Krallert azonban bizonyos esetekben feladta azt a Kogutowicz által még határozottan megfogalmazott alapelvet,¹⁰⁵ hogy az egyes körök nagysága az általuk reprezentált népességekategóriához tartozó számadattal arányos legyen; a nagyobb települések esetében ugyanis helyenként a nagyobb köröket egymásba csúsztatta. Mivel a körök mérete egymástól egyértelműen megkülönböztethető, ennek ellenére is összeszámlálható a népesség,

¹⁰⁵ Kogutowicz K. 1918. 323.

ugyanakkor nem kényszerült a nagyobb népsűrűségű települések külön lapon való ábrázolására.

29. ábra: Maribor és környéke Krallert térképén.

Lelőhely: Leibniz Institut für Länderkunde könyvtára

Krallert szintén ügyelt a külterületi népesség valós földrajzi helyen történő megjelenítésére. A topográfiai térképként felfogható alaptérképi réteg a külterületeket amúgy is precízen mutatja, így ez még feltűnőbb, mint a Bátty-Kogutowicz sorozaton. Ugyanakkor alaposabban megvizsgálva a térképet, azt láthatjuk, hogy sok helyütt, noha a jelkulcs tulajdonképpen részletesebb ábrázolást is lehetővé tette, a Krallert-sorozat részletessége a külterületi adatok tekintetében mégis elmarad az 1918-as térképétől. Ezt erősíti az is, hogy míg a Bátty-Kogutowicz-sorozat a külterületi adatokat jelző köröket igyekezett – semmilyen geometriai szabályszerűséget nem követve – minél inkább szétszórni, ezzel szemben Krallert sokszor élt a geometriai csoportosítás lehetőségével. Ráadásul a külterületi adatok feltüntetésének részletessége területenként is változik, felvillantva az objektív módszertan manipulálási lehetőségeit.

Krallert Volkstumkarte-sorozatai egyértelműen tükrözik azt a történelmi helyzetet, és politikai klímát, amelyben készültek. Itt alaposabban a Románia-sorozatot mutatjuk be. A térképre rátekintve – színezésük révén – két csoport területi elhelyezkedése tűnik ki egyértelműen a többi közül: a németeké és a zsidóké. Általánosságban is igaz, hogy ezek a sorozatok jellemzően sokkal kevésbé használtak pasztell-színeket, mint a korábbi, hasonló

példák. A virító piros szín, mellyel a németeket ábrázolták, a komplementer-hatás alapján erősen kitűnik a többi közül; ez a megoldás teljesen illeszkedik a korszak etnikai térképezési gyakorlatába.

Emellett már az alaptérképek nómenklatúrája is figyelmet érdemel, az alaptérkép rétegre sok esetben felülnyomással vitték fel a települések német nevét (pl. Nagykároly esetében). A német szempontokat húzza alá az is, hogy Krallert ezen sorozatok nyomán elkészítette a szintén ezekre a szelvényekre alapuló németiség-térképét.¹⁰⁶ De ezen sorozat elkészítésekor már csak azokat a szelvényeket vette bele a sorozatba, amelyeken jelentősebb német népesség élt, így ez a sorozat 98 helyett már „csak” 40 lapot tartalmaz. A sorozat egyébként több kombinációban is megjelent, sőt Krallert 1943-44 folyamán hozzálátott egy, az egész Földet lefedő, hasonló módszertanú néprajzi térkép¹⁰⁷ megalkotásához, 1:1 000 000-ós méretarányban. Ebből azonban csak 12 szelvény készült el, amelyek a Földközi-tenger keleti medencéjét, illetve a Kaukázus környékét dolgozzák fel.

A Románia-térkép szerkesztője a színezés révén még egy csoportot kiemelt a többi közül: a zsidóság esetén választott fekete színezés rögtön negatív jelentéstöltetet is sugall, a többi csoporttól való fokozott különbségtételt húzza alá. Ráadásul a zsidóság fekete színezése, és a 10 000 fős kategória bevezetése azt eredményezte, hogy a jellemzően nagyobb városokban élő zsidóság még ilyen méretarány mellett is azonnal beazonosítható.

A térkép ily módon tökéletesen kifejezi készítőjének politikai motivációit; az etnikai térképezés történetének az egyik legelfogultabb, manipulatív jellegű alkotásáról van szó. A térkép szerkesztője, Wilfried Krallert 1912-ben született Bécsben, a '30-as évek végére ő lett a Publikationstelle Wien vezetője, amely a náci diktatúra idején, az Anschluß után egyik meghatározó tudományos központja lett a Németország keleti érdekszférájába tartozó területek etnikai kutatásainak, a délkelet-európai kutatásokban (Südosteuropaforschung) pedig domináns szerepre tett szert.¹⁰⁸ Wilfried Krallert tudományos szerepén túlmenően politikailag is rendkívül aktív volt, előbb az SA, majd az SS tagja, emellett párttag az NSDAP-ben. 1944-ben az SS tagjaként részt vett a mintegy 150 zsidó tulajdonú magyarországi könyvesbolt és antikvárium elleni SS-csapásban, továbbá az ő kompetenciájába tartozott a zsidó kulturális

¹⁰⁶ W. Krallert: Volkstumkarte von Jugoslawien, Ungarn, Rumania und Slowakei. Sonderausgabe Deutschtum. 1941. Wien.

¹⁰⁷ W. Krallert: Weltkarte 1:1,000,000, Sonderausgabe: Volkstum. 1943-44. Wien.

¹⁰⁸ Fahlbusch 2004. 196.

örökség magyarországi megsemmisítése, illetve a tudományos értéket képviselő művek összegyűjtése.¹⁰⁹

A Volkstumkarte-sorozat módszertanát illetően igen valószínűnek tűnik az a feltevés, hogy azt a Bátky–Kogutowicz-sorozatról mintázta Krallert. Ezt a feltételezést erősíti, hogy Krallert, hátában a német hatalommal, jellemzően úgy jutott a saját munkáihoz szükséges adatokhoz a Délkelet-európai régióból, hogy intenzív személyes kapcsolatokat ápolt a kor jelentős geográfusaival - nemzeti hovatartozásra való tekintet nélkül. Így az adatoknak az egymással ellenséges viszonyban lévő országok közötti közvetítése, illetve egyéb technikai, infrastrukturális segítségnyújtás révén igyekezett személyesen is lekötelezni őket. Közvetlen kapcsolatban volt Sabin Manilua-val,¹¹⁰ aki ekkoriban a Román Statisztikai Társaság vezetője volt, magyar részről pedig az Államtudományi (Teleki-) Intézettel ápolt intenzív kapcsolatot. A '30-as évek végén, '40-es évek elején napi szinten volt bejáratos az Államtudományi Intézetbe, ahol élénk érdeklődéssel tanulmányozta a magyar etnikai térképek szerkesztési módszereit,¹¹¹ sőt – politikai nyomásra – az Intézet gazdag adatbázisához is hozzáférhetett. Igen valószínű, hogy itt láthatta a Bátky-Kogutowicz féle 200 000-es térképsorozat eredeti példányait, hiszen azok a magyar kartográfia büszkeségének számítottak, ráadásul intenzív használatban is lehettek, hiszen éppen ekkoriban szerkesztették meg ezen szelvények nyomán a Magyarországnak, valamint Erdélynek és Magyarország keleti részeinek néprajzi térképeit. A módszertani egyezés még a legrészletesebb szinten is oly mértékű, hogy nyilvánvaló: Krallertet ez a térképmű inspirálta. Még az 500 és 50 főt reprezentáló jelek, a félkörök alkalmazása is azonos.

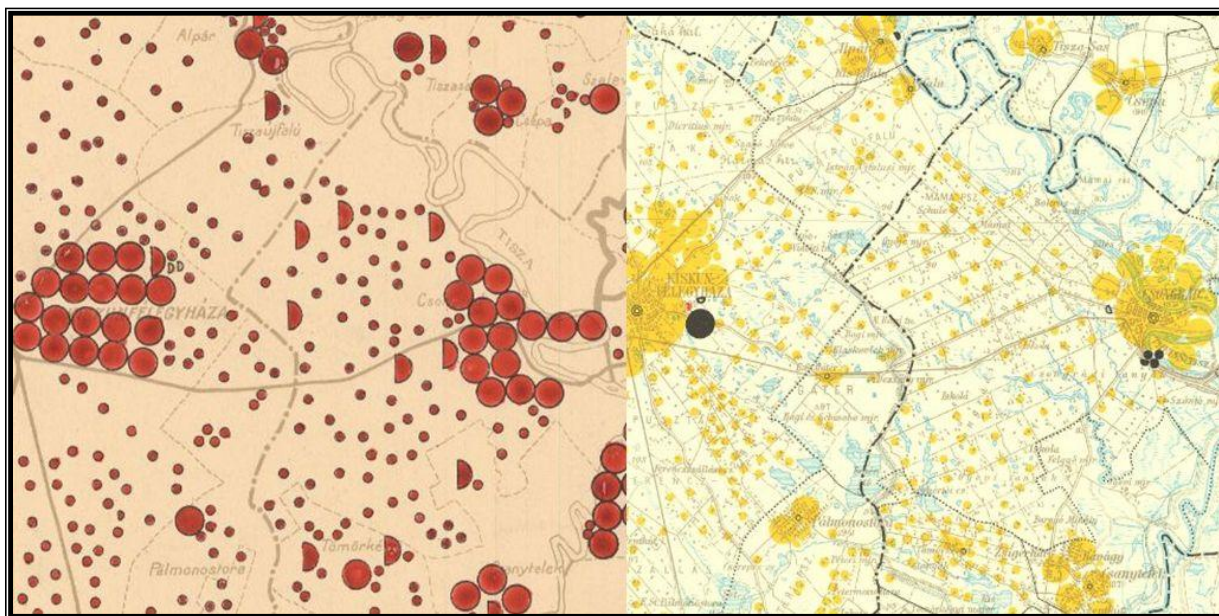
A magyarokra nézve ugyanakkor rendkívül kedvezőtlen a sorozatok színezése. Az élénksárga színezés tulajdonképpen még hangsúlyozza is a más etnikumok jelenlétét a kevert etnikumú területeken, míg a külterületi magyar népesség kicsiny sárga jelei szinte elvesznek az alaptérkép nyújtotta térben. Valószínűleg inkább kivitelezési hiba, semmint szándékos megoldás, hogy Krallert az albánokat a Jugoszlávia-sorozatban ugyanolyan sárga színnel jelölte, mint a magyarokat. Ez annál is inkább furcsa, hogy ez egy sorozaton belül történt. Az egyes szelvényeken belül ez nem probléma, mert minden szelvényhez külön jelmagyarázatot mellékeltek, ugyanakkor ily módon a sorozat jelkulcsa nem egységes. Ez kivált a tekintetben kap nagy jelentőséget, hogy a térkép két egymástól különböző, jelentős létszámú etnikumot vont össze. Ezt a problémát az sem orvosolja teljesen, hogy azokon a szelvényeken, ahol

¹⁰⁹ Keményfi 2010. 18.

¹¹⁰ Fahlbusch 2004. 195.

¹¹¹ Keményfi 2010. 21.

mindkét etnikum jelen van, a kisebb létszámút az adott csoport neve kezdőbetűjének felülnyomásával különböztették meg.

30. ábra: A tanyahálózat összevetése a Bátky-Kogutowicz- (balra) és a Krallert-féle (jobbra) térképen

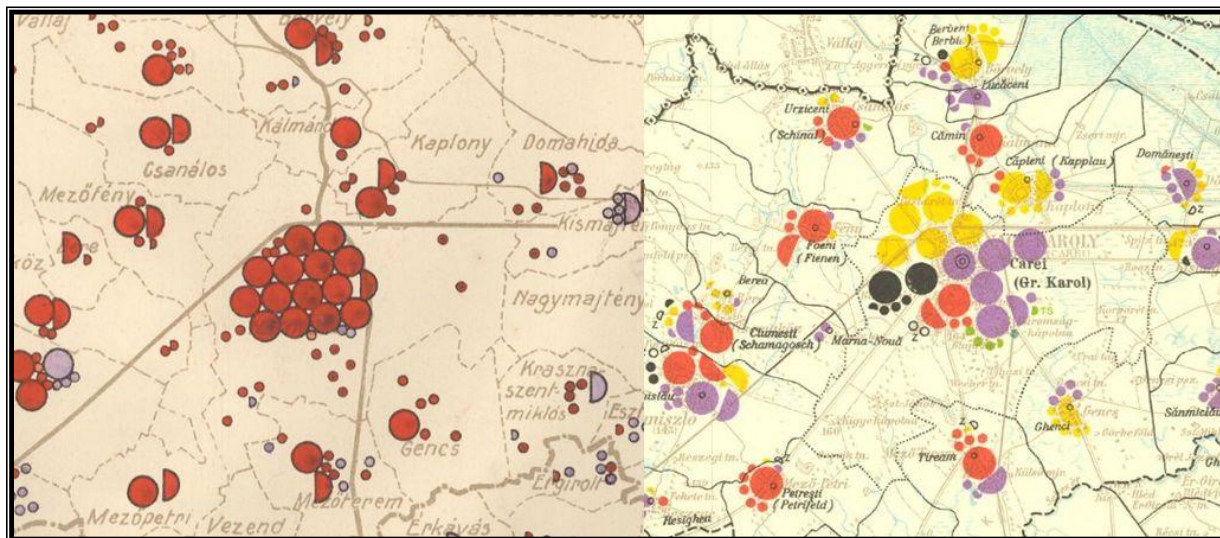
Lelőhely: Hadtörténelmi Levéltár Térképtára, Leibniz Institut für Länderkunde könyvtára

Krallertéket, mint az fentebb is kiderült, elsősorban a németiség és a zsidóság száma és területi elhelyezkedése érdekelte a régióban, a többi etnikum politikai szempontból mellékes, alárendelt szereppel bírt. A náci Németországnak mindössze az volt fontos, hogy az etnikai konfliktusok ne vezessenek háborúhoz a német érdekszférán belül egy olyan történelmi helyzetben, amikor a Szovjetunió megtámadására készülődött a német vezetés. Tulajdonképpen a második bécsi döntés német motivációi is nagyjából e cél jegyében értelmezhetők. A németek ezekben az években jobban bíztak a románok szövetségében, mint a Horthy vezette Magyarorszáგében. Ez a tény tükröződik például Észak-Erdélynek a második bécsi döntés során meghúzott déli határának Kolozsvár és Marosvásárhely közötti futásában is, ahol az etnikai összetételre való tekintet nélkül a Torda környéki földgazmezőket a románok kezén hagyták. Ezt a beszögellést nevezte a köznyelv „Göring-könyöknek”, vagy „Ribbentrop-sapkának”.¹¹² Valamelyest hasonló alapállás olvasható ki a Volkstumkarte-sorozaton a román etnikum élénklila színezésének megválasztásából, mely a piros és a fekete után a leginkább szembeűnő szín ezeken a térképeken.

¹¹²http://etdk.adatbank.transindex.ro/pdf/tort_nagy.pdf 2011. 11. 27.

A Bátky–Kogutowicz-féle térképpel való összevetés mutat egyéb érdekességeket is. A '30-as években lezajlott népszámlálások már, szemben az 1910-es magyarországi népszámlálással, az anyanyelv mellett zömmel rákérdeztek az etnikai hovatartozásra is. Ez egyrészt rendkívül megnövelte a lehetséges kategóriák számát (a Románia-sorozat esetében 18-ra), ugyanakkor valamelyest árnyalta, módosította a térkép jelentésrétegeit az anyanyelvi összetételen alapuló Bátky–Kogutowicz-térképhez képest. Az etnikai hovatartozás ugyanis jóval érzékenyebb, tulajdonság, mint az anyanyelv, ennél fogva jóval több kategória is van belőle, ugyanakkor kevésbé egyértelmű, a politikai szempontoknak kevésbé ellenálló, így jóval változékonyabb struktúrát eredményezhet.¹¹³ A két térkép közötti különbségek is részben az adatgyűjtési kör különbözőségére vezethetők vissza.

Az anyanyelv és az etnikai hovatartozás definíciója közötti különbségekre vezethető vissza az a tény is, hogy a Bátky-Kogutowicz-sorozatok még nem tüntették fel külön csoportként a zsidókat¹¹⁴ és a cigányokat, továbbá nem jelezték a kétnyelvű csoportokat. Ennek folytán a Bátky-Kogutowicz-sorozat egyes területeken jóval több magyart tüntetett föl, mint a későbbi térképek. Ezt láthatjuk például a trianoni határ közelében fekvő, de azon kívülre került, Nagykároly esetében.

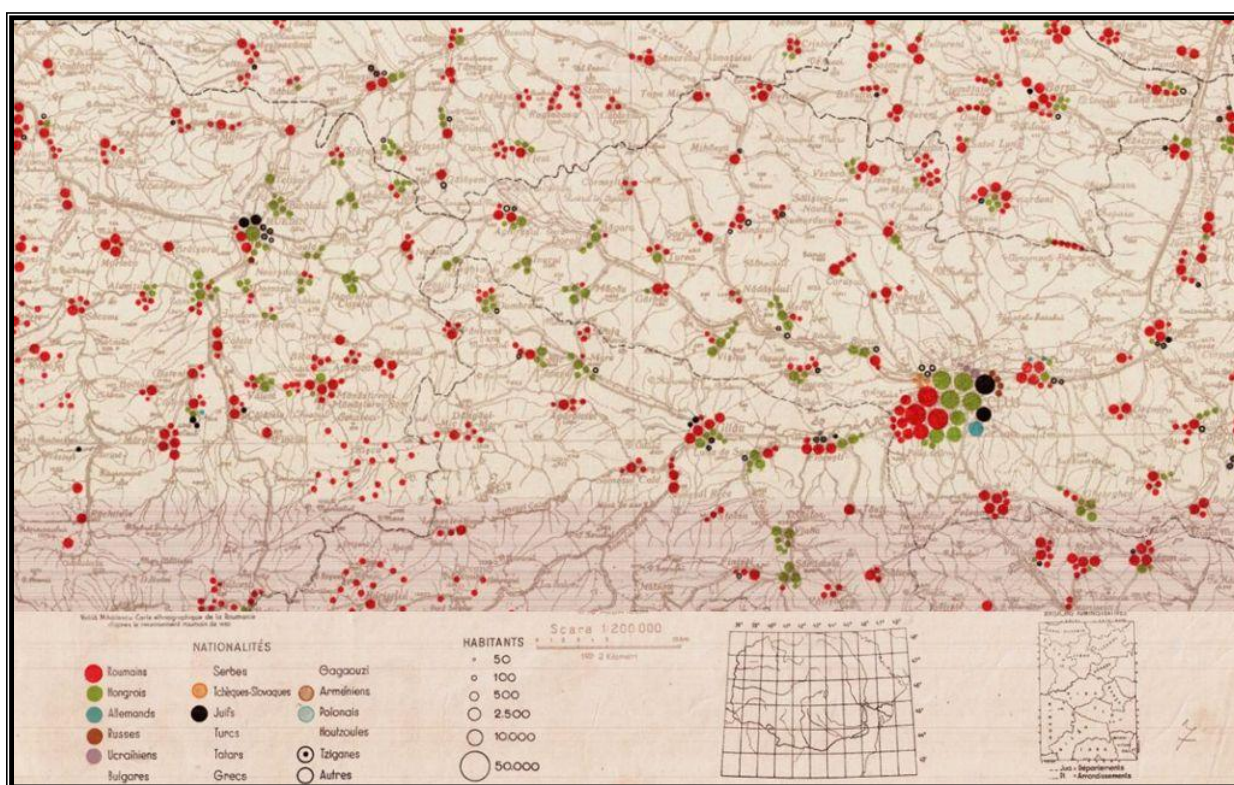
31. ábra: Nagykároly környéke a Bátky-Kogutowicz-sorozaton (balra) és Krallert Románia-sorozatában (jobbra)

Lelőhely: Hadtörténelmi Levéltár Térképtár (balra), Leibniz Institut für Länderkunde könyvtára, Lipcse (jobbra)

¹¹³ Peter Haggett kultúra-elmélete például strukturális szétválasztás mellett érvelve egy régió kulturális tagolódását három pillérre, az etnikai hovatartozásra, az anyanyelvre és a vallásra alapozva írja le. Hogy ezen pillérek a valóságban nem mindig fedik egymást, sőt akár jelentős eltérések is lehetnek köztük, jól mutatja az egykori Jugoszlávia kulturális tagolódása.

¹¹⁴ A zsidóság etnikai, vagy vallási besorolása még emellett sem volt teljesen egyértelmű.

A vizsgált térképészeti eljárás utolsó példája a korszakból a Vintilă Mihăilescu bukaresti egyetemi professzor által szerkesztett, 1:200 000-es méretarányú Romániát feldolgozó "Carte ethnique de la Roumanie d'après le recensement roumain de l'année 1930." című térképmű. A térkép pontos keletkezési ideje ismeretlen, ugyanakkor jó kiindulópont lehet, hogy a térképi gyámrajznál néhány esetben feltüntettek dátumot a térkép szegélyén. Ezek a dátumok 1944. szeptember 5. és 1945. december 2. közé esnek. Ebből arra lehet következtetni, hogy az etnikai adatok legkorábban 1945 végén kerülhettek az alaptérképre. Ha ez így van, akkor valószínű, hogy a térképmű a második világháborút lezáró béketárgyalásokkal összefüggésben készülhetett.

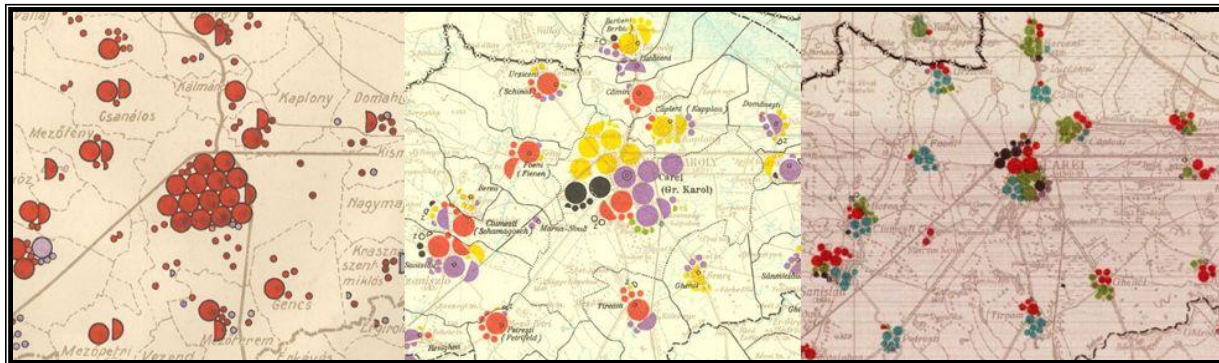

32. ábra: Mihăilescu, Vintilă: „Carte ethnique de la Roumanie d'après le recensement roumain de l'année 1930.” (részlet)¹¹⁵

Ez a térkép is az eddigiekhez hasonlóan abszolút adatokkal dolgozik. A térképen alkalmazott jelek kizárólag körök, 50, 100, 500, 2500, 10 000 és 50 000 főt reprezentálnak. Ilyen nagyszámú kategória mellett ez komoly tervezési hiba, így ugyanis a jeleket nagyságuk szerint nehezen lehet megkülönböztetni, hasznosabb lett volna a félkörök bevezetése a köztes kategóriák számára. A Bátky-Kogutowicz- és a Krallert-térképpel összevetve

¹¹⁵ A képért köszönet Bartos-Elekes Zsombornak.

megállapíthatjuk, hogy az adott népességszámot jóval kisebb körök reprezentálják, így a térkép jóval kevésbé sűrű, mint a másik kettő, olyan benyomást keltve, mintha eleve kevesebb lenne itt a népesség.

33. ábra: a Bátky-Kogutowicz- (balra), a Krallert (középen), és a Mihăilescu-térkép (jobbra) összevetése Nagykaroly környékén¹¹⁶

Lelőhely: Hadtörténelmi Levéltár Térképtára (balra), Leibniz Institut für Länderkunde könyvtára (középen)

A térkép ugyanazt a szelvényezést alkalmazza, mint a Bátky–Kogutowicz-, illetve a Krallert-féle térképsorozat. Feltételezhető, hogy a térképmű végül nem készült el teljesen, hiszen ilyen szelvényezés mellett Románia területe 44 szelvényre fért volna el (ahogy a Krallert-sorozatban is), de a második világháború utáni területe is 39 szelvényt igényelt volna, azonban a különböző közgyűjteményekben¹¹⁷ rendre csak 33-35 lap érhető el. A londoni Royal Geographical Society 33 lapos példányát megvizsgálva feltűnik, hogy besszarábiai területek teljesen hiányoznak, emellett három, Moldva keleti részét tartalmazó szelvény sincs meg. A térkép különlegessége az eddig bemutatottakkal szemben, hogy az 1930-as állapothoz képest határon túli területekre is felvitték az adatokat. A leírásból kiderül, hogy a külföldi területekhez az adott országok korábbi (Magyarország esetében például az 1910-es) népszámlálásait használták. Ez egyrészt az időbeli mozaikosság miatt problémás, másrészt a térkép ily módon összezsúvatja az anyanyelvi és az etnikai adatsorokat. Ez még talán magyarázható lenne azzal, hogy a térkép szerkesztője nem ért el frissebb népszámlálásokat ezekre a területre vonatkoztatva, azonban más torzítás is adódik.

¹¹⁶ A Vintilă-térképről készült képekért köszönet Bartos-Elekes Zsombornak.

¹¹⁷ Lásd a Royal Geographical Society Library, Sorbonne - Institut de géographie, University of Wisconsin (AGS Library), Columbia University Library, Dartmouth College Library példányainak leírását.

Nem egyértelmű, hogy a térkép szerkesztője minek alapján vette fel a határon túli területeket. A probléma az, hogy az egyes, határon átnyúló szelvények külföldi területei nem minden esetben vannak teljesen feltöltve adatokkal (egyes esetekben egyáltalán nem). Magyarország esetében például – a román földrajzi érveléshez hasonlóan – a Tiszáig ábrázolták az egyes települések adatait. A Magyarországhoz, Csehszlovákiához, majd megint Magyarországhoz tartozó Kárpátalja esetében csak a Tisza völgyében, a Rahó-Körösmező vonalon vettek fel adatokat. Romániától északra, a Szovjetunió területén semmilyen adatot nem vettek fel, az 1940-ben a Szovjetunióhoz került Besszarábia pedig teljesen hiányzik a térképről. Bulgária esetében Dél-Dobrudzsát, míg Jugoszlávia esetében a Duna és a Morava folyók által határolt, délen Zajecar magasságáig húzódó területeken vettek fel adatokat. Ez utóbbi esetben ráadásul a lehatárolt területen is hiányzik több település adata, s megállapítható, hogy leginkább a román népességű településeket tüntették fel. Egyes esetekben tették ezt ráadásul úgy, hogy az adott település és a román határ között 25 km és megannyi település maradt üresen.¹¹⁸ A határon túl felvett területekben az a közös, hogy valamilyen (etnikai, történelmi, földrajzi) érvelés mentén az 1944 augusztusában a tengelyhatalmak közül kiugrott Románia hagyományosan román vonatkozásának tekintette ezeket. A térképnek a béketárgyalásokkal való összefüggését erősíti az is, hogy viszont a szövetséges hatalomnak számító Szovjetunió területén akkor sem vettek fel adatokat, ha valóban erős román többségű területekről volt szó. Ezt a véleményt támasztja alá a térkép leírásának a II. világháború idején bevett német helyett francia volta is.¹¹⁹

A térkép jelentősen torzít a tekintetben is, hogy a külterületi adatok felvétele nem egységes. Jellemzően a román vonatkozású területeken, például a Mócöldön alaposan ábrázolták a külterületi adatokat is, ugyanakkor például a Tiszántúl esetében egyetlen külterületet sem ábrázoltak.

Összességében megállapíthatjuk, hogy sok etnikai térkép készült elsősorban Közép-Európában az 1940-es évek közepéig, s ezek közül több kimutatható, közvetlen kapcsolatban állt Kogutowicz Károlyék térképével.

¹¹⁸ Például Bezdavica település esetében.

¹¹⁹ Korábbi francia hatás azért sem lehet, mert a térképen szereplő 1930-as román népszámlálás eredményei csak 1938-ban jelentek meg.

Összefoglalás

Összefoglalva elmondhatjuk, hogy a Bátky Zsigmond és Kogutowicz Károly által 1918-ban szerkesztett Magyarország 1:200 000-es méretarányú néprajzi térképe a magyar etnikai térképezés történetének egyik legmeghatározóbb, ugyanakkor napjainkra úgyszólván elfelejtett eleme. A térkép módszertanának származástörténete egy európai perspektívájú történetet villant fel, ahol azonban a tudományos meghonosítás nem a magyar, hanem az egyébként kisebb adattartalmú, egy évvel későbbi svéd példához, Sten de Geer Svédország Népeségi Atlaszához kötődik. A módszer átvételének körülményeit árnyalja Cs. Sebestyén Károlynak és Bátky Zsigmondnak a térkép eredetiségével kapcsolatos nézeteltérések kapcsán megromlott viszonya. Bátky, mint láthattuk, csak később csatlakozott a térkép szerkesztéséhez, ugyanakkor a levéltári források egyértelműen őt is a térkép szerkesztőjeként tüntetik fel.

A térkép újítása, hogy a népességet abszolút adatokkal ábrázolva a külterületekre is nagy hangsúlyt fektetett, és így híven tükrözi vissza a különböző etnikumok térfoglalási és területhasználati gyakorlatát. Ennek különösen a magyar tanyarendszernek az egyéb módszerrel készült etnikai térképeken nem látható sajátosságai demonstrálásában volt szerepe. Nagy mérete és bonyolult szelvényezése miatt a térkép kevésbé volt alkalmas közvetlen, átfogó szemléltetésre, azonban rendkívüli részletessége és abszolút adatai miatt tökéletesen alkalmas volt arra, hogy a más módszerrel készült etnikai térképek hibáit felfedje, továbbá a települési szintű analízis során is pótolhatatlan adalékokkal szolgálhatott. Hatalmas eredménye volt a magyar geográfiának, hogy több tudományterület bevonásával ez a mindmáig vélelmezhetően legnagyobb méretű, legrészletesebb térképmű alig néhány hét alatt elkészülhetett.

A KSH-val együttműködésben megvalósított vállalkozás során több hasonló térképsorozat is készült, de ezek a népesség külterületi adataira nem voltak tekintettel. A térképek eredetileg a trianoni béketárgyalásokra készültek, végül azonban magyar részről ezeket nem vitték ki. Az amerikai békedelegáció azonban magával vitte KSH-ban készült sorozatok néhány példányát a béketárgyalásokra, majd ezek az Amerikai Földrajzi Társaság állományába kerültek. Hatásuk a tárgyalások menetére ugyanakkor nem volt, nem lehetett. Azonban a tudományos közvélemény a '20-as évek elején hatalmi tömbtől függetlenül tisztelettel adózott a térkép módszertana és kivitelezése előtt, annak dacára, hogy ezek a vélemények politika előítélettől nem mindig voltak mentesek.

Később is készítettek közvetlenül, vagy közvetve ezen térkép alapján ilyen jellegű térképeket, azonban felhasználásának igazi reneszánsza a második világháború küszöbén a magyar revíziós törekvések időszakában jött el. Számos térképmű készült ekkor magyar, román és német részről a jelzett módszertannal. Ezek jobbára a kárpát-medencei törésvonalak és konfliktusok mentén egymásra reflektáló térképművek voltak, de szerepelnek köztük olyan ideológiailag terhelt tételek is, mint a nemzetiszocialista Németország hatalmi és politikai törekvéseit tükröző, négy országot lefedő Volkstumkarte-sorozatok. Ez a történet egészen a második világháborút követő román béke-előkészületekig húzódik.

Összességében megállapíthatjuk, hogy a magyar etnikai térképezés egyik legnagyobb horderejű alkotásáról van szó, amely amellet, hogy már keletkezésekor a szakma jelentős részét megmozgatta, évtizedekig kimutatható hatással bírt nem csak a magyar, de a nemzetközi etnikai térképezés gyakorlatára is.

További perspektívák

A dolgozat rengeteg továbbviendő kutatási irányt jelöl ki, melyek esetenként jelentős hatással voltak a két világháború közötti időszak közép-európai történelmére. A közeljövőben tervezem megvizsgálni a KSH, illetve a KSH-ban akkor dolgozó személyek levéltári anyagait elsősorban a tekintetben, hogy az ott készült sorozatok milyen körülmények között készültek el. Az Amerikai Földrajzi Társaság könyvtárának korabeli, magyar vonatkozású állományát megvizsgálva szembetűnik, hogy elsősorban a KSH-ban készült állományok teszik ki az ottani gyűjtemény túlnyomó részét. Talán ez ügyben is támpontot nyújthatnak ezek az anyagok, de a leghasznosabb volna az Amerikai Földrajzi Társaság levéltári anyagaiban kutatni.

Tervezem a Bátky–Kogutowicz-, illetve KSH-sorozatok további példányainak felkutatását, illetve a hozzájuk fűződő történetek leírását is, továbbá B. C. Wallis és Bátky-Kogutowicz-módszerének összehasonlító elemzését. Ennek további kifutása a brit béke-előkészületek átfogó kutatása az intézményi struktúrától az egyes személyekig, illetve térképművekig. Ezzel kapcsolatban külön érdekes lehet az amerikai Inquiry és a brit béke-előkészítés közötti szakmai kapcsolat vizsgálata.

A közeljövőben tervezem, hogy alaposabban megvizsgáljam Krallert térképei és a Bátky-Kogutowicz-sorozat közötti kapcsolatot. Szeretném alaposabban megvizsgálni Krallert térképeit, munkásságát, illetve ezzel összefüggésben a Publikationstelle Wien-nek régiókra irányuló térképészeti munkálatait, kutatásait a második világháború során.

Függelék

Forrásközlés

A függelékben a dolgozathoz kapcsolódó levéltári forrásokat közlök. A leközlés rendje időrendi alapon történik, melynél az adott irat (vélelmezett) keletkezési idejét vettük alapul, függetlenül annak jellegétől, és keletkezési helyétől. Az egyes iratoknál igyekszünk szerepeltetni az irat előállítóját, esetleges címzettjét is, valamennyi elérhető fontosabb adattal együtt. A dőltbetűs részek szószerinti idézetek az eredeti szövegből. Az egyes szövegrészleteket eredeti tördelésben és helyesírással közöljük.

Magyar Fölrajzi Társaság levéltára
Évek szerint rendezve, 1918-as dosszié

1918/16

A/4-es papír félbe hajtva, gépelt szöveg, Teleki saját kezű aláírásával
Országos Hadigondozó Hivatal pecsétje
Budapest, 1918. október hó 10-én

Igen tisztelt Bátky dr. Ur!

*Telefonon nem tudván megtalálni, így kérem arra, hogy méltóztassék felkeresni Csánki Dezsőt, aki szeretné a néprajz-történelmi térképek dolgát beszélni és támogatást nyújtani a levéltár részéről minden tekintetben. Ugyanekkor kérném őt felszólítani mindnyájunk nevében az előadás –ciklusban való részvételre. –
Több urnak irtam és felkértem őket, hogy Bátky Dr. urhoz cimezzék válaszaikat.-*

*Kohutovizttal kétszer voltunk Budaynál,
2. old.*

*minden rendben van, a munka megindul, a részle-
teket Kohutovitz majd elmondja.- Én délben elu-
tazom, címemet az Országos Hadigondozó Hivatal-
ban tudják, ha bármi tekintetben szükséges, ké-
ren nekem a Hivatal által sürgönyöztetni, vagy
express levelet küldeni.- Nyolc nap múlva újra
itt akarok lenni, legalább néhány napra, hogy
a továbbiakat megbeszélhesük.-*

Őszinte híve

Teleki Pál

Magyar Fölrajzi Társaság levéltára
Évek szerint rendezve, 1919-es dosszié

1919/1

A/3-a füzetyszerűen félbehajtott lapok

Választmány ülés jegyzőkönyve 1919. január 16.

„Jelen vannak:

*Papp Károly alelnök elnöklete alatt, gr. Telei
Pál főtitkár, Havass Rezső h. elnök, Lóczy La-
jos h. elnö, Bogdánfy Ödön, Petz (Tesz?) Ala-
dár, báró Harkányi Béla, Ilosvay Lajos, Kogu-
towitz Károly, Littke Aurél, Makay Béla, Pom-
péri Elemér, Réthly Antal, Róna Zsigmond,
Steiner Lajos, Macsen György (?) pénztáros, Hézser
Aurél titkár.*

Hitelesítők: Kogutowicz Károly és Makay Béla

(részletek)

1, Papp Károly, alelnök

(2. old.)

„(...) A Földrajzi Társaság a forradalom óta beállott új helyzetben sem maradt tétlen. Tagjai közül többen részt vesznek a kormány megbízásából a béketárgyalások számára készülő Magyarország részletes néprajzi térképének megszerkesztésében és hazánkat a külföld előtt ismertető propaganda füzet készítésében. (...)”

6,

(4. old.)

Főtitkár jelentést tesz azokról a térképészeti munkálatokról, melyeknek eredménye Magyarország 1/200, 000 méretű néprajzi térképe lett. Ezeket a térképeket nemcsak a béketárgyalásokon használhatjuk fel igazaink védelmére, hanem bennük rendkívül értékes és tanulságos térképet nyertünk. Ennek a munkának a megkészítésében Bátky Zsigmond, Littke Aurél, Kogutowitz Károly és Hézser Aurél társulati tagok vettek részt. A munka a Társaság égisze alatt készült.

Választmány a bemutatott térképek iránt őszinte elismeréssel adózik s Makay Béla indítványára a munka szerkesztőinek a Társaság nevében köszönetét nyilvánítja.

11,

(6. old)

„Titkár jelenti (...)

*Két szakülést tartottunk, az egyiket dec 21-én
az Iparművészeti Múzeum Könyvtárában, hol Kogutowicz
Dr. bemutatta a kormány megbízásából készült 1/200 000
méretű néprajzi térképet, január 7-én ugyancsak Ko-
7. old.*

*hutowicz dr.: A magyar térképírás múltja és jövője cz. Tar-
tott értékes előadást, melyre katonai szakembereket is meg-
hívtunk.*

*Közleményeink szeptember óta nem jelenhettek meg, mert a kívánt szaklappapírt
nem kaptuk meg.(...)”*

Magyar Fölrajzi Társaság levéltára
Évek szerint rendezve, 1919-es dosszié

1919/2

A/3-a füzetyszerűen félbehajtott lapok

„Választmány ülés jegyzőkönyve 1919. február 13.

*Jelen vannak: Papp Károly alelnök elnökle alatt: Lóczy Lajos és Havass
Rezső h. elnökök, gr. Teleki Pál főtitkár, Hézsér Aurél tit-
kár, Marczell György pénztáros
Bátky Zsigmond, Bogdánfy Öön, Erdődi Kálmán, Ha-
lász Gyula, Ilosvay Lajos, Kővári Albin, Kogutowitz
Károly, Pécsi Albert, Róna Zsigmond és Widiámer
Arthur v.tagok.*

Hitelesítők: Bogdánfy Ödön, Róna Zsigmond”

(részletek)

2. oldal

(Főtitkár)

„(...) Jelenti továbbá, hogy a közelmúlt hónapokban geográfusaink által készített részletes települési-néprajzi térkép három teljes példányát sikerült kijuttatni a külföld tájékoztatására.(...)”

Magyar Földrajzi Társaság 1919/10

A/3-a füzetszerűen félbehajtott lap

Gépelte szöveg, eredeti aláírások

„Tisztelt Választmány!

Alulírottak az elmúlt félesztendőben a béketárgyalást előkészítőmunkálatokban hivatalos megbízatás alapján valamint önkéntesen is részt vettek. Ennek eredményeként egy sor ismeretterjesztő, agitációs és tudományos, kisebb-nagyobb munka és különféle térkép látott nagyvilágot. E munkák legnagyobb része névtelenül jelent meg.

A végleges béketárgyalások ideje elkövetkeztén, nem lehetetlen, hogy egyik vagy másik szerzőnek álláspontjára sikra kell szállania, munkájáért felelősséget kell vállalnia. <Viszont> egyikünk sem kíván idegen tollakkal ékeskedni, de a szerzői jogok biztosítása végett is szükségesnek látjuk, hogy egyszer megállapítsuk, hogy e munkáknak kik a szerzői. A legmegfelelőbbnek véltük, ha ezt a Társaság Választmánya előtt cselekedjük, különös tekintettel arra, hogy éppen a választmány előtt történtek téves bejelentések.

(Tudomásunk szerint)(áthúзва) A következő földrajzi vonatkozású művek jelentek meg:

„La Hongrie” A miniszterelnökség megbízásából szerkeszt-

dr. Bátty, dr. Kogutowicz, és dr. Pécsi

Magyarország 1:200.000 néprajzi térképe /kézirat/.

Teleki Pál gróf kezdeményezésére, dr. Kogutowicz Károly módszere szerint, az alaptérképet dr. Kogutowicz Károly vezetése alatt, a Statiszt. Hiv. a néprajzi részét dr. Bátky Zsigmond vezetése alatt készítették: Hézszer Aurél, Littke Aurél, Schmidt Tibolt.

Magyarország 1:300.000 néprajzi térképe Dembinszky Vladimir, Ferenczi István, Halász Gyula, Herbst Ernő

2. old.

Kogutowicz Lajos, Littke Aurél, Madarassy László, Marczell György, Schmidt Tibolt, Steiner Lajos, közreműködésével szerkesztették dr. Bátky Zsigmond és dr. Kogutowicz Károly

Magyarság Egysége. /Röpirat/ szerkesztették dr. Bátky, dr. Kogutowicz, dr. Pécsi, munkatársak dr. Kovács Alajos dr. Móricz Miklós

Budapest, 1919. március 13.

Kiváló tisztelettel

Dr Kogutowicz Károly, Dr. Bátky Zsigmond, Pécsi Albert”

Royal Geographical Society Library

RGS/CB8/ B. C. Wallis

I. levél:

feladó: Royal Geographical Geography titkárság

címzett: Berthie Cotterel Wallis

gévelt

„25 June 1920.

Dear Mr. Wallis,

*We have received from the Officer of the Supreme
Economic Council of Budapest a very elaborate ethnographical map
showing the population of Hungary by a Professor Charles
Kogutoivies.*

*I hope next time you are here you will be able to
examine these and tell us what think of it as you know much more
about the subject than anyone.*

*Yours very truly,
Secretary”*

II. levél

feladó: J. A. Lyons

címzett: Berthie Cotterel Wallis, Geographical Journal szerkesztősége (Royal
Geographical Society titkárság)

gévelt

„B. C. Wallis Esq.

The Economic Council

Budapest, June

12th 1920.

British Delegation

Hotel Hungaria

To: - The Editor,

pecsét: R. GEOGR. SOC.

Recd. 22. JUN. 1920.

Geographical Journal,

Royal Geographical Society,

LONDON

Dear Sir,

*Dr. Charles Kogutoivicz of Budapest has requested me to
forward you two copies of an ethnographical map showing the popu-
lation of Hungary.*

*This shows the pre-war territory of Hungary, but does not
show the actual limited territory. The system of showing the density*

of population, and the different nationalities is ingenious and simple and will no doubt prove of interest.

Yours faithfully,

J. A. Lyons

Major R. E.”

III. levél

feladó: Kogutowicz Károly

címzett: J. A. Lyons

kézzel írott

„Budapest, 9th June 1920.

Dear Sir,

I have the honour to present you enclosed a copy of Hungary's great ethnographical map redacted by me.

Excluding every political allusion, I should consider merely out of scientific point of view, the publication of a critique of this map – that in its completeness is without its like – in one of the next numbers of the Geographical Journal as a great advantage.

Most respectfully yours

Dr. Kogutowicz

Prof. of King Elisabeth Highschool

VII. Istvan Út 91-93

Budapest.”

IV. levél

feladó: Royal Geographical Society titkárság

címzett: J.A. Lyons

gépelt

„25 June 1920.

Dear Sir,

I thank you for your letter of 12 June covering a letter of 9 June from Professor Charles Kogutoiviez forwarding two copies of an ethnographical map showing the population of Hungary. We shall examine this with much interest and compare it with the elaborate population map of Hungary made from the best official sources available, by Mr B. C. Wallis, during the war.

I presume that the author is not impartial in his views, and it will be necessary to examine his results carefully before accepting them. I cannot, therefore, promise him that we can make any early reference to his work in the „Geographical Journal”.

Believe me,

yours very faithfully,

Secretary

Major J. A. Lyons”

Bátky Zsigmond magánlevelei.

Néprajzi Múzeum Etnológiai Archívum EA24965 28.

1935. II. 5. Dr. Thirring Lajos levele (kézzel írt)

„Méltóságos Uram!

Hivatali és részben felhivatalos vagy magánjellegű munkáim során az elmúlt néhány évben egyre gyakrabban volt szükségem arra a nemzetiségi szempontból egyedülállóan értékes, hatalmas térképre, melyet méltóságos uram Kogutowicz professzor Úr Őméltóságával közösen, 12 hatalmas térképlapon „Magyarország néprajzi térképe” címen (névmutatóval) – az 1910. évi adatok alapján, ha jól mondom 1919 táján – szerkesztett és

adott ki. Könyvkereskedőnél is érdeklődtem a térkép tárgyában és sajnálattal tudtam meg, hogy ára kilencven hat pengő. Ezt az árat képtelen vagyok szerény fizetésemből megfizetni, minthogy könyvtárakból nehezen tudom kölcsönképen megkapni a térképlapokat, amelyek pedig jelen és talán még inkább jövő munkáim során szinte nélkülözhetetlenek, mély tisztelettel vagyok bátor azzal a kérdéssel fordulni Méltóságodhoz, nem volna-e valamilyen mód és lehetőség arra, hogy a térképet más feltételek mellett megszerezhessem?

*Alkalmatlankodásomért Méltóságos Uram
szíves és jóindulatú elnézését kérve*

maradtam a legmélyebb tisztelettel

Budapest 1935 febr. 5.

Méltóságos Uram alázatos szolgálja

*Dr. Thirring Lajos
Miniszteri segédtitkár M. Kir.
Központi Statisztikai Hivatal
Budapest II. Keleti K . u. 7.*

Néprajzi Múzeum Etnológiai Archívum EA24965 29.

1935. VI. 25. Dr. Thirring Lajos levele (kézzel írt)

„Méltóságos Uram!

Az elmúlt télen különféle munkákkal nagyon igénybe voltam véve, ezért csak nagy késéssel tudom az igen értékes, szép térkép megküldéséért érzett mély hálám egészen szerény jeleképpen néhány Magyar Statisztikai Szemle-beli cikkem Különlenyomatát mély tisztelettel megküldeni.

Budapest 1935 jún. 25.

*A legmélyebb tisztelettel
Méltóságod készséges híve
Dr. Thirring Lajos
min. s. titkár”*

Néprajzi Múzeum Ethnographiai Archívum EA 6410 1.

Cs. Sebestyén Károly Krassó-Szörény v.megye ethnographiai térképe 1:150.000

Az 1910 évi népszámlálás alapján.

Kis füzet, benne településenként nemzetiségi adatok táblázatokba rendezve.

Az utolsó oldalon, ceruzával, kézírással a következőt olvashatjuk:

„1. A térképnek u. n. milliméter-papíra kell rajzolni.

2. A községek határai kirajzolandók, vékony pontozott vonallal, az egy sűrűségi fokba tartozók közös területtel, határok nélkül szerkesztendők föl.

3. A sűrűséget fekete pontok jelzik . , egyenlők és egyenként 100 lelket mutatnak. Sűrű egymás mellé rakásból, a község beépített területének helyére.

4. A község beépített területének rajzát csak vékony körvonalakkal kell feltüntetni. Ezen belül helyezendők el a sűrűségi pontok.

5. A nemzetiség színe sűrűségi fok szerint világosabb, vagy sötétebb.

6. Az egyes nemzetiségek színfoltja úgy helyezendők el, hogy lehetőleg a szomszédos község ugyanolyan nemzetiségével határos, s azzal közös összefüggő színfoltot adjon.”

Részlet Cs. Sebestyén Károly „Hogyan lettem én néprajzos? c. kéziratából (keletkezett kb. 1947 és 1949 között Vargha László felkérésére.

Néprajzi Múzeum Ethnológiai Archívum EA 6372

„(...) ez az „emlékirat” ne kerüljön nyilvánosságra(…)”

A kézirat 11. oldalától:

„(...) Abban az időben (1909-1914) nagy tervvel foglalkoztam. Meg akartam írni Krassó-Szörény vármegye teljes néprajzi monográfiáját. Évekig gyűjtöttem az anyagot, fényképeztem, rajzoltam, térképet szerkesztettem, végül összeállítottam a programját. Sok csiszolgatás után végre felvittem Pestre, hogy bemutassam a legilletékesebb helyen, a Néprajzi Múzeumban. Semayer nem volt ott, Bátky fogadott. Megmutattam neki a tervezetemet, elmagyaráztam s mivel nem ért rá, ott hagytam azzal, hogy majd értesít a véleményéről. Erre azonban hiába vártam, hetek múlva, mikor újra Pestre mentem, meg akartam tárgyalni az ügyet végre. Kifogásait, bírálatát szerettem volna hallani, utasításokat, biztatást kapni. Hiszen neki örülnie kellett volna, hogy akad valaki, aki ilyen nagy munkára vállalkozik. Megjegyzem, akkor még nem volt szó a munka esetleges kiadásáról, csak a megírásra volt csak pénz, kisebb részletekben már meg is voltak egyes fejezetek. Sajnos Bátky sokat és hosszan beszélt, csak az én dolgaimról nem volt hajlandó nyilatkozni. Nem tagadta meg, csak átsiklott rajta, nem vette tudomásul. Lesújtva és elkedvetlenítve vittem vissza szép tervezetemet - és félre tettem. Bizonyára rossz, hogy ha Bátky nem akar nyilatkozni, gondoltam magamban. (4-5 sor átsatírozott szöveg, Bátkyról van benne szó)

12. old.

Egyik legkeserveesebb emlékem abból az időből az u. n. térképügyem. Mivel erősen foglalkoztam Krassó-Szörény megye néprajzi monográfiájával, szükségét éreztem, azaz egyik legfontosabb részének tekintettem azt, hogy igen részletes és pontos, a valóságnak megfelelő néprajzi térkép készüljön a megye területéről. Sok előtanulmány és tervezgetés után végre megállapodtam abban, hogy 1:200.000 arányú lesz a térkép, 11 színnel megkülönböztetve a nemzetiségek, községenként, és pedig a lélekszám arányában, a valóságnak megfelelő elhelyezésben. Előbb azonban bonyolult számítással ki kellett számítani azt, hogy egy-egy lélekre mennyi terület esik a vármegye földjéből, illetőleg a térkép területéből. Sikertől olyan homogén megoldást találnom, amely mindenben megfelelt a kívánalmaimnak. A nevezetes az volt az egész elgondolásban, hogy csak a lakott és megművelt földterületeket vettem számításba, s így pl. az erdőségek, a puszták helyek, vizes területek stb. mik lakatlanok üresen, azaz fehéren maradtak a térképen. Nagyon szemléltetően lehetett látni a lakosság valóságos elhelyezkedését a megye területén, továbbá azt, hogy az egyes nemzetiségek hogy helyezkednek el e területen. Hónapokig tartó aprólékos számítások alapján minden egyes községről, négyzetmiliméterekre átszámítva, pontosabban a tényleges helyzetnek megfelelő

helyre helyezve, készült a térkép. (Csak egy példát a legutóbbi megjegyzésre: A szük patak völgyekbe húzódó német bányatelepüléseknél mindig a völgy felső részén vannak a németek házai, míg az oláhság ragadványként a település alsó részéhez csatlakozik.)

Az bizonyos, hogy ilyen lelkiismeretes, pontos és a valóságnak megfelelő részletes néprajzi térkép még nem készült Magyarországon, tudomásom szerint addig

13. old.

külföldön sem. Képzeltető, hogy én erre a munkámra nagyon büszke voltam. Mikor Temesvárt megmutattam, megrendelték nálam az ottani múzeum révén Temes vármegye térképét is. Kaptam érte 200 koronát. Legközelebbi pesti utamra magammal vittem, hogy bemutassam a legilletékesebb helyen: a Néprajzi Múzeumban. Semayer nem volt ott, helyette Bátky fogadott. Szemmel láthatólag nagyon érdekelte a dolog. Rögtön bevitt magához a külön szobájába s ott csaknem az egész délelőttön át ott tartott s apróra kikérdezett, elmagyaráztatta magának a térképkészítés módszerét. A kiszámítás és a szerkesztés módját részletesen el kellett magyaráznom. Végül kérte, hagyjam ott a térképet egy ideig, míg legközelebb Budapestre jövök, ő még gondolkozni akar rajta. Én persze meg voltam hatva ennyi figyelemtől, eszemágában sem volt, hogy én itt egy igen becses szellemi tulajdonomat hagyom prédára. Késő volt már akkor, mikor Györffy azt mondta, „kár volt odaadni”. A térképemet nem kaptam vissza. Szerettem volna, ha az Értesítőben megjelenhetik. Semayer nem volt már ott, aki ebben támogatott volna. Hiába kértem legközelebbi látogatásomkor, s azután is többször, Bátky a térképet nem adta ki. Mindig volt valami kifogása, hogy még kell, hogy nincs itt, hanem a lakásán, aztán hogy nem tudja, hová tette, stb. Ellenben körülbelül egy év múlva megjelent a Bátky-Kogutowicz-féle nagy fali térkép – az én elveim szerint készített Magyarország néprajzi térképe. Mintha fejbe ütöttek volna, most eszméltem rá csak, hogy milyen gazság történt itt. Még tiltakozni sem

14. old.

mertem, de már nem is találkoztam ezután már Bátkyval vagy tíz esztendeig. Akkoriban történhetett a nagy változás a Néprajzi Múzeumnál. Fegyelmi vizsgálatok és áthelyezések, Semayer nyugdíjban ment, elköltözött Pestről, szinte az egész társaságot szétrebbentették, Sebestyén Gyulát bízták meg a múzeum vezetésével. Visszatérve a térkép ügyre. Az eltűnt térképem végre előkerült Bátky halála után, az ő hagyatékában találták meg. Vissza is adták nekem 1944-ben, sajnos nem sokáig örülhettem neki, ez is porrá égett a könyvtárammal és a lakásommal együtt 1945-ben. Hiába tiltakoztam volna később is az én térképszerkesztési módszerem eltulajdonítása ellen, nem volt semmi bizonyíték a kezemben igazságom

bizonyítására. A készítés évszáma ugyanis rajta volt a térképen. Ezért kellett hát a térképemnek eltűnni. Még jó, hogy meg nem semmisítette.”

Erdélyi térkép Molnár Endre munkájához. ad. TC 1535

1733

„A fenti megjelölésű 15 db (részben Molnár Endre által színezett) térképlapot emlékezetem szerint Dr. Dolányi (Kovács) Alajos, a Közp. Stat. Hiv. egykori elnöke adta át nekem megőrzésre.

A térkép rendeltetésére pillanatnyilag nem tudok visszaemlékezni és nem is nagyon valószínű, hogy talállok ennek megállapítására különféle anyagjaimban támpontot. Minden valószínűség szerint Dolányi A. elnöksége idején állított össze Molnár Endre egy adattanulmányt, vagy gyűjteményt Erdély 1733. évi nemzetiségi viszonyairól, melyhez térképi áttekintést is kívánt csatolni. Hogy a munka D. A. megbízásából ill. támogatásával készült, arra az egyik térképlapon található az a megjegyzés is utal, mely szerint a kézirat Dr. Hollós Istvánnál (D. A. titkáránál) található. Molnár Endre adatgyűjteményének tájékoztató jellegű ábrázolására a Központi Statisztikai Hivatal 1918-ban kinyomtatott üres félkörös-körös anyanyelvi alaptérképlapjait használták fel.

Molnár Endre eredetileg nem volt a Közp. Stat. Hiv. alkalmazottja. D. A.-sal elég régen került kapcsolatba (ha jól emlékszem a fedett uszodában, vagy a Császárfürdőben ismerkedtek meg és ugyancsak ott – vagy akkor – egy kiadvány hibájára hívta fel M. E. D. A. figyelmét); de D. A. rövidesen alkalmazta a Közp. Stat. Hivatalban. Az anyanyelv-nemzetiségi-nyelvromlási, valamint vallási statisztika volt a tulajdonképpeni munkaterülete (emlékezetem szerint ilyenymunkakörben dolgozott Dr. Marton Dénes mellett éveken át). Jó statisztikai érzékű és tájékozottságú, érdeklődési körének kiadványait, irodalmát ismerő, alapos (kissé aprólékos) munkarő és egyben kutató volt. A Közp. Stat. Hiv-ban addig dolgozott, amíg ott tartása lehetséges volt. Főleg ez alatt az idő alatt több tanulmányt írt különböző folyóiratokban (M. Stat. Szemle, Kisebbségvédelem, Nation and Road, Láthatár); a Közp. Stat. Hiv-ból való kényszerű kiválása után egy zsidó kutatókörhöz csatlakozott tudomásom szerint; én legalábbis ilyen néven szereztem 1945-ben tájékoztatást

eltűnéséről. Amikor ugyanilyen néven még két évvel később is kutattam egykori gimnáziumi osztálytársaim után, akkor is újból – hiába – érdeklődtem. A Hivatalhoz a kapcsolat megszűnése után is hű maradt; valamikor talán 1944 nyárvégén, amikor azt hiszem utoljára találkoztam vele, (lehet hogy valamivel későbbi időpontban), és megemlítettem neki, hogy a Közp. Stat. Hiv. egyes népszámlálási és egyéb statisztikai anyagok megőrzését – megmentését

óhajtja biztosítani, felajánlotta azoknak egy zsidóanyaggyűjteményben (talán a zsinagóga körüli épülettömbben) való elhelyezését, azzal a nem is képtelen gondolattal, hogy hátha épen itt maradnak meg a megőrzésre elhelyezett anyagok. Gondolatát – javaslatát tolmácsoltam, de a Közp. Stat. Hiv. vezetése máshol kívánta elhelyezni az ilyen anyagokat. – Kár volt érte, hasznos, jó kritikai érzékű munkása lett volna a magyar statisztikának. Elvesztését a zsidószervek is nagyon fájlalták, mint közvetlen beszélgetésekből megtudtam.
2. old.

A térképet megőrzésre adom át a Központi Statisztikai Hivatal Könyvtárának. A megőrzést nemcsak kegyeleti és Politika-történeti szempontok indokolják, hanem történeti statisztikaiak is: egyszer egy Erdélyre vonatkozó kutatás során talán felhasználható lesz.

Budapest 967. február 3.

Dr. Thirring Lajos”

Leltár

Ebben a részben a Bátky-Kogutowicz-féle és a KSH gondozásában elkészült (fél) kéziratos térképek elérhető példányainak leltárát közöljük. Az egyes sorozatoknál a lehetséges hiányok mellett állapotleírást is közlünk.

A térképek szelvényezése

1. szelvény: Oświęcim	26. szelvény: Kolozsvár
2. szelvény: Břeclav	27. szelvény: Beszterce
3. szelvény: Trenčín	28. szelvény: Gyergyószentmiklós
4. szelvény: Besztercebánya	29. szelvény: Piatra
5. szelvény: Lőcse	30. szelvény: Cilli
6. szelvény: Kassa	31. szelvény: Zágráb
7. szelvény: Ungvár	32. szelvény: Bjelovar
8. szelvény: Turka	33. szelvény: Pécs
9. szelvény: Wien	34. szelvény: Szabadka
10. szelvény: Pozsony	35. szelvény: Szeged
11. szelvény: Komárom	36. szelvény: Temesvár
12. szelvény: Losonc	37. szelvény: Lugos
12a szelvény: Budapest+5 város	38. szelvény: Gyulafehérvár
13. szelvény: Miskolc	39. szelvény: Nagyszeben
14. szelvény: Debrecen	40. szelvény: Brassó
15. szelvény: Munkács	41. szelvény: Kézdivásárhely
16. szelvény: Szatmárnémeti	42. szelvény: <i>Pola Selve</i>
17. szelvény: Máramarossziget	42a szelvény: <i>Ljubljana</i>
18. szelvény: Lajosfalva	43. szelvény: <i>Senj</i>
19. szelvény: Szombathely	44. szelvény: <i>Kostajnica</i>
20. szelvény: Pápa	45. szelvény: <i>Banja Luka</i>
21. szelvény: Székesfehérvár	46. szelvény: <i>Brod</i>
22. szelvény: Kecskemét	47. szelvény: Mitvorica
23. szelvény: Szolnok	48. szelvény: Belgrád
24. szelvény: Békéscsaba	49. szelvény: Versecz
25. szelvény: Nagyvárád	50. szelvény: Orsova

51. szelvény: Targu Jiu

53. szelvény: Spalato

52. szelvény: Zára

A térképsorozatok 1-től 53. sorszámgig tartalmaznak szelvényeket. A végeleges sorozatba nem tartoznak bele a Horvátország területét ábrázoló szelvények (30; 41.46. szelvény). Eredetileg azonban ezeket is tervezték elkészíteni, az alaptérkép a Néprajzi Múzeum példánya alapján el is készült. Ezek között a 42. sorszámu szelvényből kettő is készült.

A Bátky-Kogutowicz-sorozatok fellelhető példányai

Hadtörténelmi Levéltár Térképtára (3)

jelzet: B IX c 1083/I.

hiányok: -

A legjobb állapotú ismert sorozat.

jelzet: B IX c 1083/II.

hiányok: -

Oleáta-sorozat.

B IX c 1083/IV.

hiányok: 7,8, 48.

Jó állapotú sorozat.

KSH-könyvár (1)

jelzet: TC2007

hiányok: -

Jó állapotú, színezett, hiánytalan sorozat áttekintő szelvénnel, hiánytalan matricákkal (jelmagyarázat, áttekintő térkép, előállító). Helyenként a szegélyeknél apróbb szakadások.

Néprajzi Múzeum térképgyűjteménye (1)

jelzet: tkp.2399/961 - tkp.2449/961

hiányok: 10; 12A; 15; 34;

kiegészítés: 30; 42-46; 52-53.

Színezetlen sorozat, az egyetlen ismert példány, amely a horvát részek alaptérképi szelvényeit is tartalmazza, állapota néhány szegélytől eltekintve kitűnő. A 2. szelvény északi része hiányzik (adatvesztesség nincs), továbbá hiányzik az 50. szelvény déli része (adatvesztesség van). Az 50. szelvény meglévő északi fele Cs. Sebestyén Károly néprajztudós kézirathagyatékában van (Ethnológiai Archívum EA 6371).

magángyűjtemény (1)

jelzet: -

hiányok: 12a; 41; 47-51.

Hiányos, színezett térképsorozat áttekintőszelvénnel, az utólag ragasztott jelmagyarázatok is többnyire megvannak.

A M. Kir. Központi Statisztikai Hivatal gondozásában készült sorozatok

Üres sorozatok (2)

KSH-Könyvtár (2)

jelzet: TC 705-741

hiányok: 9; 10; 12; 20-22; 33; 41.

Színezetlen sorozat áttekintő szelvénnel, a 19. szelvény déli része hiányzik (adattartalom-vesztesség).

jelzet: TC 1535

hiányok: 1-14; 19-24; 29-36; 47-49.

A színezetlen sorozat csak az eredeti térkép erdélyi szelvényeit tartalmazza, Molnár Endre, a KSH egykori munkatársa használta alaptérképként a XVIII. századi Erdélyt érintő vizsgálataihoz, színes ceruzás színezéssel látta el. Bővebben lásd a függelékben.

néprajzi sorozatok (3)

KSH-Könyvtár (1)

jelzet: Dpl. TC 705/a – 741/a

hiányok: -

Hiánytalan, színezett térképsorozat, jó állapotban, áttekintő szelvénnel, jelmagyarázattal. A jelmagyarázatból, amely az összes KSH-sorozat egységes jelmagyarázata, a nem erre vonatkozókat kivágták. A sorozat duplumként került katalogizálásra, a jelzetek sorszáma nem egységes, több helyütt van „a”, „b” és „c” jelzet is az egyes sorszámokon belül.

Hadtörténelmi Levéltár Térképtára (2)

jelzet: B IX c 1083/V.

hiányok: 19; 32-36; 48-49.

Jó állapotú, színezett sorozat. A KSH kiadású térképek összesített jelmagyarázatával.

jelzet: B IX c 1083/VI.

hiányok: 1, 12a; 14; 18-24; 31-36.

Jó állapotú, színezett sorozat áttekintő szelvény és jelmagyarázat nélkül.

vallási sorozatok (2)

Hadtörténelmi Levéltár Térképtára (1)

jelzet: B IX c 1083/III.

hiányok: -

Jó állapotú, színezett, hiánytalan vallási térképsorozat.

American Geographical Society Library Milwaukee (1)

jelzet: 642 b C 1:200000 Peace Conf. Religions

hiányok: -

Hiánytalan, jó állapotú, színezett vallási térképsorozat angol nyelvű előlappal, áttekintő szelvénnel, jelmagyarázattal.

„Magyarul tudók” sorozat (1)

American Geographical Society Library Milwaukee (1)

jelzet: 642 b C 1:200000 Peace Conf. Hungarian

hiányok: -

Hiánytalan, jó állapotú, színezett térképsorozat a magyarul tudók száma szerint, angol nyelvű előlappal, áttekintő szelvénnel, jelmagyarázattal.

„Írni-olvasni tudók” sorozat (1)

American Geographical Society Library Milwaukee (1)

jelzet: 642 b C 1:200000 Peace Conf. Language

hiányok: -

Hiánytalan, jó állapotú, színezett térképsorozat az írni-olvasni tudók száma szerint, angol nyelvű előlappal, áttekintő szelvénnel, jelmagyarázattal.

Felhasznált források

Felhasznált és hivatkozott térképek

Megj.: A térképek felsorolásának alapja egy tematikus rendszer, amely aszerint épül fel, hogy az adott térképek milyen viszonyban vannak a dolgozat vizsgálatának fő tárgyát képező Bátky-Kogutowicz-féle 200 000-es térképsorozattal. Az ily módon előállt nagyobb kategóriákon belül a rendszer alapja az, hogy az adott térkép hazai, vagy külföldi készítésű-e, végül pedig az előállítás ideje a meghatározó.

Korábbi, magyar vonatkozású etnikai jellegű térképek:

A vizsgált térkép:

BÁTKY, Zsigmond – KOGUTOWICZ, Károly: Magyarország 1:200.000-es méretarányú néprajzi térképe. Magyar Földrajzi Társaság, Budapest, 1918. 45 lap. (nyomtatott alapra kézíratos)

A vizsgált térkép nyomtatott verziója:

BÁTKY, Zsigmond – KOGUTOWICZ, Károly: Magyarország néprajzi térképe település és lélekszám szerint. 1:300.000, Magyar Földrajzi Intézet, Budapest, 1919. 12 lap, mutatóval 64 p. (magyar, angol, francia, német nyelven nyomtatott)

A projekt KSH-gondozásában megjelent térképei:

KÖZPONTI KIRÁLYI STATISZTIKAI HIVATAL: Magyarország néprajzi térképe. 1:200.000 Központi Királyi Statisztikai Hivatal, Budapest, 1918. 45 lap. (nyomtatott alapra kézíratos)

KÖZPONTI KIRÁLYI STATISZTIKAI HIVATAL: Magyarország 1:200.000-es méretarányú vallási térképe. Budapest, Központi Királyi Statisztikai Hivatal, 1918. 45 lap. (nyomtatott alapra kézíratos)

A vizsgált térkép alapján készült, arra hivatkozó térképművek:

BÁTKY, Zsigmond – KOGUTOWICZ, Károly – TELEKI, Pál: Magyarország néprajzi térképe az 1910-es népszámlálás adatai alapján, Bátky Zsigmond – Kogutowicz Károly 1:200.000-es méretarányú néprajzi térképe nyomán. 1:500.000 Központi Királyi Statisztikai Hivatal Politikatudományi Intézete, Budapest, 1940. (angol, olasz példány is nyomtatott)

BÁTKY, Zsigmond – KOGUTOWICZ, Károly – TELEKI, Pál: Erdélynek és Magyarország keleti részének néprajzi térképe 1910-ben. Az 1:200.000-es néprajzi térkép alapján. 1:500.000, Magyar Statisztikai Társulat Államtudományi Intézete. Budapest, 1940. (magyar, nyomtatott)

A vizsgált térképhez módszertanilag nagyon hasonló, de arra nem hivatkozó magyar térképművek:

DÖRRE, Jenő – LUX, Ernő: Magyarország néprajzi térképe az 1910-es népszámlálás alapján. 1:900.000, Budapest, 1919. (magyar, nyomtatott)

MAGYAR KIRÁLYI TÉRKÉPÉSZETI INTÉZET: Magyarország 1:200 000-es méretarányú anyanyelvi térképe. 1:200 000, Budapest, 1927? (nyomtatott alapra kézzel színezett, hártypapír-réteg a településhatárokkal)

ÁLLAMTUDOMÁNYI INTÉZET: Erdélynek és Magyarország keleti részének néprajzi térképe az 1930-39 évi népszámlálások alapján. 1:500.000 Magyar Statisztikai Társulat Államtudományi Intézete. Budapest, 1940. (magyar, nyomtatott)

ÁLLAMTUDOMÁNYI INTÉZET: A történelmi Magyarország területének nemzetiségi térképe az 1930-39. évi népszámlálások alapján. 1:750.000, Magyar Statisztikai Társaság Államtudományi Intézete 1940 (magyar, német, nyomtatott)

A vizsgált térkép alapján készült, illetve ahhoz módszertanilag nagyon hasonló nemzetközi térképművek:

INSTITUTUL GEOGRAFIC MILITAR : Harta etnografica a Ardealului si Ungariei de est din anul 1910. complectata cu harta etnografica a Romaniei din anul 1930. Bukarest, Institutul Geografic Militar 1940? (2 féle színezés)

INSTITUTUL GEOGRAFIC MILITAR: Harta etnografică a Ardealului și Ungariei de est din anul 1930–1939 complectată cu harta etnografică a României din anul 1930. Bukarest, Institutul Geografic Militar, 1940 (2 féle színezés)

KRALLERT, WILFRIED: Volkstumkarte von Rumänien. 1:200 000, Bécs, Publikationstelle Wien, 1941. 44 szelvény, teljesen nyomtatott

KRALLERT, WILFRIED: Volkstumkarte von Slowakei. 1:200 000, Bécs, Publikationstelle Wien, 1941. 9 szelvény, teljesen nyomtatott

KRALLERT, WILFRIED: Volkstumkarte von Ungarn. 1:200 000, Bécs, Publikationstelle Wien, 1941. 23 szelvény, teljesen nyomtatott

KRALLERT, WILFRIED: Volkstumkarte von Jugoslawien. 1:200 000, Bécs, Publikationstelle Wien, 1941. 40 szelvény, teljesen nyomtatott

KRALLERT, WILFRIED: Volkstumkarte von Jugoslawien, Ungarn, Rumänien und Slowakei. Sonderausgabe Deutschtum. 1:200 000, Bécs, Publikationstelle Wien, 1941. 40 szelvény, teljesen nyomtatott

KRALLERT, WILFRIED: Weltkarte 1:1 000 000. Sonderausgabe Volkstum. 1:1 000 000, Bécs, Publikationstelle Wien, 1943-44. 12 szelvény, nyomtatott. Csak a Földközi-tenger keleti régióinak, illetve a Kaukázus szelvényei készültek el.

VINTILĂ MIHĂILESCU: Carte ethnique de la Roumanie d'après le recensement roumain de l'année 1930. 1:200 000, Bukarest, 1945? 33-35 szelvény?

Levéltári Források, kéziratok

Magyar Földrajzi Társaság Levéltára, 1918-as dosszié:

1918/16: Teleki Pál levele Bátky Zsigmondnak az 1:200.000-es Magyarország néprajzi térkép tárgyában, 1918. október 10-i keltezéssel

Magyar Földrajzi Társaság Levéltára, 1919-es dosszié:

1919/1: Választmányi ülés jegyzőkönyve 1919. január 16.

1919/2: Választmányi ülés jegyzőkönyve 1919. február 13.

1919/10: „Tisztelt Választmány! (...)” kezdetű levél Bátky Zsigmond, Kogutowicz Károly, Pécsi Albert aláírásával a korábbi béke-előkészítő anyagok szerzőségének azonosítása, 1919. március 13. keltezéssel.

Néprajzi Múzeum, Etnológiai Archívum:

EA24965 fond: Bátky Zsigmond magánlevelei

EA24965/28.: Dr. Thirring Lajos levele az 1919-es 1:300 000-es térkép ügyében. 1935. február 5.

EA24965/29.: Dr. Thirring Lajos levele az 1919-es 1:300 000-es térkép ügyében. (viszontválasz) 1935. június 25.

EA 6410 fond: Cs. Sebestyén Károly: Krassó-Szörény v.megye ethnographiai térképe 1:150.000

EA 6410/1.: Egy, a fondban meg nem talált (kiemelt?), 1910-es adatokon alapuló néprajzi térkép háttéradatait tartalmazó füzet az utolsó lapon a szerkesztési alapelvekkel.

EA 6372 fond: Cs. Sebestyén Károly: Hogyan lettem én néprajzos? c. kézirat 1947-49 között Vargha László felkérésére.

Royal Geographical Society Library:

RGS/CB8/ B. C. Wallis: részletek a B. C. Wallishoz kötődő levelezésekből.

Felhasznált Irodalom

- ANRICK 1920. Anrick, Carl Julius: Karta över befolkningens fördelning Svergie den 1 januari 1917 by Sten de Geer (review). IN: Geografiska Annaler, Vol. 2. 1920. pp. 373-377.
- BALOGH 1902. Balogh, Pál: A népfajok Magyarországon. Magyar Királyi Vallás- és Közoktatásügyi Ministerium, Budapest, 1902. 1113 p.
- BÁTKY-KOGUTOWICZ 1919. Bátky Zsigmond - Kogutowicz Károly: Névmutató Magyarország 1: 300.000 méretű néprajzi térképéhez a magyar Külügyminisztérium megbízásából. Magyar Földrajzi Intézet, Budapest, 1919. 64 p.
- BERECZ 1899. Berecz, Antal: A Berlinben tartott VII-dik Nemzetközi földrajzi Kongresszus. IN: Földrajzi Közlemények Vol. 27. 1899. pp. 274-282.
- CHOLNOKY 1920. Cholnoky, Jenő: A magyar béketárgyalások. Jelentés a magyar békeküldöttség működéséről Neullyben 1920 januárus-március havában. Magyar Külügyminisztérium 1920. 543 p.
- FAHLBUSCH 2004. Fahlbusch, Michael: Im Dienste des Deutschtums in Südosteuropa: Ethnopolitische Berater als Tathelfer für Verbrechen gegen die Menschlichkeit. IN: Südostforschung im Schatten des Dritten Reiches (1920-1960). Institutionen, Inhalte, Personen. München: Südostdeutsche Historische Kommission, Tübingen, 24.10.2002-26.10.2002. 2004. pp. 175-214.

- FILEP 2010A Filep, Antal: Kilencven éve jelent meg a történelmi Magyarország részletes, 1:300.000-es méretarányú nemzetiségi térképe. (első rész) IN: Geodézia és Kartográfia 2010/3. pp. 17-21.
- FILEP 2010B Filep, Antal: Kilencven éve jelent meg a történelmi Magyarország részletes, 1:300.000-es méretarányú nemzetiségi térképe. (második rész) IN: Geodézia és Kartográfia 2010/4. pp. 3-10.
- FILEP 2013 Filep, Antal: A történelmi Magyarország etnikus viszonyainak térképi bemutatása az 1910. évi népszámlálás alapján. IN: A KSH Könyvtár 1945 előtti magyar és magyar vonatkozású térképei. (szerk.: Nemes Erzsébet) KSH Könyvtára, Budapest, 2013. pp. 35-60.
- FODOR 1954. Fodor, Ferenc: A magyar térképírás (III. kötet). Honvéd Térképészeti Intézet, Budapest, 1954. 441 p.
- FODOR 2001. Fodor, Ferenc: Teleki Pál egy „bujdosó könyv”. Mike és Társa Antikvárium, Budapest, 2001. 576 p.
- FODOR 2006. Fodor, Ferenc: A magyar földrajztudomány története. Magyar Tudományos Akadémia Földrajzi Kutatóintézet Budapest 2006. 820 p.
- GEER 1908. Geer, Sten de: Befolkningens fördelning på Gottland. IN: Ymer, 1908 pp. 240-252.
- GEER 1921. Geer, Sten de: Anhang Anleitung zur Herstellung einer Volksdichtekarte nach Punktmethode.

(übersetzung aus Bevolknings Fördelning i Svergie, Stockholm, 1919, von G. Erdmann) IN: 17./38.
Jahresbericht der Geographischen
Gesellschaft Greifswald. 1921. p. 12.

GEER 1922.

Geer, Sten de: A Map of The Distribution of
Population in Sweden: Method of Preparation and
General Results. IN: Geographical Rewiew, Vol 12.
No. 1. 1922. January pp. 72-83.

Hajdú 2000.

Hajdú, Zoltán: A magyar földrajztudomány és a
trianoni békeszerződés. 1918-1920. IN:
Kisebbségkutatás Vol. 9. No. 1. 2000. pp.

HETTNER 1900A

Hettner, Alfred: Über bevölkerungsstatistische
Grundkarten. IN: Geographische Zeitschrift Vol. 7.
1900. pp. 185-192.

HETTNER 1900B

Hettner, Alfred: Erwiderung. IN: Geographische
Zeitschrift Vol. 7. 1900. pp. 522.

HETTNER 1901A

Hettner, Alfred A: Über bevölkerungsstatistische
Grundkarten. IN: Verhandlungen des Siebenten
internazionalen Geographen-Kongresses, Berlin 1899.
II. Theil. W. H. Kühl, Berlin, 1901. pp. 502-510.

HETTNER 1901B

Hettner, Alfred: Diskussion. Über
bevölkerungsstatistische Grundkarten. IN.
Verhandlungen des Siebenten internazionalen
Geographen-Kongresses, Berlin 1899. I. Theil. W. H.
Kühl, Berlin, 1901. pp. 176-180.

HETTNER 1901C

Hettner, Alfred C: Über die Unterschuchung und
Darstellung der Bevölkerungsdichte. IN:

Geographische Zeitschrift, Vol. 7. 1901. pp. 498-514.

JOERG 1922.

Joerg, W. L. G.: Recent Geographical Work in Europe. IN: Geographical Review, Vol. 12. No. 3. 1922. July, pp. 431-484.

KEMÉNYFI 2006.

Keményfi, Róbert: Nemzeti, vallási és hagyományos gazdálkodási terek szellemi öröksége II. A magyar nemzeti tér megszerkesztése. Térképzetek, térképek: fogalomtár. Bölcsész Konzorcium, Debrecen, 2006. 186 p.

KEMÉNYFI 2010.

Keményfi, Róbert: Nehéz örökség – az SS szerepének emlékezete a magyar etnikai térképezés történetében. IN: Regio Vol. 21. No. 4. 2010. pp. 3-32.

KOCSIS 1996.

Kocsis, Károly: Adalékok az etnikai földrajzi kutatások és az etnikai térképezés történetéhez a Kárpát-medence területén. IN: Földrajzi Közlemények. Vol. 120. (44.) No. 2-3. 1996. pp. 167-180.

KOGUTOWICZ K. 1918.

Kogutowicz, Károly: Magyarország 1:200.000 méretű néprajzi térképe. IN: Földrajzi Közlemények. 1918. pp. 320-326.

LEIGHLY 1933.

Leighly, John: Obituary: Sten de Geer. IN: Geographical Review, Vol. 23. No. 4. 1933. October, pp. 685-686.

MEAD 1962.

Mead, W. R.: Atlas over Danmark. II. Befolkningen By Niels Nielsen (Review) In: The Geographical Journal Vol. 128. No. 3.

1962. p. 358.

MARTONNE 1920.

Martonne, Emmanuel, de: Essai de carte ethnographique des pays roumains. IN: Annales de Geographies, 1920. pp. 81-98.

PAPP-VÁRY 1992.

Papp-Váry, Árpád: Teleki Pál a kartográfus. IN: Teleki Pál és kora. (szerk.) Csicsery Rónai István, Vigh Károly, Occidental Press, Budapest, 1992. pp. 79-101.

PFEIFER 1960.

Pfeifer, G.: Alfred Hettner. 6. 8. 1859. Gedenkschrift zum 100. Geburtstag. IN: Heidelberg Geographische Arbeiten. Keyserische Verlagsbuchhandlung Heidelberg, München, 1960.

PROSCH 1922.

Prosch, c. V.: Schwedische Arbeitserfolge in der Darstellung der Bevölkerungsverteilung. IN: Geographische Zeitschrift Vol. 28. 1922. pp. 105-112.

RATZEL 1891.

Ratzel, Friedrich: Antropogeographie II. Verlag von J. Engelhorn, Stuttgart, 1891. 781 p.

REEVES 1921.

Reeves, E. A.: New maps and photographs. IN: Geographical Journal Vol. 1. No. 7. 1921. pp. 261-272.

STAATSWISSENSCHAFTLICHES 1942.

Staatswissenschaftliches Institut: Rumänische ethnographische Landkarten und ihre Kritik. Államtudományi Intézet, Budapest, 1942. 44 p.

SZEMKEŐ 2000.

Szemkeő, Endre: Térképgyűjtemény. IN: Fejős Zoltán (szerk.): A Néprajzi Múzeum gyűjteményei.

- Néprajzi Múzeum, Budapest, 2000. pp. 715-728.
- TASNÁDI 2000. Tasnádi, Zsuzsanna: Rajz- és festménygyűjtemény, nyomtatgyűjtemény. IN: Fejős Zoltán (szerk.): A Néprajzi Múzeum gyűjteményei. Néprajzi Múzeum, Budapest, 2000. pp. 667-696.
- TÁTRAI 2007. Tátrai Patrik: Válogatott bibliográfia Köztes-Európa etnikai földrajzához és etnikai térképezéséhez (1691-2006). MTA FKI. Budapest, 2007. 61 p.
- THIRRING L. 1983. Thirring Lajos: Az 1869-1980. évi népszámlálások története és jellemzői. Budapest, 1983. p.
- UHLIG 1900. Uhlig, C.: Erläuterungen zur bevölkerungsstatistische Grundkarten. IN: Geographische Zeitschrift Vol. 7. 1900. pp. 192-193.
- WALLIS 1916. Wallis, Berthie Cotterell: Distribution of nationalities in Hungary IN: The Geographical Journal Vol. 47. No. 3. 1916. pp. 177-187.
- WALLIS 1917. Wallis, Berthie Cotterell: The Peoples of Hungary – Their work on the land. IN: Geographical Review Vol. 4. No. 6. 1917. pp. 465-481.
- WALLIS 1918a Wallis, Berthie Cotterell: The Rumanians in Hungary. IN: Geographical Review Vol. 6. No. 2. 1918. pp. 156-171.
- WALLIS 1918b Wallis, Berthie Cotterell: The Slavs of Northern Hungary. IN: Geographical Review Vol. 6. No. 3. 1918. pp. 268-281.

- WALLIS 1918c Wallis, Berthie Cotterell: The Slaws of Southern Hungary. IN: Geographical Review Vol. 6. No. 4. 1918. pp. 341-353.
- WALLIS 1918d Wallis, Berthie Cotterell: Central Hungary – Magyars and Germans. IN: Geographical Review Vol. 6. No. 5. 1918. pp. 421-435.
- WALLIS 1921. Wallis, Berthie Cotterell: The Dismemberment of Hungary. IN: Geographical Review Vol. 11. No. 5. 1921. pp. 426-429.

Tartalomjegyzék

Előszó.....	1
Bevezetés.....	3
Korábbi magyar, vagy magyar vonatkozású etnikai térképek	4
Magyarország 1:200 000-es méretarányú néprajzi térképe.....	11
Módszertani háttér – előzmények, párhuzamok.....	16
Cs. Sebestyén Károly szerepe	21
A térképek névadása.....	25
„Etnikai” dimenzió.....	26
További 200 000-es térképek 1918-ból.....	30
A fellelhető példányok	33
Az antant tudományos közvéleményének megnyilatkozásai	36
A Bátky-Kogutowicz-sorozat nyomán közvetlenül, vagy közvetve készült későbbi térképművek	41
Összefoglalás.....	60
További perspektívák	61
Függelék.....	62
<i>Forrásközlés</i>	62
<i>Leltár</i>	77
Felhasznált források	82
<i>Felhasznált és hivatkozott térképek</i>	82
<i>Levéltári források, kéziratok</i>	85
<i>Felhasznált irodalom</i>	87
Tartalomjegyzék.....	94